

CADERNOS DE LINGUA

22

2.º SEMESTRE. 2000

REAL
ACADEMIA
GALEGA

CADERNOS DE LINGUA

2º SEMESTRE, 2000

22

**R E A L
ACADEMIA
G A L E G A**

Director: Constantino García
Vicedirector: Manuel González González
Coordinador: Xosé Luís Regueira
Secretaria: María do Carme Pazos Balado

Consello de redacción:

Carlos Díaz Abraira, Xermán García Cancela, Antón López Dobao,
Miguel Pérez Pereira, Modesto A. Rodríguez Neira

Comité científico:

R. Álvarez Blanco (Un. Santiago), J.A. Argente Giralte (Un. Aut. Barcelona), Takekazu Asaka (Un. Azabu), Michel Contini (Un. Stendhal de Grenoble), F. Fernández Rei (Un. Santiago), P. García Mouton (CSIC Madrid), Taina Hämäläinen (Un. Helsinki), Johannes Kabatek (Un. Tübingen), R. Lorenzo Vázquez (Un. Santiago), C. de Azevedo Maia (Un. Coímbra), David Mackenzie (Un. Corcaigh), Lorenzo Massobrio (Un. Torino), Michael Metzeltin (Un. Viena), Boris Narumov (Un. San Petersburgo), A. Santamarina Fernández (Un. Santiago), M. Santos Rego (Un. Santiago)

Colaboracións e correspondencia:

Xosé Luís Regueira Fernández
r/. Hórreo, 31-2º
15702 Santiago de Compostela

Subscripción e intercambio: Dirixirse a

Editorial Galaxia, S. A.
r/. Reconquista, 1 - 36201 Vigo

, Real Academia Galega
A Coruña, 1990

Edita: Real Academia Galega
r/. Tabernas, 11 - 15001 A Coruña

I.S.S.N.: 1130-5924

Título clave: Cadernos de Lingua
Título abreviado: Cad. Ling.

Depósito Legal: C-1.642-1992

Deseño: M. Janeiro

Imprime: Obradoiro Gráfico, S. L.
Avda. Rebullón, 49 - Mos

ÍNDICE

ARTIGOS

I. GALANES SANTOS, <i>¿Existe unha lingua xurídica galega? Unha reflexión sobre a variedade creada a partir da tradución xurídica en Galicia</i>	5
A. IGLESIAS ÁLVAREZ, <i>Consecuencias sociolingüísticas dos movementos migratorios internos en Galicia: o caso de Vigo</i>	39
S. BRAGADO TRIGO, <i>Relacións sintáctico-pragmáticas diverxentes en galego e portugués</i>	71
C. MARTÍNEZ MAYO, <i>Descrición acústica de tres fricativas galegas: [s], [θ], [ʃ]</i>	81
F. DUBERT GARCÍA, <i>¿Norma galega, sistema galego-portugués? Aplicación dos termos de Coseriu ó “galego” e ó “portugués”</i>	101

RECENSIONÍS

<i>Vocabulario multilingüe de organismos acuáticos</i> , F. LAHUERTA MOURIÑO e F. X. VÁZQUEZ ÁLVAREZ, co tratamento terminolóxico de M. GONZÁLEZ GONZÁLEZ (L. A. Juncal Pereira)	123
<i>Language Death</i> , D. CRYSTAL (I. M. Roca)	128

¿EXISTE UNHA LINGUA XURÍDICA GALEGA? UNHA REFLEXIÓN SOBRE A VARIEDADE CREADA A PARTIR DA TRADUCCIÓN XURÍDICA EN GALICIA

IOLANDA GALANES SANTOS
Universidade de Vigo

1. Introducción

A lingua galega vén experimentando nas últimas décadas un forte proceso de elaboración no que respecta ó desenvolvemento do seu corpus terminolóxico e das súas variedades especializadas como produto da oficialización e da conseguinte introducción en ámbitos nos que antes estaba ausente. Este proceso de adaptación da lingua a todos os ámbitos de expresión produciuse nun curto período de tempo, de xeito que en tan só dúas décadas o galego tivo que configurar unha lingua do dereito que servise de instrumento eficaz para a comunicación de contidos xurídicos. Así pois, hoxe contamos cunha materia xurídica expresada en galego, mais cremos conveniente revisar este acelerado proceso para, a través da reflexión, explicitar as bases da nosa variedade xurídica.

O obxectivo primeiro de calquera proceso de elaboración do corpus ha ser a configuración dunha variedade propia. Ademais, dado que no caso das linguas minorizadas o obxecto último de todo proceso de elaboración é a normalización da lingua, convén pensar nunha elaboración planificada que procure cubrir todos os ámbitos de expresión dos profesionais desa área de coñecemento. Por todo iso, cremos que o obxectivo debera ser a configuración dun galego xurídico como lingua de expresión de contidos xurídicos e non só como lingua de traducción (ocasional ou non) no eido xurídico.

En suma, neste artigo tentamos darlle resposta á pregunta inicial reflexionando sobre a existencia dunha variedade xurídica galega a través da súa historia e da súa elaboración, da definición de qué entendemos como lingua especializada e do estudio dos trazos que a fan singular fronte a outras variedades, así como das súas subvariedades internas. En definitiva, achegámonos á lingua xurídica galega tentando explicitar a súa afirmación como variedade especializada e asemade como variedade plenamente galega.

2. Xénese da actual variedade xurídica

2.1. Antecedentes

O desenvolvemento da variedade xurídica é un feito paralelo ó nacemento de calquera lingua, como o demostra a existencia de textos xurídicos entre as primeiras manifestacións escritas conservadas de moitas linguas. Como ilustración abonda con pensar nos textos sumerios do terceiro milenio antes de C., no código Hammurabi ou, por pór un exemplo do contexto románico, cos *Serments de Strasbourg* (842) para o francés. Ademais, é un feito constatable que a consolidación dunha lingua emerxente refórzase coa existencia de textos que testemuñan a capacidade expresiva desa lingua e aínda máis se se trata de contextos especializados. Nisto o galego non é unha excepción, á vista da rica tradición de textos xurídicos medievais escritos en lingua galega xurdida nun momento de afirmación como variedade románica emancipada do latín.

Agora ben, as variedades especializadas sofren os mesmos procesos cá propia lingua da que derivan e, no caso do galego, o retroceso da lingua como medio de expresión atinxiu especialmente á variedade xurídica, ata o punto de ser suplantada polo castelán na expresión destes contidos. De maneira que o galego pasou de ser na época medieval unha lingua de expresión xurídica a esmorecer neste panorama de expresión formal durante varios séculos para reaparecer co florecemento posterior da propia lingua, non sendo ata a actualidade cando se cultiva e se intenta normalizar o seu uso.

A oficialización da lingua trouxo consigo a necesidade de que existise unha variedade xurídica para a expresión galega desa materia. O modelo de lingua xurídica medieval é, indubidablemente, unha valiosa fonte de inspiración, mais a prolongada ruptura do natural proceso de evolución desa variedade, así como a distancia entre as sociedades de ambas as épocas e a súa diferente organización, ou a escaseza de estudos sobre a lingua medieval fixeron necesaria a elaboración dun modelo de lingua xurídica case *ex novo* nestas dúas ou tres últimas décadas.

2.2. Marco de desenvolvemento

A rehabilitación do galego como lingua do dereito prodúcese nun marco de contacto de linguas derivado da cooficialidade do galego e do castelán en Galicia¹. Este contacto prodúcese nunha situación definida sociolingüísticamente como diglósica que se fai ver marcadamente nos usos oficiais. Ante esta situación cumpría a reintroducción do galego como lingua de uso xurídico e procurouse un sistema de xestión lingüística.

¹ Sobre a situación da traducción xurídica en Galicia e a lexislación que a regula pódese consultar o traballo de García Cancela (1995:99-103).

De entre os métodos de xestión de textos xurídicos en contexto multilingüe existentes e relacionados por Covacs (1982: 92): 1. a corrección, 2. a redacción paralela, 3. a redacción alterna, 4. a redacción compartida, 5. a redacción por partida dobre, 6. a traducción ou 7. a equivalencia funcional; o procedemento escollido para o galego foi o da traducción xurídica, é dicir, os textos son redactados nunha das linguas e, posteriormente, son traducidos á outra lingua por parte dun equipo de lingüistas profesionais.

Con esta escolla marcouse a orientación da elaboración desta variedade especializada, optando pola vía traduccional, que non é en absoluto a vía máis equitativa para as linguas minorizadas, pois evidencia a súa subsidiariedade verbo das linguas que lles funcionan como teito, sen procurar o desenvolvemento integral da lingua minorizada en todos os ámbitos de expresión especializados, senón só naqueles susceptibles de traducción, é dicir, ralentizando a súa normalización lingüística. Ademais, con este procedemento o propio autor do texto queda fóra do proceso de produción dunha das versións dese texto, o que non semella recomendable no caso de textos con efectos xurídicos.

2.3. *Axentes*

A elaboración da versión nas dúas linguas dos textos especializados ficou dende a oficialización en mans dos gabinetes de traducción das diferentes institucións (Parlamento, Diario Oficial de Galicia, audiencias provinciais, etc.). Estes gabinetes están integrados exclusivamente por técnicos lingüistas, contrariamente á tendencia doutras institucións con varias linguas que contan tamén con especialistas en dereito (coma nos servicios lingüísticos do goberno federal do Canadá, na Unión Europea, etc.).

Así pois, os lingüistas destes servicios, principalmente de formación filolóxica, tiveron que reorientar os seus coñecementos lingüísticos cara ó mundo da terminoloxía e da traducción e procurarse unha formación xurídica axeitada, alén de acometer un intenso labor de traducción entrambas as linguas. Por se estas foran poucas tarefas, dada a precaria situación da lingua, actuaron tamén como axentes “normalizadores do galego xurídico”, vertendo a súa experiencia no exterior a través da docencia nos programas de formación dirixidos ó funcionariado e na creación de materiais lingüísticos determinantes na reelaboración da lingua xurídica galega.

O meritorio labor destes técnicos contou como únicos soportes científicos cunha Sección de Linguaxe Administrativa do Instituto da Lingua Galega (que funcionou dende decembro de 1984 ata o ano 1991), co apoio da Real Academia Galega (editora do *Léxico da Administración castelán-galego*) e dende 1995 co TERMIGAL (Servicio Galego de Termi-

noloxía). Ademais, para difundir as súas propostas agrupáronse en torno a institucións como a Escola Galega de Administración Pública (editora do *Manual de linguaxe administrativa* ou do *Boletín de Lingua e Administración*) ou a asociacións profesionais privadas como a Asociación de Funcionarios pola Normalización Lingüística (editora da *Revista de Administración Galega* ou a revista *Lingua e Administración* en colaboración co ILG entre os anos 1984 e 1987).

En definitiva, a elaboración da terminoloxía xurídica e administrativa galega é, ata o momento, productivo dun grupo de profesionais da lingua, foi difundida por medio de diversas institucións públicas e privadas e está avalada máis polo uso ca polo criterio de autoridade dunha institución de investigación terminolóxica específica e conta na súa elaboración cunha moi limitada intervención dos especialistas en materia xurídica. É dicir, unha situación e un marco de desenvolvemento na que non se transloce unha planificación. Con todo, o resultado da elaboración é unha lingua xurídica cun grao de afirmación cada vez máis alto e que describimos no seguinte punto.

3. O proceso de elaboración da variedade xurídica galega

A elaboración da variedade xurídica galega acométese a comezos dos anos oitenta nun contexto condicionado por diferentes factores como: 1. Unha tradición de expresión xurídica galega escasamente rendible na actualidade, 2. O peso da lingua de orixe dos textos, que é maioritariamente o castelán, 3. O feito de que a materia xurídica estea concibida no marco do ordenamento xurídico estatal e, polo tanto, en castelán. De xeito que nos seus comezos a “nova” lingua xurídica galega é máis ben unha lingua de tradución ca non unha lingua de expresión, adoptando unha perspectiva desenfocada como resultado da desigualdade de ambas as linguas neste contexto. Analizamos aquí cáles foron as fontes, os obxectivos e os planos de elaboración que todo proceso de elaboración debe considerar.

3.1. Fontes

A elaboración da variedade xurídica dunha lingua é un proceso paralelo ó asentamento da variedade estándar da que deriva e por iso réxese polos mesmos criterios de escollo e, ademais, polos específicos da materia xurídica. Ademais, na elaboración (ou renovación) do modelo de lingua do dereito existen criterios que inflúen en diferente medida dependendo de cada lingua en particular. Os que atinxen a todas as linguas do dereito en xeral son:

1. O **sistema xurídico** do que sexa expresión esa lingua. Cada sistema xurídico está baseado nun sistema conceptual diferente

e asociado a un determinado modo de expresión en todos os planos: dende o redaccional ó puramente léxico, aínda que tamén existen casos de contacto xurídico e lingüístico simultaneamente, o que presenta problemas de xestión².

2. A **realidade cultural** á que se refire esa expresión xurídica e normativa. Cada lingua expresa a materia xurídica que regula a sociedade ou sociedades que fala(n) esa lingua. As peculiaridades atinxen sobre todo, aínda que non exclusivamente, ó plano léxico e ó terminolóxico e tamén ó conceptual no que se refire á organización desa sociedade e ás súas normas e grao de desenvolvemento. En palabras de Pardons (1995: 287): “chaque pays développe ses propres institutions qui engendrent un vocabulaire qui lui est propre”.
3. A consideración da **tradición** de expresión xurídica desa lingua. No caso de linguas cunha evolución “normal” todas ou case todas as linguas do dereito modernas veñen ser a evolución da lingua nese ámbito de expresión e a adecuación ás novas realidade xurídicas do momento. No caso de linguas minorizadas, non sempre existe continuidade na tradición de expresión de contidos xurídicos ou, se cadra, os antecedentes fican tan afastados no tempo que escasamente serven para a nova realidade xurídica, como acontece co galego, con todo, topamos algunha mostra de aproveitamento en Boullón Agrelo e Tato Plaza (1990). Doutra banda, o amplo acervo xurídico medieval está escasamente estudado polos medievalistas, o que ó afastamento hai que unir tamén o descoñecemento da tradición.
4. O **estándar**. A influencia do estándar en tanto que soporte déixase ver en todos os planos da lingua e o seu grao de desenvolvemento condiciona o desenvolvemento das linguas de especialidade e, polo tanto, tamén o da lingua do dereito.
5. As **tendencias modernizadoras**. A partir do *Plain English Movement* (PEM) e dos movementos a prol da lexibilidade existe unha forte tendencia en todas as linguas á racionalización e á modernización da expresión xurídica, con vistas a facer que a lingua do dereito e as súas manifestacións sexan o máis accesibles posible para todas as persoas destinatarias.

Doutra banda, existen outros factores que inflúen na elaboración do modelo de lingua do dereito das linguas minorizadas cunha lingua teito, sobre todo na expresión xurídica, como é o galego. Entre estes salientamos:

² Sobre este punto pódese exemplificar con toda a literatura sobre o tema xerada en Canadá, sobre todo no referido ás provincias de common law e fala francesa cunha porcentaxe significativa de francófonos: New Brunswick e Quebec.

6. O **acervo terminolóxico dialectal** que, a falta dunha tradición de lingua xurídica, pode ser aproveitado para tirar as denominacións tradicionais de determinados conceptos e adaptalas a conceptos xurídicos da sociedade moderna³. Este criterio serve basicamente na elaboración do léxico.
7. A exploración **estilística da lingua**: En casos de linguas non normalizadas resulta importante como configurador de variedades especializadas o principio de aproveitar a riqueza da lingua en todos os planos⁴.

Non todas as fontes que enunciámos están presentes na elaboración das variedades especializadas do dereito de todas as linguas. A presenza ou maior influencia de cada unha vén determinada pola situación sociolingüística particular de cada lingua e pola escolla que realicen os conformadores desa variedade. Existen linguas xurídicas en que non se teñen en conta os movementos modernizadores como é o caso do portugués, outras en que é importante a modernización coma o castelán; noutros casos o determinante é a orientación elaboracionista como acontece co resto das linguas do Estado. Aquí só tentamos relacionar aquelas que atinxen ó galego, entendendo esta lista como unha relación aberta á inclusión de novos criterios.

3.2. Obxectivo da elaboración do galego xurídico

O obxectivo primeiro da elaboración é dotar ó galego dunha variedade válida para a expresión de todo tipo de contidos xurídicos, o que se fai imprescindible para acadar a normalización da lingua nese contexto. Este obxectivo reborda o de elaboración de terminoloxía xurídica ou mesmo o da consecución dun texto xurídico traducido ó galego, dado que estas son tarefas parciais na consecución do obxectivo de definir esta variedade lingüística integramente.

O obxectivo último é crear as ferramentas adecuadas para difundir o uso da lingua a un sector de actividade concreto, acometendo unha nova fase da elaboración do corpus da lingua posterior á modernización terminolóxica na teoría de Haugen. Precisamente, por se tratar dun chanzo máis avanzado reviste máis importancia na difusión da lingua.

3.3. Planos da elaboración

O galego xurídico é unha variedade especializada da lingua e entendemos, do mesmo xeito ca Spillner (1981: 101-102), que como tal é unha variedade que conta coa súa propia sintaxe, cunha morfoloxía peculiar,

³ Sobre esta cuestión pódese consultar, Santamarina (1985:115) ou García Cancela e Díaz Abraira (1991:43).

⁴ Un excelente exemplo témolo igualmente no artigo de Santamarina (1985:115 e ss.).

cunha formación de palabras distinta da lingua común e con diferencias fonostilísticas e prosódicas, así como grafoestilísticas e con peculiaridades retóricas e de procedementos de argumentación que van mesmo ata unha reestructuración diferente do texto.

No plano da especialización, a elaboración da variedade lingüística está condicionada non só polas características da propia lingua, senón tamén polas características da materia xurídica desa lingua que se manifestan no plano textual en tres niveis segundo Covacs (1982: 87): a terminoloxía, a formulación e a composición do texto.

Esta concepción integral do obxecto de estudio, unha variedade especializada, condiciona os planos de traballo para a elaboración do modelo de lingua; así, nesta perspectiva imponse atender a todos os planos de expresión desa especialización, o que contrasta coa concepción tradicional do fenómeno especializado, máis reduccionista. Nesta visión tradicional hai unha identificación case automática entre lingua de especialidade e terminoloxía (ou vocabulario especializado). Este reduccionismo explica a profusión na elaboración de léxicos xurídicos, descoidando máis a creación doutros produtos tamén imprescindibles que traten cuestións sintácticas, estilísticas, textuais, etc. da lingua do dereito.

Non enunciaremos neste traballo os planos e as subseccións nas que se fai sentir a especialización a efectos de elaboración dunha variedade especializada, simplemente aludiremos ó conxunto de trazos de todos os planos que a singularizan fronte á lingua común co sintagma “enunciación xurídica galega” que tratamos no apartado seguinte.

4. O estudio da enunciación xurídica no estudio de variedades especializadas

Neste punto achegámonos ó estudio das variedades especializadas a través do estudio da enunciación. A escolla da enunciación está determinada por comprender o tratamento de aspectos atinxentes a diferentes planos, así como dende diferentes perspectivas (sintáctica, informativa, semántica). Ademais, co estudio da enunciación demostramos que a variedade xurídica non se circunscribe exclusivamente ó plano terminolóxico. O estudio da enunciación esixe tomar como punto de partida o texto, por iso realizamos a caracterización da enunciación xurídica galega, a través do estudio dun corpus especializado que describimos máis adiante.

4.1. Concepto

Convén comezar este apartado indicando qué entendemos por enunciación. Seguindo a definición que nos ofrece Benveniste (1974: 80) “est cette mise en fonctionnement de la langue par un acte individuel du

discours” e un pouco máis adiante para distinguila do enunciado engade: “c’est l’acte même de produire un énoncé et non le texte de l’énoncé qui est notre objet [...] La relation du locuteur à la langue détermine les caractères linguistiques de l’énonciation”. Cada tipo de enunciación, determinada polos interlocutores e pola funcionalidade da mensaxe, caracterízase pola utilización duns determinados modos de expresión ou marcas lingüísticas, que contribúen á caracterización do discurso dese emisor ou dese tipo de textos.

En definitiva, entendemos por enunciación a posta en escena da lingua a través da introducción dun locutor e do seu interlocutor ou interlocutores e dun contexto determinado. O locutor toma unha serie de opcións con respecto ó seu interlocutor, con respecto á súa propia enunciación, ó seu enunciado, ó contexto, ós enunciados anteriores ou ós que estean por vir que, segundo Didier (1990: 73), son os índices e procedementos lingüísticos que o locutor utiliza para indicar o seu estado (identidade, posición no tempo e no espacio) e a súa situación. Así pois, a escolla do locutor deixa uns trazos no enunciado, trazos que o lingüista analiza para caracterizar unha variedade lingüística determinada e para construír a súa tipoloxía de discursos.

4.2. *Marcas da enunciación*

A posición do locutor con respecto ó enunciado e a todos os elementos da comunicación exprésase textualmente a través dunhas marcas lingüísticas, que en palabras de Lozano *et alii* (1982: 93) son:

- *Indicadores de persoa, espacio e tempo*
- *As modalidades da enunciación que definen a actitude de certeza, dúbida, posibilidade, mandato ó interlocutor.*
- *Os indicadores de actitude, que están asociados á actitude do locutor cara ó que di.*

Todas estas marcas constitúen o que Benveniste denominou o “aparello formal da enunciación”, que está composto principalmente por un sistema de índices persoais, que se analiza con referencia ó locutor e ós seus interlocutores; dun sistema de tempo, que se organiza con respecto ó presente do discurso e con termos que designan un obxecto, unha situación ou un ser presente no contexto de enunciación.

O labor de identificar variedades e subvariedades dentro do sistema lingüístico consiste en relacionar unhas determinadas marcas lingüísticas de enunciación observadas nos textos desas variedades con determinados emisores e contextos. Analizamos a continuación os parámetros empregados na caracterización da variedade xurídica doutras linguas.

4.3. Os estudos de enunciación xurídica

Existen algúns estudos sobre a enunciación da lingua do dereito, realizados para linguas coma o inglés, o francés ou o castelán. O galego comparte co francés e o castelán a pertenza ó sistema xurídico civilista e no caso do castelán tamén grande parte do ordenamento xurídico. Por isto cremos que podemos tomar como base estes trazos enunciados para caracterizar a variedade galega.

No caso do francés contamos, entre outras, con dúas achegas, a de Souriou e Lérat (1975: 44 e ss.) e a Didier (1990: 83 e ss.)⁵, que utilizan as mesmas marcas para caracterizar a enunciación xurídica francesa, mais dende dúas perspectivas algo diferentes (descritiva e comparativa respectivamente). As marcas que propoñen son: marcas persoais, marcas negativas, marcas demostrativas, marcas modais e performativos. Estas serven para a caracterización da enunciación xurídica inglesa (Didier) e para caracterizar as variedades da lingua (Souriou e Lérat), e nós utilizamos estas mesmas marcas para a caracterización do discurso xurídico galego. A xeito de resumo, incluímolas no seguinte cadro:

A ENUNCIACIÓN XURÍDICA FRANCESA SEGUNDO SOURIOUX E LÉRAT (1975) E DIDIER (1990)

a) MARCAS
a.1) marcas persoais: • Construcións pasivas inacabadas • Construcións pronominais de sentido pasivo • Transformacións impersoais • Inversión do suxeito (Didier, 1990) • Particularidades do estilo didáctico: <i>nós</i> inclusivo, <i>nós</i> do autor, construcións impersoais
a.2) marcas negativas e restrictivas
a.3) marcas demostrativas: localización espacial (<i>a presente, a devandita...</i>)
a.4) marcas modais: • o obrigado • o prohibido • o permitido • o facultativo
b) MOTS-ACTE • performativo estricto • constativo oficial • decisións executivas

Elaboración propia a partir de Souriou e Lérat (1975) e Didier (1990).

⁵ Visión que emprega tamén Gémar (1990:724-726). Ademais, este autor cita algún outros traballos sobre o tema referidos ó inglés e ó francés na nota 13 (p.724).

No caso do castelán son escasos e parciais os estudos sobre enunciación xurídica. Podemos citar tres traballos presentados nas xornadas “Lenguaje y Administración” do INAP (abril de 1986) un de Gonzalo Abril: sobre unha lectura semiótica de dous anuncios administrativos, outro sobre “La construcción del administrado como destinatario de los textos administrativos” de Cristina Peña-Marín, ou un terceiro sobre a produción de verdade e segredo na Administración. Ademais, existe tamén algún traballo recente sobre a impersonalidade dos textos administrativos (Ruíz de Zarobe, 1998). Pero non existe, que saibamos, ningún estudio integral sobre a enunciación do castelán xurídico, nin sobre a tipoloxía do discurso xurídico castelán.

Así pois, partindo dos estudos da enunciación xurídica destas linguas e utilizando as marcas establecidas, especificaremos cales son os modos de expresión utilizados para expresar esas marcas xurídicas na nosa lingua.

5. O modelo resultante da elaboración: a enunciación xurídica galega

Neste punto tratamos os trazos que conforman a variedade xurídica galega e que a fan singular fronte á lingua común. O obxectivo é describir o modelo de lingua creada para a expresión de calquera contido xurídico a través do estudo das súas características sintácticas e semánticas, é dicir, das súas marcas de enunciación. Engadimos tamén unha caracterización segundo a funcionalidade do texto.

Para iso partimos dun corpus documental constituído por textos xerados no Parlamento de Galicia a partir dos anos 90. Este corpus está tirado do *Boletín Oficial do Parlamento de Galicia* e ten un volume total de 56.959 palabras. Os textos pertencen a dous subtipos da lingua do dereito: a lingua das leis, é dicir, normativa e a lingua administrativa. A mostra documental tamén é variada en canto á tipoloxía documental, pois nel están recollidos documentos administrativos e lexislativos específicos do eido parlamentario (preguntas, interpelacións etc.), así como do eido xurídico en xeral (acordos, convenios, decretos, dictames, resolucións, etc.). Existe tamén polifonía en canto que existen varios emisores que fan parte de distintos colectivos profesionais e que teñen diferentes funcións.

5.1. Marcas da enunciación xurídica galega

A seguir analizamos nos diferentes puntos as marcas de enunciación que fomos atopando no corpus, co fin de caracterizar a enunciación da lingua do dereito galega, así como as subvariedades funcionais do noso corpus.

5.1.1. *As marcas persoais*

O estudo das marcas de persoa realizámolo dende diferentes perspectivas e con diferentes indicadores. Inicialmente, analizamos a incidencia das construcións impersoais no total dos textos en comparación co total das construcións persoais e rexistramos o tipo de construción impersoal máis frecuente. Ademais, prestámoslles atención ós recursos que contribúen tanto á impersonalización do discurso coma ó ocultamento do axente, como poden ser a pasivización e a substantivación. A seguir, analizamos a expresión persoal ou impersoal en referencia cos actantes da comunicación, é dicir, rexistramos as marcas do enunciador (pronomes e formas verbais persoais), así como as do destinatario (nomeamento da persoa ou órgano destinatario, emprego de pronomes persoais, de formas verbais persoais e de formas de tratamento).

Analizamos todos estes factores con relación á clasificación do corpus segundo o tipo de texto funcional: lexislativo (ou normativo) e administrativo.

5.1.1.1. *A impersonalización do discurso*

Na literatura sobre as linguas administrativa e xurídica de diversos idiomas é frecuente atopar referencias dunha forte tendencia á ocultación do axente na enunciación de textos especializados. Esta realízase tanto coa utilización de pasivas (onde o suxeito está posposto ó verbo ou ben non se explicita) como coa utilización de expresións impersoais. Esta impersonalidade vese favorecida unhas veces pola esixencia de obxectividade das relacións que se establecen no seo da Administración e da Xustiza e outras polo feito de non coincidir o enunciador co redactor do texto, pois pode tratarse dun emisor colectivo como representante dunha determinada unidade administrativa. Noutros casos está totalmente inxustificada, polo que o movemento modernizador propón racionalizar a utilización do recurso á impersonalización.

Estes niveis de impersonalidade, así como os de pasividade, nos textos xurídicos e administrativos son cualificados moitas veces de abusivos nos manuais de estilo da lingua administrativa e xurídica de diversas linguas. Como exemplos podemos citar, entre outros, para o francés, a Catherine (1979: 105) ou a Fernbach (1990: 43) no Quebec, para o inglés a Rylance (1994: cap I), para o castelán MAP (1993: 145), MAP (1995: 180 e 187), para o catalán Comité (1993: 23, nota 11) ou para o galego García Cancela e Díaz Abreira (1991: 117). Considéranse usos abusivos, dado que moitos son superfluos, pois o único que pretenden e desdebuxar a responsabilidade do enunciador e o que conseguen é escurecer a mensaxe. Este abuso das secuencias impersoais atenta contra a lexibilidade do texto e, en concreto,

contra o principio de interese humano postulado polo movemento da lexibilidade.

A) Expresións impersonais

No que respecta ó noso corpus, calculamos para cada texto un índice de impersonalidade. O procedemento para achar este índice é o resultado de dividirmos o número de construcións impersonais computadas no texto polo número de verbos presentes, co que obtemos unha porcentaxe de construcións impersonais sobre o conxunto de construcións do texto. Os valores máximo e mínimo de impersonalización nos nosos textos son, respectivamente, 0 e 75%; sendo 19% o valor intermedio, que tomamos como valor de referencia.

De analizarmos a incidencia tendo en conta a variable tipo de documento, vemos que non existen grandes diferencias entre os textos lexislativos e os textos administrativos, cuns resultados medios totais lixeiramente inferiores ou iguais á media.

RELACIÓN MEDIA DE IMPERSONALIDADE E TIPO DE TEXTO

índice de impersonalidade- valor medio	textos lexislativos e normativos	textos administrativos
19%	18%	19%

A1) A pasiva e a pasiva impersonal con SE

Outra das características da lingua xurídica e da administrativa fronte á lingua común é a presenza de elevadas taxas de pasividade. Este é un feito constatado en boa parte do estudos das linguas de especialidade (Catherine 1979: 105; MAP, 1993: 151; Comité 1993: 25, nota 24) mesmo en linguas non filopasivas, como pode ser o galego (García Cancela e Díaz Abraira 1991: 102, etc.). O uso abusivo da pasividade debe ser igualmente rexeitado a prol da maior claridade do texto.

Esta profusión da voz pasiva pódese xustificar por propiciar construcións nas que a presentación do axente é opcional, tal e como establece na súa tese de doutoramento o profesor Cidrás (1990: 221) cando fala do significado da voz pasiva, pois esta construción impersonaliza o discurso na medida en que a expresión do suxeito dislocado en posición secundaria é opcional. Esta opcionalidade de expresión do suxeito semántico desaparece en beneficio da impersonalidade cando a construción empregada para expresar esa pasividade é, precisamente, unha construción impersonal. Estamos a nos referir ás construcións impersonais con SE, que tratamos máis adiante.

Verbo dos datos que nos proporciona Cidrás (1990: 279) con respecto a distintas variedades do galego, confirmamos que a voz pasiva é característica do “galego técnico” (3,3 / 100 verbos) fronte a outras variedades, como o “galego literario” (0,4 / 100 verbos) ou o “galego popular-coloquial” (0,05 / 100 verbos). E aínda máis, dentro do “galego técnico” adquire especial relevancia no uso da pasiva o “galego xurídico-administrativo”, que ten o índice máis alto (6,9/100) do total do corpus de todas as variedades⁶, o cal fai da pasividade un trazo caracterizador do galego xurídico e administrativo.

Os índices de utilización de construcións pasivas no noso corpus son igualmente elevados, rexistrando textos onde a pasiva é inexistente, pero tamén textos que presentan un 50% das súas construcións de voz pasiva. O valor medio é do 18% de construcións pasivas. Se clasificamos os nosos resultados segundo o tipo de texto, obtemos:

RELACIÓN MEDIA DE PASIVIDADE E TIPO DE TEXTO

Índice de pasividade-valor medio	Textos lexislativos e normativos	textos administrativos
18%	16,21%	18,19%

Non existen grandes diferencias no índice de pasividade entre os textos administrativos e os lexislativos, que presentan valores moi próximos á media.

Afondando na pasividade, existen diferentes recursos para a expresión da pasiva dos que o máis utilizado na lingua xurídica galega é a construción impersoal con SE. Constatamos esta preferencia tanto en Cidrás (1991: 286), coma no corpus, onde o índice medio de utilización de impersoal con SE, verbo do total de pasivas é do 90% e verbo do total das construcións verbais é do 16,42%.

Ofrecemos a seguir os datos do noso corpus clasificados segundo o enunciador do texto:

RELACIÓN MEDIA DE IMPERSOAIS CON SE E TIPO DE TEXTO

Índice de pasivas impersoais-valor medio	textos lexislativos e normativos	textos administrativos
16,42%	11,48%	16,97%

A diferenza entre os textos administrativos e lexislativos é nesta ocasión significativa e a efectos de perfectividade favorable ós textos lexislativos.

⁶ Nese estudio os textos xurídico-administrativos supón 1/8 do total do corpus e achega o 45% das construcións pasivas do total do corpus.

En definitiva, a utilización da voz pasiva é característica da enunciación xurídica galega fronte á enunciación doutros tipos de texto. Dentro da variedade xurídica, podemos afirmar que non existen diferencias de uso entre os textos lexislativos e os administrativos en canto á pasividade. De entre os recursos de expresión da pasividade, a construción impersonal con SE é en moitos dos emisores o único recurso empregado e noutros é o maioritario, sendo máis habitual nos textos administrativos ca nos lexislativos.

A2) A substantivación

A substantivación, ou mellor a excesiva substantivación, é un trazo caracterizador da lingua xurídica e administrativa, segundo cabe colixir da consulta de diferentes obras especializadas, entre outras: Calvo Ramos (1980) García Cancela e Díaz Abraira (1991: 89 e 117) Comité (1993, 25: nota 27), etc.

A utilización de formas substantivadas, no canto da correspondente forma verbal, réstalle personalización ó discurso, dado que coa utilización das formas verbais é obrigada a utilización da marca de persoa e non así no caso do substantivo, que non esixe suxeito.

No noso corpus computamos para cada texto cuántas das formas substantivas presentes son susceptibles de ser substituídas por formas verbais. Para achar o índice de substantivación dividimos o número de substantivacións entre o número de verbos + o número de substantivacións, para así obter unha porcentaxe de substantivación de cada texto⁷. O valor mínimo de substantivación é 0, é dicir, o daqueles textos que non presentan ningunha forma substantivada, namentres que o valor máximo é do 60% de substantivación. A media de todos os textos é de 26,42%.

Analizado o corpus segundo o tipo de texto de que se trata os resultados son os que se sinalan no cadro seguinte:

RELACIÓN MEDIA DE SUBSTANTIVACIÓN E TIPO DE TEXTO

Índice de substantivación- valor medio	Textos lexislativos e normativos	Textos administrativos
26,42%	16,92%	27,50%

No que se refire ós índices de substantivación, as diferencias entre os tipos de texto son máis significativas ca nas medias dos parámetros anteriores, axustándose á media no caso dos textos administrativos.

⁷ Aínda que somos conscientes de que un texto cun 100% de formas substantivadas non é posible, marcamos o total de formas verbais e substantivadas como referencia para achar o índice de substantivación.

5.1.1.2. As marcas persoais dos actantes

Neste punto analizamos as marcas de personalización ou de impersonalización referidas ós actantes do discurso, é dicir, ó enunciador e ó destinatario, ou emisor e receptor do texto. Para iso, marcamos no caso do enunciador a presenza de alusións persoais ó propio enunciador e a forma en que esta se expresa, así como a súa ausencia; en definitiva, cómo o enunciador se nos amosa a través dos textos. No caso do destinatario, alén das referencias persoais, topamos tamén pegadas súas no tratamento persoal que recibe por parte do enunciador.

A) O enunciador

Consideramos que o enunciador é a instancia responsable do acto de enunciación. No caso da lingua xurídica e da Administración o enunciador non sempre coincide co redactor do texto dada a dinámica do traballo administrativo. Nese sentido, conviría distinguir entre enunciador e redactor, aínda que nós utilizamos a primeira por ser máis xenérica. Entendemos por tal a persoa, órgano, institución ou sección que asume a responsabilidade do escrito e que figura e funciona como emisor nun proceso de comunicación, neste caso dun texto xurídico.

Seguindo o traballo de Ruíz de Zarobe (1998) presentamos as marcas do enunciador no corpus, para o que analizamos a identificación do enunciador, a súa presentación e a implicación no texto.

A **identificación** realízase:

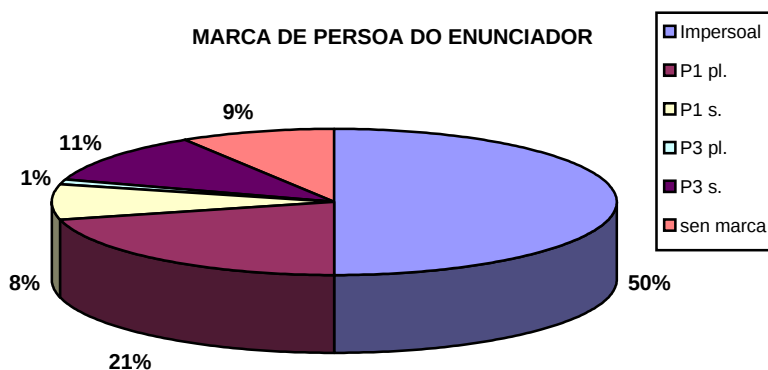
1. Coa sinatura, tanto no caso do presidente do Parlamento, coma dos deputados, etc. Os textos que non teñen sinatura, son os de carácter normativo, onde o ton impersoal do texto fai innecesaria calquera sinatura.
2. Noutros casos a identificación faise a través da indicación da instancia que figura como emisora do texto no comezo do documento e illadamente. Esta é práctica frecuente da Presidencia do Parlamento, que, independentemente de que vaia ou non asinado o documento, indica no comezo, sobre todo en textos de enunciación impersoal, o termo “Presidencia” ou ben “Resolución da Presidencia”. Nestes casos, os textos utilizan fórmulas verbais de carácter impersoal, o que fai que sexa necesaria a marca do enunciador no comezo. Nos textos onde existen marcas verbais do enunciador (como o emprego de P1), non se adoita indicar inicialmente o emisor.
3. Coa indicación ó principio do texto, pero dentro del, non illadamente da instancia emisora. É un recurso utilizado polo

resto dos emisores que se identifican: deputados, portavoces, comisións, ponencias, etc.

A **presentación** do emisor faise, do mesmo xeito que nos indica Ruíz de Zarobe (1998: 150), por diversos medios, segundo o grao maior ou menor de **implicación** do enunciador. As marcas utilizadas normalmente son:

1. Formas verbais en primeira persoa do singular (P1 s.)
2. Formas verbais en primeira persoa do plural (P1 pl.)
3. Formas verbais en terceira persoa do singular (P3 s.)
4. Formas verbais en terceira persoa do plural (P3 pl.)
5. Formas verbais impersonais e pasivas

A expresión de persoa nos enunciadores do noso corpus pódese ver no seguinte gráfico.

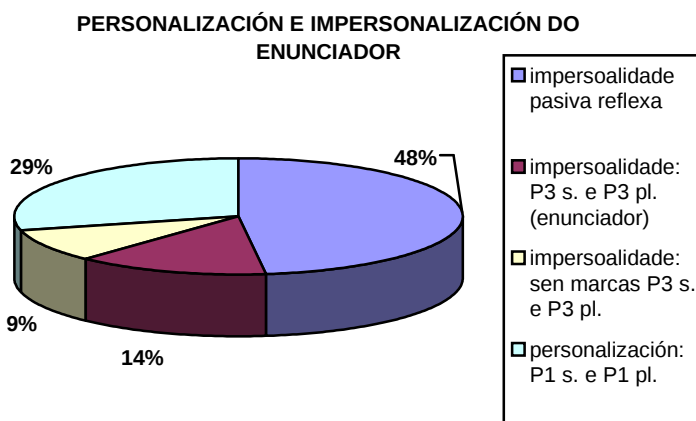

Estas formas verbais que serven de presentación do enunciador, en tanto que suxeito concordante con elas, tamén poden estar combinadas con outros recursos con marcas persoais, como poden ser a utilización de determinantes con marca de persoa, é dicir, posesivos ou demostrativos. De feito, rexistramos nalgúns textos diferentes graos de implicación do emisor segundo se trate dunha forma verbal ou dun determinante, inclinándose pola marca de persoa no caso do determinante, sobre todo se é posesivo e está referido a algunha realidade que nos identifica como colectividade que veremos máis adiante.

As formas verbais que se empregan para marcar o enunciador dun texto, é dicir, as que marcan personalidade, son as primeiras persoas de singular e plural. As terceiras persoas marcan un grao de impersonalización, sobre todo cando se utilizan referidas ó propio enunciador, como medio de afastamento da realidade. Existen tamén textos nos que non existen marcas do enunciador.

Para medir o grao de **implicación** establecemos como criterios que a implicación do enunciador no texto é maior no caso da utilización das primeiras persoas ca nas terceiras, tamén maior se se utiliza unha forma de singular ca unha forma de plural (aínda que por veces o plural agacha outros significados, como expresión de modestia ou da totalidade do equipo que xera ese documento). Ademais, no caso de optar por unha expresión pasiva é diferente, a efectos da expresión de persoa, utilizar unha impersonal pasiva que utilizar unha pasiva con participio, onde cabe a posibilidade de expresar o axente. No caso de utilizar unha expresión impersonal, non é o mesmo utilizar unha 3ª persoa aplicada ó enunciador ca unha forma impersonal (infinitivo ou impersonal con SE, por exemplo). En definitiva, existe unha escala de implicación do enunciador que se corresponde de maior a menor coa escala establecida cando falabamos das marcas de presentación.

A efectos prácticos establecemos tres graos de implicación segundo a expresión fose persoal ou impersonal e dentro desta última distinguimos entre os que utilizan como recurso a P3 s. ou pl. e os que utilizan unha construción impersonal ou simplemente non marcan o suxeito. Destes dous recursos para a expresión da impersonalidade, o máis habitual é o segundo, é dicir, o que agacha aínda máis a presenza dun enunciador e a súa responsabilidade sobre o enunciado, que supón os 2/3 da expresión impersonal (77,04%).

Incluímos a seguir a análise das marcas do enunciador no corpus con base na distinción dos textos segundo función:

AS MARCAS PERSOAIS DO ENUNCIADOR SEGUNDO O TIPO DE TEXTO

	textos lexislativos e normativos	textos administrativos
Formas verbais P1 s.	0%	9,09%
Formas verbais P1 pl.	30%	18,18%
Formas verbais P3 pl.	0%	1,13%
Formas verbais P3 s.	20%	6,81%
Formas impersoais e pasivas ou inexistencia de referencia ó enunciador	50%	64,77%
Total de marcas de personalización	30%	27,27%

No que se refire ó tipo de texto, en ambos os casos é patente a preferencia da lingua xurídica e administrativa polas construcións impersoais, que se expresan maioritariamente a través de construcións impersoais con SE. As diferencias máis significativas entre os dous tipos de texto estriban na inexistencia de determinados recursos para o enunciador dos textos lexislativos, como son o uso da P1 s. ou da P3 pl. Pola súa banda, os textos administrativos presentan unha maior variedade de marcas persoais e os índices de impersonalización son máis frecuentes.

En comparación coa anterior, nunha tipoloxía establecida segundo o tipo de emisor baseada no estudo do noso corpus, perfilanse máis as diferencias nas marcas persoais do enunciador. Detéctase o uso masivo de formas persoais ou ben enunciados sen marca de enunciador, aínda que tamén se utilizan outras persoas, o que caracteriza determinados enunciadores.

Así a **P1 s.** é utilizada por parte de enunciadores como o presidente do Goberno, o conselleiro da Presidencia ou, en menor medida, o presidente do Parlamento. Este uso da P1 s. explícase polo carácter personalista destas comunicacións: resolucións, nomeamentos do presidente do Goberno, ben porque o texto teña un destinatario identificado único e coñecido o que personaliza a comunicación (como é o caso das comunicacións entre o conselleiro da Presidencia nas respostas a preguntas ou na solicitude de comparecencia para o presidente do Goberno) ou ben porque a persoa estea implicada no procedemento. Tamén se utiliza P1 s. no caso da cidadanía, aínda que cunha porcentaxe máis reducida cá P3 s. A vacilación entre P1 e P3 pódese explicar por ser a P1 s. un uso innovador recomendado polo actual movemento modernizador, como se pode ver entre outros en García Cancela e Díaz

Abraira (1991: 122), MAP (1990: 150) ou MAP (1995: 187) fronte á P3 s., que impersonaliza máis o discurso.

A **P1 pl.** é utilizada principalmente por órganos colexiados ou colectivos, como a Ponencia, os grupos parlamentarios ou cada deputado en nome do seu grupo, o lexislador ou o Valedor do Pobo e, en menor medida, pola Mesa do Parlamento e pola Comisión.

As **P3 s. e pl.** considéranse formas que expresan impersonalidade, pois son as utilizadas polo propio enunciador para se referir a si mesmo. No caso dalgúns enunciadores combínanse con outras formas impersonais máis marcadas (lexislador, Presidencia do Parlamento, Mesa do Parlamento, Comisión) e noutros casos é a única forma impersonal utilizada (coma no caso dunha agrupación de deputados, non como grupo parlamentario, ou dos portavoces dos grupos, a cidadanía ou a Xunta Electoral). O seu significado é o de distanciamento da acción, é dicir, dunha “impersonalización suave”, dado que o grao de implicación do enunciador é superior ó rexistrado en construcións plenamente impersonais.

Outros enunciadores optan sistematicamente pola **impersonalización** como marca de expresión, como acontece coa Consellería de Agricultura, a Administración parlamentaria interna, ou ben en combinación con outros recursos. Con todo, a impersonalización do emisor é a marca máis frecuente na lingua do dereito. As estatísticas do noso corpus correspóndense amplamente coas perspectivas debuxadas polos manuais de estilo, de xeito que a incidencia de aparición destas marcas de designación de emisor nos textos nos que é posible que aparezan é só do 25,33%, é dicir, a impersonalización do emisor é unha nota dominante tamén no noso corpus.

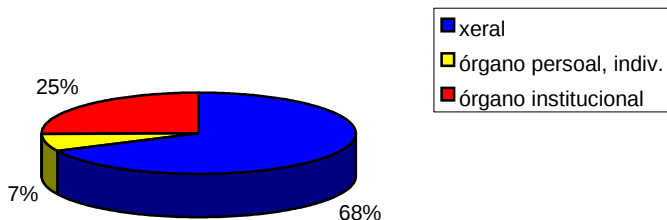
B) O destinatario

Paralelamente á definición que demos de enunciador, diremos que o destinatario é a instancia receptora no acto de enunciación ou a instancia á quen vai dirixida a mensaxe do enunciado. No caso da lingua xurídica o destinatario non é necesariamente unha única persoa senón que pode ser un órgano persoal ou institucional. Ademais, cómpre distinguir entre textos dirixidos a un destinatario especializado ou non especializado. Outra peculiaridade propia da lingua do dereito é a existencia dunha cantidade significativa de textos especializados que teñen destinatario universal, é dicir, que teñen como persoas destinatarias a totalidade da comunidade na que rexen.

O tipo de textos que compoñen o noso corpus, textos xurídicos publicados nun boletín oficial, adoitan ter un destinatario xeral dado que son obxecto de publicación, tal e como se indica no texto de moitos deles coa fórmula “para xeral coñecemento”. Noutras existe un destinatario

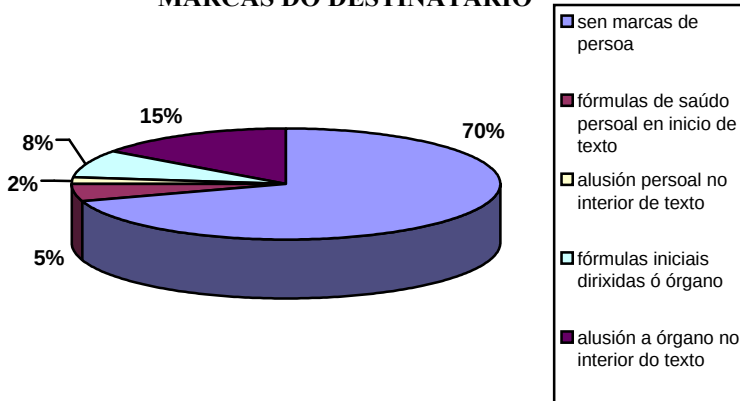
máis específico que pode ser o destinatario final do texto (resposta a preguntas) ou ben a instancia encargada de tramitar ese documento, aínda que o máis frecuente é que non existan referencias ó destinatario. As proporcións rexistradas son as seguintes:

TIPO DE DESTINATARIO

As marcas do destinatario no texto exprésanse con diferentes recursos:

MARCAS DO DESTINATARIO

As marcas para cada destinatario son diversas. Os textos de destinatario xeral non presentan marcas de persoa.

No caso dos textos que teñen un destinatario persoal caben dúas posibilidades de marca de persoa:

1. Utilizar formas de salutación no inicio do texto con tratamentos do tipo *Excmo. Sr. Presidente do Parlamento*, que é a máis frecuente;
2. Facer referencia ó destinatario no interior do texto, quer con fórmulas protocolarias como *a V.E.*, quer co nomeamento do cargo *“remitelle ó presidente da ...”*.

No caso dos textos que presentan como destinatario un órgano, existen igualmente varias posibilidades:

1. Facer referencia en posición inicial do texto ó órgano ó que vai dirixido o texto. Neste caso non sempre se trata do destinatario xeral, senón que pode ser a instancia encargada de tramitar ese documento; son fórmulas do tipo *“Á mesa do Parlamento”*.
2. Unha variante da anterior é utilizar a fórmula inicial citada no punto anterior e mais unha referencia ó órgano ó que vai dirixido no interior do propio texto, con referencias do tipo, *“presenta ante esa mesa a seguinte pregunta”*.
3. A terceira é que non exista ningunha marca de persoa para o destinatario orgánico.

A seguir analizamos a presenza do destinatario nos nosos textos segundo as dúas clasificacións propostas. Os datos resultantes son:

AS MARCAS PERSOAIS DO DESTINATARIO SEGUNDO O TIPO DE TEXTO

	textos lexislativos e normativos	textos administrativos
Sen marcas	70%	65,12%
Fórmula inicial institución	30%	8,14%
Fórmula interior institución	0	4,65%
Fórmula inicial + fórmula interior de institución	0	13,95%
Fórmula inicial persoa con tratamento	0	5,81%
Fórmula interior persoa con tratamento	0	1,16%
Fórmula interior persoa sen tratamento	0	1,16%

Estes datos están ordenados de menor maior implicación do destinatario no acto de comunicación, por entendermos que existe máis implicación nos textos nos que se fai referencia a persoas ca naqueles referidos a instancias institucionais (aínda que dirixirse ó órgano vén moitas veces esixido polo *Regulamento do Parlamento de Galicia*, por ex. en

preguntas, interpelacións, etc.), tamén consideramos que existe máis implicación cando o destinatario é citado no interior do texto ca á parte ou no inicio e, igualmente, existen diferentes graos de implicación entre usos protocolarios con forma de tratamento e os menos protocolarios sen esa forma de tratamento.

Ademais, vese como o ton impersoal característico da lingua do dereito atinxe tamén ó destinatario, pois alén dos textos de carácter xeral, existen tamén textos de destinatario determinado que non aparece citado no interior do texto. Xa na clasificación segundo o tipo de texto non existe ningunha referencia persoal ó destinatario nos textos de carácter normativo, fronte ós textos administrativos, onde si existen algunhas, aínda que non moi frecuentes. Doutra banda, no caso da existencia de marcas nos textos administrativos existen comportamentos diferentes segundo se trate de nomear institucións ou persoas. No primeiro caso, a porcentaxe máis alta correspóndese coa opción que indica máis implicación, é dicir, a dobre marcación no inicio e mais no interior do texto. Cando se fai referencia a persoas utilízase maioritariamente a solución menos implicadora, é dicir a de citar en inicio de texto con fórmulas de tipo protocolario.

5.1.2. As marcas negativas ou restrictivas

A presenza nos textos xurídicos de marcas negativas ou restrictivas é unha das marcas da enunciación xurídica, produto, en opinión dos estudiosos, dun diálogo implícito ou explícito que se establece neste contexto.

Referímonos a construcións negativas ou que indican unha restricción (é dicir unha negación parcial), normalmente en posición inicial, e que funcionan como resposta a unha pregunta anterior expresada ou non explicitamente. Para ilustrar este punto incluimos algúns exemplos do corpus de estudo:

Exemplo 1: marcas negativas

“3.- Non invalidarán o voto aquelas marcas ou observacións que non impidan a clara intención do votante na formulación do seu voto.”
(1.1.3)⁸. A pregunta implícita pode ser: ¿Cando se invalidará o voto?

Exemplo 2: marca restrictiva

“Artigo 22. Revogación e vacantes.

1.- Só poderán ser revogados os membros da Xunta Electoral por decisión dos que os elixisen, mediante asemblea convocada para ese fin a instancia de un tercio como mínimo dos electores e por acordo” (8.2). A

⁸ Notación empregada para a identificación dos textos do noso corpus.

pregunta implícita pode ser: ¿Cal é o procedemento de revogación?
Ou ¿Que membros poden ser revogados e como?

A incidencia deste tipo de construcións nos nosos textos non é moi elevada, aínda que bastante significativa e caracterizadora segundo o tipo de texto no que se rexistra.

MARCAS RESTRICTIVAS E NEGATIVAS SEGUNDO O TIPO DE TEXTO

	textos lexislativos e normativos	textos administrativos
Porcentaxe de textos con marcas negativas ou restrictivas	40%	15,11%

Así pois, vemos que esta marca caracteriza o discurso lexislativo fronte ó administrativo.

5.1.3. *As marcas demostrativas*

A definición de Sourieux et Lérat (1975: 48) a propósito das marcas demostrativas é: “Il s’agit des termes qui déterminent un *bic et nunc* de l’énonciation”. Son termos que expresan as condicións de lugar e tempo do texto do obxecto con respecto ó momento da enunciación expresado polo enunciador e que nalgúns casos van máis aló da función demostrativa, como veremos.

No galego consideramos como tales principalmente os demostrativos e mais os posesivos, na medida en que se indica a posición do enunciador ou da persoa que se trate con respecto a un obxecto. A marca de posición no tempo e no espacio de demostrativos e posesivos estriba na súa clasificación en persoas, de xeito que marcan a posición de maior ou menor proximidade do obxecto con respecto ó enunciador.

A presenza de todas estas marcas demostrativas no corpus é reducida existindo diferencias segundo o tipo de texto de que se trate como podemos ver no cadro seguinte:

MARCAS DEMOSTRATIVAS SEGUNDO O TIPO DE TEXTO

	textos lexislativos e normativos	textos administrativos
Porcentaxe de textos con marcas demostrativas	70%	40,69%

Os demostrativos aparecen nun 46,93% dos textos do noso corpus e a escolla do paradigma completo (con 3 persoas) é a opción mino-

ritaria rexistrada no 23,91% dos textos. Existen tamén textos nos que o sistema de marcas está reducido a dúas persoas, sendo a opción maioritaria *este/ese*. No caso de utilizar só unha, a solución maioritaria é *este*.

Con respecto ás formas do posesivo, a súa aparición é máis infrecuente cá dos demostrativos. As formas documentadas no corpus son as de P3 s. e pl. e P1 pl., aínda que tamén existe algunha forma da P1 s. As formas maioritarias son as da P3 s. e pl., cunha porcentaxe do 95,46% do total de posesivos documentados.

Como caso peculiar, tal e como anunciamos máis arriba, salientamos que en moitos casos a utilización da P1 do posesivo funciona como marca de identificación do enunciador. Este emprego é moi frecuente como determinante de substantivos que designan realidades que nos identifican como comunidade; é o caso de: *a nosa nación histórica* (2.2a), *o noso regulamento* (3.3.2), *o noso país*, *a nosa rede ferroviaria*, *os nosos camiños de ferro* (3.4), *o noso país* (3.6.1.1b), *o noso idioma* (3.6.2.1), *os nosos intereses*, *o noso dereito* (3.7), *a nosa comunidade autónoma* (4.1.1), *a nosa terra*, *o noso ferrocarril*, *a nosa nación* (4.2a e 4.3.1b), *a nosa comunidade* (5.3.1), etc.

Existen outros elementos da lingua que funcionan como marcas demostrativas na enunciación xurídica. En concreto referímonos a termos como *antedito/-a (s)*, *citado/-a (s)*, *devandito/-a (s)*, *dito/-a (s)*, *presente (s)*..., que do mesmo xeito que os posesivos e os demostrativos relacionan o obxecto co enunciador ou ben sitúano con respecto a outro elemento do enunciado. A incidencia deste tipo de termos no noso corpus é do 35,71%, o que as fai representativas do discurso xurídico fronte a outras variedades da lingua. Doutra banda, estes termos foron desbotados ou, cando menos, proponse reducir o seu uso nos movementos modernizadores do inglés e do francés, segundo se pode ver en Didier (1990: 85).

5.1.4. *As marcas modais*

As marcas modais son os recursos empregados polo enunciador para transmitir unha categoría modal. Este contido non está, no caso da lingua do dereito, vinculado a un determinado modo verbal, polo que se consideran tamén construcións sintácticas, onde tamén hai que ter en conta a carga semántica do verbo escollido. A clasificación tradicional dos modos de expresión son: a obriga, a prohibición, a permisión e o facultativo.

Existen diferentes construcións para expresar os valores citados. De feito, no noso corpus documentamos:

obriga	prohibición	permisión	facultade
-DEBER + infinitivo -HABER (DE) + infinitivo -HABER QUE + infinitivo -TER QUE + infinitivo -Futuro “obrigativo” -OBRIGAR/ OBRIGA -ESTAR SUXEITO (A)/ SUXEICIÓN -COMPROMETER/ COMPROMISO	-ESTAR PROHIBIDO (A) -NON PODER -NON PERMITIR	-ESTAR PERMITIDO (A) -PODER -TER DEREITO -ESTAR AUTORIZADO (A) -HABILITAR/ ESTAR HABILITADO (A)	-PODER -CONDICIONAIS -construcións co substantivo -CASO (en caso de)

Ademais, analizamos a presenza deses valores nos textos do corpus clasificados segundo o tipo de texto e emisor.

TIPOS DE MARCAS MODAIS REXISTRADAS SEGUNDO O TIPO DE TEXTO

	textos lexislativos e normativos	textos administrativos
marcas de obriga	41,6%	58,4%
marcas de prohibición	75%	25%
marcas de permisión	55,5%	45,5%
marcas de facultade	50%	50%

As diferencias entre textos lexislativos e administrativos en canto á utilización do total das construcións para as marcas modais non son moitas. Delas só cabe salientar que, de acordo co carácter dos textos lexislativos, este subconxunto presenta máis construcións para a expresión da prohibición.

No que respecta ás marcas modais, é significativo o elevado número de construcións que se documentan en dous colectivos administrativos, alén do lexislador que se xustifica polo propio carácter normativo deste tipo de textos, trátase de Presidencia e cidadanía. A profusión de diferentes construcións de obriga exprésase a través de varias perífrases de obriga diferentes asemade que con construcións como: o verbo “obrigar” en construción pronominal, *estar suxeito/a*, ou *comprometerse* ou *estar comprometido*, que expresan non só a idea de obriga senón tamén a de compromiso. Verbo das marcas de prohibición, faise aínda máis evidente a diferenza que existe entre textos xerados polo lexislador como

enunciador e os textos de enunciadores pertencentes ó ámbito administrativo. Pola súa banda, as marcas de permisión son máis elevadas en colectivos que xeran textos de carácter normativo como o propio lexislador ou a Presidencia do Parlamento, de entre os enunciadores administrativos. Por último, con respecto ás marcas de facultade, diremos que se documentan escasamente nos textos de carácter administrativo, aínda que con toda a variedade que se documenta no resto do corpus.

5.1.5. *Os performativos*

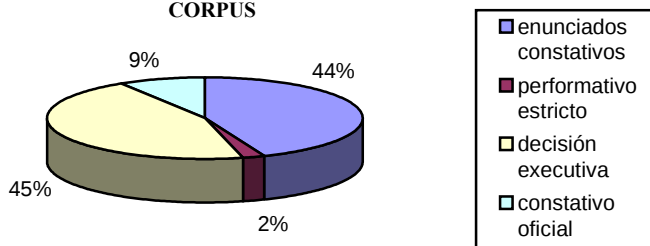
O estudo da performatividade dos enunciados está vinculado ó estudo da enunciación e da pragmática do discurso e iniciouse no marco da Filosofía da lingua con Austin (1962). Foi continuado por outros filósofos, como Searle e adaptado á Lingüística por Benveniste. No caso da lingua do dereito teñen moita aplicación estes estudos no marco da semántica xurídica, como podemos ver en Raucent (1978).

Para os nosos efectos, diremos que tradicionalmente se distingue entre enunciados performativos e enunciados constativos, sendo enunciados performativos aqueles nos que, alén de describir unha acción por medio dun enunciado, se realiza esta no momento mesmo da enunciación. Esta realización está determinada polas características semánticas específicas do verbo que expresa a acción, pola persoa e tempo da forma verbal, así como pola propia acción. Pola súa banda, os enunciados constativos describen un estado ou unha acción da realidade independentemente da súa enunciación e poden ser verdadeiros ou falsos⁹. En definitiva, a performatividade está en relación directa co grao de implicación do enunciador no enunciado e é observable a través de diferentes marcas que analizamos máis adiante.

Tomamos como base a clasificación que nos ofrecen Souriou e Lérat (1975: 50) sobre os performativos na enunciación xurídica francesa, que logo foi tamén utilizada por Didier (1990: 88) para a enunciación xurídica francesa e inglesa e por Gémard (1990: 725). Estes autores distinguen os enunciados performativos dos constativos e dentro dos performativos convén distinguir tres tipos de enunciados performativos xurídicos: 1. os performativos en sentido estrito, 2. os constativos oficiais e 3. as decisións executivas. As diferencias semánticas entre eles estriban en que os primeiros son a expresión do compromiso individual, a título per-

⁹ Somos conscientes de que non existe unha distinción nítida entre uns e outros e mesmo existen enunciados que sendo constativos presentan características dos performativos, ben sexan estes primarios ou explícitos, como acontece cos enunciados con verbos declarativos. Sobre esta cuestión resulta interesante consultar Lyons (1990:349). Para os nosos efectos só imos considerar a performatividade cando existe explicitamente compromiso individual do enunciador e cando a acción se realiza porque se emite ese enunciado (*prometo rematar axiña*), non así cos verbos declarativos que se enuncian asemade que se realiza a acción (*formulo a seguinte pregunta*).

ENUNCIADOS CONSTATIVOS E PERFORMATIVOS NO CORPUS

soal do enunciador; no segundo caso existe tamén compromiso, pero enunciado cunha certa distancia e, dado o status sociolingüístico do enunciador e as marcas gramaticais, suxeito a unha serie de condicións xurídicas para o seu cumprimento; no terceiro caso, o enunciador maniféstase en virtude da autoridade que lle foi outorgada, o que o sitúa a certa distancia do acto que se realiza. A seguir expomos as marcas para o francés.

OS “MOTS-ACTE” DA ENUNCIACIÓN XURÍDICA E AS SÚAS MARCAS SEGUNDO SOURIOUX E LÉRAT (1975) E DIDIER (1990)

mots-acte	marcas
performativos	-verbos declarativos-iusivos en presente de indicativo e P1 s. (<i>confeso, xuro, prometo, recoñezo...</i>) ou ben determinados participios (<i>lido e aprobado</i>), algún adxectivos (<i>culpable ou inocente</i> dito polo acusado) e a partícula afirmativa (<i>si quero</i> , en caso de matrimonio).
constativos oficiais	-verbos con significado de compromiso, constatación ou declarativos en presente de indicativo ou pretérito perfecto e P3 (<i>acepta, confesa, comprométese, obrigase, recoñece...</i>) ou ben algún adxectivo (<i>culpable ou inocente</i> , dito polo xurado).
decisións executivas	-verbos que afirman a autoridade para decidir, en presente de indicativo, en P3 ou en P1 pl. referido a unha única persoa (<i>adopta, anula, autoriza, decreta, ordena, promulga / amos</i>).

Elaboración propia a partir de Souriaux e Lérat (1975) e Didier (1990)

A seguir, presentamos no seguinte gráfico os resultados da análise deses tres tipos de enunciados performativos e constativos no total do corpus:

Como se pode ver, está bastante igualada a proporción de textos performativos e textos non performativos (43,87% e 56,12%, respecti-

vamente). Dentro dos performativos a opción minoritaria é a dos performativos estrictos e a maioritaria é a decisión executiva, o que se pode explicar polo carácter institucional dos escritos.

Con todo, as marcas de expresión destes enunciados son diferentes das expresadas en francés, como cabe esperar por se tratar de linguas diferentes, e mesmo por analizarmos textos cronoloxicamente distanciados daqueles nos que se basearon os autores citados, pois os nosos textos están influenciados, como veremos a seguir, polos movementos modernizadores e de simplificación, que favorecen a personalización e, polo tanto, a implicación do enunciador a través da P1s.

MARCAS DE PERFORMATIVIDADE NO CORPUS

	marcas
performativos estrictos	• P1 s. con verbos declarativos en presente de indicativo.
constativos oficiais	• P3 s. con verbos de constatación, solicitude ou declarativos en presente de indicativo ou en perfecto (<i>constátase...</i>). • P3 s. en construción impersonal en presente de indicativo en textos nos que se agacha o suxeito (<i>ordénase a súa publicación</i>, o suxeito é o presidente) son verbos de mandato. • P3 s. en verbos de construción pronominal con significado de compromiso ou obriga (<i>comprométese, obríganos...</i>)
decisións executivas	• P3 s. ou pl. do presente e do perfecto de verbos con significado de resolución, mandato: <i>acorda, acordan, aproba, ordena, resolve, dispón, concede, elixiu...</i> • P1 s. do presente de indicativo de verbos de resolución: <i>resolvo, dispoño</i>, • P3 s. de verbos con significado de institución (<i>constitútese, establécese, habilitase, etc.</i>) en construción impersonal.

As notas máis características da lingua do dereito nos enunciados performativos da lingua do dereito galega son: en primeiro lugar, a presenza das construcións impersonais, que doutra banda son frecuentes, como xa vimos, en todo tipo de enunciados xurídicos; en segundo lugar, a aparición de verbos que expresan performatividade en formas do plural concordando con suxeitos en plural. Por último, a vacilación de persoa, entre a P1 e a P3. Esta vacilación explícase pola recomendación, por parte

do movemente de modernización da lingua administrativa¹⁰, de uso da P1 para o enunciador en todo tipo de documentos administrativos.

De analizarmos os datos segundo os tipos de texto, os resultados son os seguintes:

TIPO DE ENUNCIADO SEGUNDO O TIPO DE TEXTO

	textos lexislativos e normativos	textos administrativos
enunciados performativos estrictos	0	7,95%
enunciados de decisión executiva	40%	45,45%
enunciados constativos oficiais	0	4,56%
enunciados constativos total	60%	42,04%
enunciados performativos total	40%	57,96%

Como se pode ver, non existen grandes diferencias entre un e outro tipo de texto. Quizais o máis salientable é a proporción inversa entre enunciados performativos e constativos segundo o diferente tipo de texto, que son de 60/40 nos textos lexislativos e de 42,04/57,96 nos administrativos.

5.2. *Resumo: caracterización a enunciación xurídica galega*

A caracterización da lingua do dereito xurídica galega lévanos á descrición da enunciación xurídica, a través do estudos dos textos, nos que documentamos os trazos propostos para outras linguas do contorno a través de marcas lingüísticas propias.

A lingua xurídica galega caracterízase no que se refire ás **marcas persoais** pola impersonalización, que se expresa a través de diferentes recursos con incidencia diferente en cada variedade funcional dos textos traballados. As construcións impersoais son frecuentes tanto nos textos lexislativos coma nos administrativos en igual medida, así mesmo, rexístranse porcentaxes semellantes en ambas subvariedades no que se refire á pasivización. Pola contra, poderíamos hipercaracterizar a variedade administrativa por potenciar as construcións pasivas impersoais e a substantivación como modo de ocultamento do axente.

No que se refire ó enunciador a impersonalización segue sendo a nota dominante con porcentaxes próximas ó 70% dos textos, rexistrándose pequenas diferencias entre os textos lexislativos e os administrativos. As di-

¹⁰ Como se pode ver nesta cuestión concreta, entre outros, en García Cancela e Díaz Abraira (1991:122), en MAP (1990:150) ou MAP (1995:187).

ferencias entre tipos de texto establécense en canto ós recursos utilizados na súa enunciación, sendo a variedade administrativa a que máis variedade de marcas persoais presenta, fronte á lexislativa que se circunscribe á P1 pl. para a personalización e ás construcións impersoais ou en P3 s. para a impersonalización, desbotando outros recursos que si están presentes nos textos da outra variedade como a P1 s. ou a P3 pl.

Verbo do destinatario, son escasas as referencias a el nos textos xurídicos, o que está motivado por se tratar dunha comunicación pública interinstitucional as máis das veces ou de textos de destinatario xeral. Ambas variedades presentan unhas porcentaxes parellas neste punto, estribando as diferencias na variedade de recursos expresivos documentados nos textos administrativo (fórmula inicial, fórmula interior, ambas, referencia persoal no inicio ou no interior con ou sen tratamento) fronte ós textos normativos que só aluden á institución en posición inicial non existindo referencias a enunciadores persoais.

As **marcas negativas e restrictivas** son tamén características do discurso xurídico galego, aínda que cunha discreta representación, sendo moito máis frecuentes no caso dos textos lexislativos ca nos de tipo administrativo. A razón desta profusión de marcas negativas nos textos lexislativos podémola topar no feito de seren textos de carácter normativo onde é necesario acoutar a materia que se trata.

As **marcas demostrativas** tamén están presentes no corpus, sendo maioritarias nos textos normativos, nos que predominan as demostrativas, non acontece o mesmo coas posesivas, máis características dos textos administrativos. As persoas que aparecen coinciden coas do enunciador nestes textos, é dicir P1 s., P1 pl., P3 s., P3 pl. A maior utilización de marcas demostrativas nos textos lexislativos pódese deber a unha maior necesidade de actualización destes textos de carácter máis xeral.

En canto ás **marcas modais** están igualmente presentes no corpus con diferentes expresións para cada unha das modalidades expresadas. O único trazo diferencial entre os dous tipos de texto é a superior presenza de enunciados de prohibición nos textos de tipo lexislativo. Ademais, nos textos lexislativos rexístranse máis construcións con significado de permisión e prohibición e máis variadas ca nos textos administrativos, como corresponde polo seu carácter dispositivo. Pola contra, os textos administrativos presentan na expresión da obriga unha porcentaxe máis alta (60%) e máis variedade nas construcións cós textos lexislativos. Esta especialización na expresión da permisión e da prohibición para os textos lexislativos e a da expresión da obriga para os textos administrativos, correspóndese coa función de cada un dos tipos de texto: dispositiva no caso dos lexislativos e executiva no caso dos administrativos.

A expresión dos **performativos** é outro dos trazos que caracteriza igualmente a expresión xurídica galega. As peculiaridades fronte a outras linguas estriban na presenza máis elevada de formas impersoais, a aparición de enunciados performativos con suxeitos en plural e unha maior presenza da P1 s. en alternancia coa P3 s. como produto das recomendacións dos movementos modernizadores. Os performativos son máis frecuentes nos textos administrativos ca nos lexislativos e, ademais, nos lexislativos só se presenta un tipo de performativos: a decisión executiva, fronte ós administrativos que presentan tamén enunciados performativos estrictos ou consensativos oficiais, aínda que en porcentaxes reducidas.

Doutra banda, resulta útil para a caracterización dos textos lexislativos o feito de que a expresión da performatividade se realiza exclusivamente como decisión executiva, o que concorda co establecido por Sourieux e Lérat (1975: 54), que establecen como subtipo da decisión executiva a “decisión normativa” da lingua legal.

6. Conclusións

Comezabamos este artigo preguntándonos se existía unha lingua xurídica e fixándonos como obxectivo a descrición da variedade xurídica galega configurada nas dúas últimas décadas a través do proceso de tradución acometido. Nesta pregunta subxacen dúas cuestións, unha primeira referida á existencia dunha lingua propia non subsidiaria da lingua que lle serviu de teito e, unha segunda, sobre a natureza das linguas de especialidade, é dicir, qué se considera variedade xurídica e qué trazos a definen. Ambas conflúen no estudo da elaboración desta variedade e dos planos de elaboración.

Verbo da primeira das cuestións, hai que sinalar que o feito de acometer un proceso de elaboración *ex novo*, tomando como referencia fontes propias e dende unha perspectiva elaboracionista na medida do posible, tentan contrarrestar a prevalencia secular do castelán neste ámbito de expresión, a presión dun sistema conceptual xurídico concibido nesa lingua e a escolla dun método de xestión lingüística, o da tradución xurídica, pouco vantaxoso para unha lingua minorizada. Así pois, a independencia da variedade emerxente está definida tamén polos planos de elaboración que se cultiven, atribuíndolle máis independencia canto máis integral e ampla sexa esa elaboración.

No que se refire á segunda cuestión, defendemos a idea de que a especialización se manifesta en todos os planos de expresión desa lingua, fronte ás visións máis tradicionais que identifican lingua especializada con vocabulario ou con terminoloxía e só cultivan este plano. Podemos afirmar, á vista da nosa análise, que a lingua xurídica se materializa non só neste plano, senón tamén na morfoloxía, na gramática, na sintaxe, etc. como amosamos no estudo dos textos.

En definitiva, a elaboración da lingua do dereito galega acometeuse, dadas as esixencias do momento, de modo frenético, pouco planificado e a forza de voluntarismo, sen un criterio de autoridade e cunha escasa concorrencia dos especialistas na materia. Con todo, pódese afirmar que se configurou unha lingua xurídica galega con características de seu en todos os planos, polo uso e polo traballo dun cualificado grupo de técnicos lingüistas. Cremos chegado o momento de rendibilizar eses esforzos acometendo unha planificación desta elaboración, enchendo as lagoas existentes, creando materiais e elementos que faciliten a difusión da variedade e sensibilicen ós operadores xurídicos para que contribúan na normalización do galego, achegándoo á totalidade do mundo do dereito.

Bibliografía

- Austin, J.L. (1962): *How to do things whit words*. Oxford.
- Benveniste, E. (1974): “L'appareil formel de l'énonciation”, in *Problèmes de linguistique générale*, 2. París: Gallimard, 79-88.
- Boullón Agrelo, A.I. e Tato Plaza, F.R. (1990): “Tres propostas terminolóxicas para o léxico xurídico-administrativo a partir de fontes medievais”, *Cadernos de Lingua*1, 11-15.
- Calvo Ramos, L. (1980): *Introducción al estudio del lenguaje administrativo*. Madrid: Gredos.
- Catherine, R. (1981): *Le style administratif*. París: Albin Michel, 3ª edición.
- Cidrás Escáneo, F.A. (1991): *Construccions pasivas en galego*, (tese de doutoramento en microficha). Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- Cidrás Escáneo, F.A. (1994): “Modelos de lingua e variación sintáctica”, *Cadernos de Lingua* 10, 103-118.
- Comité Assessor per a l'Estudi de l'Organització de l'Administració, (1993): *Manual d'elaboració de les normes de la Generalitat de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Covacs, A. (1982): “La réalisation de la version française des lois fédérales du Canada” in Gémard, J.-C.(dir.) (1982): *Langage du droit et traduction. Essais de jurilinguistique*. Quebec: Linguatex e Conseil de la Langue Française, 83-100.
- Didier, E. (1990): *Langues et langage du droit*. Montréal: Wilson&La Fleur ltée.
- Fernbach, N. (1995): “La simplification du texte juridique: étude comparative” in *Français juridique et Science du droit*. Bruxelles, 105-122.
- Filgueira Valverde, F. (1993): “O galego na documentación medieval” in *Historia da Administración Pública*. Santiago de Compostela: Escola Galega de Administración Pública, 345-352.

- García Cancela, X. (1995): “A traducción xurídico-administrativa en Galicia”, en *Viceversa, Actas do 1º Simposio galego de traducción*, anexo. 99-103.
- García Cancela, X. E Díaz Abraira, C. (1991): *Manual de linguaxe administrativa*. Santiago de Compostela: Escola Galega de Administración Pública, 2ª edición.
- Gémar, J. C. (1990): “Langue du droit comme langue de spécialité”, *Revue Générale de Droit* 21, 717-738.
- Lozano J., Peña-Marín C. e Abril, G. (1982): *Análisis del discurso. Hacia una semiótica de la interacción textual*. Madrid: Cátedra.
- Lyons, J. (1990): *Sémantique linguistique*. París: Larousse, traducción ó francés de J. Durand e D. Boulonnais.
- MAP (1991): *Manual de estilo del lenguaje administrativo*. Madrid: Ministerio para as Administracións Públicas.
- MAP (1995): *Manual de documentación administrativa*. Madrid: Ministerio para as Administracións Públicas.
- Monteagudo Romero, H. (1985): “Aspectos sociolingüísticos do uso do galego, castelán e latín na Idade Media en Galicia”, *Revista de Administración Galega* 1, 85-108.
- Pardons, C. (1995): “Elaboration d’une terminologie française en Common Law”, in *Français Juridique et Science du Droit*. Bruxelas, 279-294.
- Raucent, L. (1978): “Droit et linguistique: une approche du formalisme juridique”, *Cahiers de Droit* 19, 575-594.
- Ruíz de Zarobe, L. (1998): “La modernización del lenguaje administrativo: hacia una mayor personalización del discurso administrativo”, *Revista de Llingua i Dret*, 29, vol. I, 147-157.
- Rylance, P. (1994): *Legal Writing and Drafting*. Blackstone.
- Santamarina, A. (1985): “A documentación dialectal no establecemento dunha linguaxe administrativa” in *Revista de Administración Galega* 1, 109-117. [Existe unha edición posterior deste mesmo artigo: “A documentación dialectal para o establecemento do vocabulario administrativo” in *Tradició i Modernitat en el llenguatge administratiu*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 65-74.]
- Souriaux, L. et Lérat, P. (1975): *Le langage du droit*. París: Presses Universitaires de France.
- Spillner, B. (1981): “Aspects phraseologiques et syntaxiques des langues de spécialité et leur enseignement” in *English for Specific Purposes, Langues de spécialité, Fachsprachen*. AUPELF /British Council /Goethe Institute, 99-112.

CONSECUENCIAS SOCIOLINGÜÍSTICAS DOS MOVEMENTOS MIGRATORIOS INTERNOS EN GALICIA: O CASO DE VIGO

ANA IGLESIAS ÁLVAREZ
Universidade de Santiago de Compostela

Introducción

Á hora de estudar as diferentes causas que poden provocar unha situación de contacto lingüístico, unha das que ten reclamado máis atención é a emigración a outros países. De feito, este é un dos temas máis estudados pola Sociolingüística. Sen embargo e paradoxalmente, os movementos migratorios de carácter interno motivados polos procesos de urbanización espertaron ata o momento un interese bastante menor. Na Sociolingüística son escasos os traballos dedicados a esta cuestión, anque podemos destacar algunhas excepcións como os recollidos nun volume dedicado ós países nórdicos (Nordberg, 1994), ou o realizado por Bortoni-Ricardo (1985) sobre o Brasil. No caso concreto de Galicia, este tipo de inmigración acada ademais unha especial relevancia, sobre todo a partir dos anos 70, a pesar do cal a falta de estudos denúnciase mesmo desde outras disciplinas, como pode ser a xeografía (Hernández Borge, 1974, 1990; Precedo, 1989 e Souto, 1990, entre outros). Neste artigo pretendemos ofrecer unha primeira aproximación ó estudio da relación entre os movementos migratorios internos e os procesos de mantemento e substitución lingüística en Galicia. Con este fin centrarémonos na cidade de Vigo, un dos principais focos de atracción para os emigrantes do rural galego.

1. Vigo como punto de encontro en Galicia

O proceso de urbanización experimentado por Vigo ó longo do S. XX (sobre todo a partir dos anos 50) sitúa esta cidade, en canto á súa importancia económica e demográfica, nun lugar destacado no conxunto de Galicia. Xa en 1974 Hernández Borge afirmaba: “es sobradamente conocido el papel de Vigo y su ‘peso específico’ en lo demográfico y en las

funciones económicas” (1974: 12). E vinte anos máis tarde, Mella Márquez fala de Vigo e a súa área de influencia como

espacio metropolitano generado por la ciudad gallega más moderna, que ha sido la que mayor crecimiento ha experimentado en lo que va de siglo hasta situarse demográficamente a la cabeza de todas ellas, a pesar de ocupar el quinto lugar en 1900. (Mella, 1994: 386)

De feito, en 1900 Vigo contaba con 23.259 habitantes (Hernández Borge, 1974), só 1.000 máis que Pontevedra capital, mentres que na actualidade, segundo os datos do *Padrón municipal de habitantes* de 1996, ocupa demograficamente o primeiro lugar de Galicia, con 286.774 habitantes (o que significa que multiplicou a súa poboación por 10), seguido a pouca distancia da Coruña, con 243.785¹. Este gran crecemento demográfico está en función de factores económicos, entre os que hai que destacar a política dos Polos (creación de polígonos industriais), que influirá directamente no proceso de urbanización de Vigo e A Coruña². No caso de Vigo, ademais da creación do Polo, debemos ter en conta a evolución do seu sector pesqueiro e a localización nesta cidade da industria Citroën (Souto, 1990). O aspecto que máis nos interesa deste proceso de urbanización a través da industria é a súa incidencia na creación de postos de traballo, que fan de Vigo un foco de atracción demográfica para o resto da provincia e mesmo para as outras provincias galegas, afectando tamén, polo tanto, á dinámica migratoria de Galicia. Así, a partir de 1960 a emigración transoceánica comeza a diminuír (en 1976 presenta cifras tan baixas que non causan xa impacto demográfico), sendo substituída en parte pola continental, ata comezos dos setenta (a emigración a países europeos descende drasticamente a partir de 1974), e coincidindo coa importancia cada vez maior da emigración interna, isto é, a que ten como destino outro concello de Galicia, principalmente as áreas industriais creadas na Galicia occidental (Vigo e A Coruña). De acordo con isto, temos que “en la formación de la población de Vigo la inmigración ha sido el principal factor desde fines del S. XIX, como fue característico en to-

¹ Lembremos que estas dúas cidades son as únicas que o MSG (Seminario de Sociolingüística, 1995) inclúe no tipo de hábitat máis urbanizado, “urbano I”, pois a seguinte en canto ó tamaño da súa poboación, Ourense, está moi alonxada delas, con só 107.060 habitantes. No aumento da poboación viguesa tamén influíron as aneións do concello de Bouzas en 1910 e o de Lavadores en 1950. Referímonos sempre á poboación de dereito, isto é, a rexistrada nos censos.

² A nova política económica nacional, que se basea na creación de Polos de desenvolvemento, ten o seu precedente no Informe do Banco Mundial de Abril de 1962, “que aconsellaba a escolma dun número limitado de zonas onde se puidese aplica-la política de crecemento, e unha destas zonas vai ser Vigo, pois xa contaba co prerrequisito dunha conxuntura de crecemento” (Souto, 1990: 224). Na elección dos lugares de emprazamento dos Polos tampouco é casual que tanto Vigo como A Coruña estean situadas na costa e na Galicia occidental.

das las ciudades surgidas de la industrialización” (Precedo, 1989: 154). Xa en 1970 os inmigrantes constituían a terceira parte da súa poboación (37,9%) (Precedo, 1989: 89). E esta corrente migratoria continúa, xa que o saldo migratorio no período 1991-1996 segue dando resultados positivos: 8.848, fronte por exemplo ó que ocorre na Coruña: -1.043 (*Padrón Municipal de Habitantes e Estatística de Poboación 1996*)³.

En canto á procedencia dos inmigrantes, nos anos 60 e 70 proceden maioritariamente do resto de Galicia (inmigración interna intra e extraprovincial) e só unha porcentaxe mínima do resto de España ou do estranxeiro. Dentro da inmigración extraprovincial, no caso de Vigo predominan os procedentes de Ourense e no da Coruña os de Lugo, aínda que a partir dos anos oitenta a situación está cambiando:

este grupo [os inmigrantes extraprovinciais] tiene una distribución interna que difiere de lo que es el sentir popular, el cual asigna un gran peso a los inmigrantes ourensanos. Los datos del Padrón revelan que en la actualidad —tal vez antes fuera de otro modo— la proporción de ourensanos es similar a los procedentes del norte de Galicia y a los del resto de España. (Precedo, 1989: 154-155)

O que si se mantén é a primacía da inmigración interna sobre a externa, situación que permanece aínda nos anos 90. Segundo o *Censo de Población de 1991* (INE), dos 276.109 habitantes censados no Concello de Vigo, o 38,6% naceu fóra desta cidade. Destes, o 73,5% proceden da inmigración interna e só o 26,3% chegou doutra Comunidade Autónoma ou do estranxeiro (inmigración externa).

En definitiva, a creación de dous centros urbanos e industriais en Vigo e A Coruña provoca o éxodo rural cara a estas dúas zonas en busca de traballo —contribuíndo a diminuír a emigración cara a América e Europa—, e ademais supón o crecemento económico e demográfico da Galicia occidental en detrimento da oriental (os dous Polos de crecemento localízanse na primeira). Segundo Hernández Borge, “a mediados do século pasado había un certo equilibrio entre a Galicia occidental e a oriental, pero desde 1900 o peso desta última foi decrecendo progresivamente ata representar menos da terceira parte da poboación” (1990: 39).

Desde o punto de vista sociolingüístico, a confluencia de factores que atopamos en Vigo fai desta cidade unha zona especialmente interesante como obxecto de estudio. Por unha banda, trátase do Concello co maior número de habitantes de Galicia e, xunto co da Coruña, o máis urbanizado, ademais de ser unha das cidades máis castelánizadas de Galicia (Fernández Rodríguez, 1993: 41). Por outra, a súa poboación está formada en gran parte por inmigrantes (e descendentes de inmigrantes), atraí-

³ O saldo migratorio é a diferenza entre a variación intercensal e o crecemento vexetativo.

dos precisamente polos efectos da urbanización: a modernización, a creación de emprego, a mellora de oportunidades económicas, etc. Estes inmigrantes proceden maioritariamente do rural e da Galicia oriental, é dicir, das zonas máis atrasadas economicamente, pero tamén nas que máis galego se fala. É ben coñecida a estreita relación entre o hábitat rural e a lingua propia, ademais de seren Lugo e Ourense as provincias que concentran o maior número de galegofalantes habituais (véxase, entre outras moitas investigacións, Seminario de Sociolingüística, 1995). O que nos interesa neste artigo é analizar cómo reaccionan na actualidade os distintos grupos lingüísticos ante esta situación, é dicir, cómo se soluciona o contacto lingüístico entre o galego dos inmigrantes e o español dos vigueses autóctonos⁴. Nestes casos, a hipótese de partida adoita ser que o grupo de chegada ou ben se adapta ó grupo de acollida ou ben queda marxinado, non integrándose na nova sociedade. A isto hai que engadir a hipótese xa contrastada noutros estudos, segundo a cal o uso da lingua minorizada diminúe a medida que aumenta o grao de urbanización, de xeito que a tendencia ó desprazamento lingüístico é maior nun contexto urbano que nun contexto rural (Fishman, 1979; Tandefelt, 1994). Temos que comprobar, polo tanto, se os inmigrantes manteñen a súa lingua de orixe e a transmiten ós seus fillos, ou polo contrario adaptación á lingua dominante na cidade, o español. Ruiz Fuentes en 1977 facía referencia xa á influencia castelanizante das cidades. Nas súas palabras: “el incremento del uso del castellano se debe casi exclusivamente al proceso de urbanización, el trasvase del campo a la ciudad” (unha das razóns dadas polos seus informantes para falar menos galego é que “antes vivía en la aldea”) (1977: 63)⁵. Este autor chega á conclusión de que “en las zonas más urbanizadas y con emigración de origen rural, el gallego tiende a hablarse más en el interior de la propia casa que en la calle” (Ruiz, 1977: 64). Un dos nosos obxectivos será estudar se esta situación descrita por Ruiz Fuentes no ano 1977 continúa hoxe, cando se cumpren 17 anos da Lei de Normalización Lingüística. Pero non queremos esquecer a hipótese inversa á presentada ata agora: ¿en qué medida os inmigrantes do rural contribúen ou poden contribuir á galeguización dunha cidade tan castelanizada como Vigo?

⁴ Por suposto, cando nos referimos á distribución lingüística dos vigueses -inmigrantes e autóctonos- facémolo sempre en termos de maioría.

⁵ Como sinala Mariño Paz (1998), a relación entre o proceso de urbanización e o de castelanización vén sendo denunciada desde finais do século XIX por autores como Pedreira, Carré Aldao ou o propio Castelao. Pode consultarse unha escolma de distintas opinións neste sentido no epígrafe 2.1.1.2. “O progreso da urbanización” (Mariño, 1998: 344-348). De tódolos xeitos, Ruiz Fuentes é o primeiro en estudiala desde unha perspectiva empírica (1977).

2. Características sociodemográficas dos diferentes grupos

Nesta investigación achegámonos ós inmigrantes a través dos seus fillos, pois un dos aspectos que máis nos interesan é o seu grao de mantemento lingüístico na transmisión interxeracional, así como a influencia dun maior contacto co galego na identidade da xente nova⁶. Por este motivo, para levar a cabo o traballo de campo escollemos como grupo de poboación os alumnos de COU que realizan os seus estudos nun instituto ou centro privado do Concello de Vigo⁷. En consecuencia, os nosos informantes van presentar os trazos máis negativos para o galego no que se refire ás variables sociais que en maior medida inflúen no seu uso: a idade e o tipo de hábitat, pois trátase de xente moi nova (a inmensa maioría ten unha idade comprendida entre os 17 e 19 anos), que naceu e reside, agás algunha excepción, en Vigo, un dos Concellos máis urbanizados de Galicia. Mais por outra parte, no que respecta ó lugar de nacemento dos seus pais, a nosa mostra confirma os datos que expuxemos no epígrafe anterior: só o 34% das nais e o 31% dos pais son vigueses autóctonos⁸. O resto son inmigrantes, sendo a inmigración interna a máis numerosa (supón o 51% no caso das nais e o 53% no dos pais). Os inmigrantes externos, en cambio, só representan o 15% e 16% respectivamente. Dentro dos inmigrantes que veñen da nosa propia Comunidade (inmigración interna), interésanos máis distinguir o lugar de procedencia en función do tipo de hábitat (urbano / rural), que por provincias, xa que o noso obxectivo é descubrir as posibles diferencias sociolingüísticas no uso do galego e o español motivadas por aquel factor. Con este propósito, recodificamos as variables referentes ó lugar de nacemento segundo o tamaño das entidades singulares de poboación⁹:

⁶ Neste punto topamos co problema da falta de estudos, xa que o único que nos permiten as fontes (censos e padróns) é pescudar a cantidade de habitantes censados que naceron fóra do Concello, e non por exemplo o número de descendentes de inmigrantes, dato que só temos oportunidade de descubrir preguntándolles ós fillos polo lugar de nacemento dos seus pais.

⁷ O tamaño da mostra, composto por 662 entrevistas, supón un erro máximo global do $\pm 3,8\%$, partindo sempre do suposto máis desfavorable en canto á varianza poboacional, $p=q=50\%$, e para un nivel de confianza do 95%. Utilizamos unha mostraxe aleatoria estratificada en función do tipo de centro (público / privado). O traballo de campo levouse a cabo nas dúas últimas semanas de febreiro e a primeira de marzo do ano 1998, e foron os propios informantes (alumnos) os encargados de cubrir o cuestionario (trátase polo tanto dun cuestionario autoadministrado). Ó final do artigo pode consultarse parte deste cuestionario. Recolleemos só as preguntas pertinentes para os temas aquí tratados, pero mantemos a numeración do cuestionario orixinal.

⁸ Tendo en conta a idade dos nosos informantes e que a maioría naceu xa en Vigo, os seus pais deberon emigrar a esta cidade nos anos 70, é dicir, xusto no momento no que a inmigración interna desde as zonas menos desenvolvidas do rural cara ás máis urbanizadas da costa estaba en pleno auge.

⁹ Na recodificación seguimos a Torres Luna e Pazo Labrador (1994). Estes autores proporcionan información do Censo de 1991, centrándose nas parroquias, o que permite

- 2.000 habitantes ou menos → Aldeas
- De 2.001 ata 35.000 habitantes → Vilas
- Máis de 35.000 habitantes → Cidades

Ademais, co fin de simplificar os cruzamentos á hora de traballar con estas variables, establecemos dous grandes grupos: dunha banda os inmigrantes procedentes das aldeas e vilas galegas, e doutra o resto (os individuos autóctonos do Concello de Vigo, os que veñen dunha das outras seis cidades galegas e os inmigrantes externos). Tendo en conta este criterio, case a metade dos pais residentes no Concello de Vigo naceron nunha aldea ou vila de Galicia (o 43% das nais e o 46% dos pais), sendo maioría os procedentes das aldeas (cadro 1).

	NAIS	PAIS
Inmigrantes internos procedentes dunha aldea	25%	27%
Inmigrantes internos procedentes dunha vila	18%	19%
Inmigrantes internos procedentes dunha cidade	8%	7%
Inmigrantes externos	15%	16%
Individuos autóctonos do Concello de Vigo	34%	31%
TOTAL	100%	100%

Cadro 1: Procedencia dos inmigrantes en función do tipo de hábitat

Como era de esperar, o lugar de nacemento inflúe tanto na lingua habitual do pai como da nai ($\chi^2=168.60$ / 144.29; $p=.000$). Do mesmo modo, os estudos ($\chi^2=58.08$ / 90.27; $p=.000$) e a clase social ($\chi^2=28.74$ / 30.78; $p=.000$) dan tamén resultados significativos (compárense os gráficos 1 e 2).

obter datos de entidades de poboación inferiores ós concellos. Nisto coincidimos con García Sanz (1996: 47), que explica: “a falta de un concepto de ruralidad depurado, elegimos otro más formal que consiste en identificar lo rural, no con el municipio, término administrativo que puede agrupar múltiples unidades demográficas, sino con la entidad singular de población, definida, según el INE como ‘cualquier área habitable del término municipal, habitada o excepcionalmente deshabitada, claramente diferenciada y que puede ser identificada sin posibilidad de confusión’”. Polo tanto, establecemos a entidade singular como criterio delimitativo do rural.

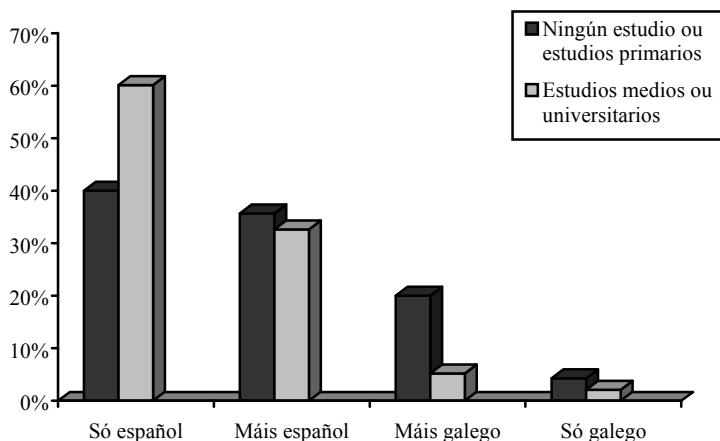

Gráfico 1

Lingua falada polos pais nativos dun hábitat urbano, segundo o nivel de estudos.

Na xeración dos pais, polo tanto, son salientables as diferencias entre os inmigrantes do rural galego e os nativos dun hábitat urbano, confirmándose a existencia deses dous grupos sociolingüísticos dos que falabamos ó principio.

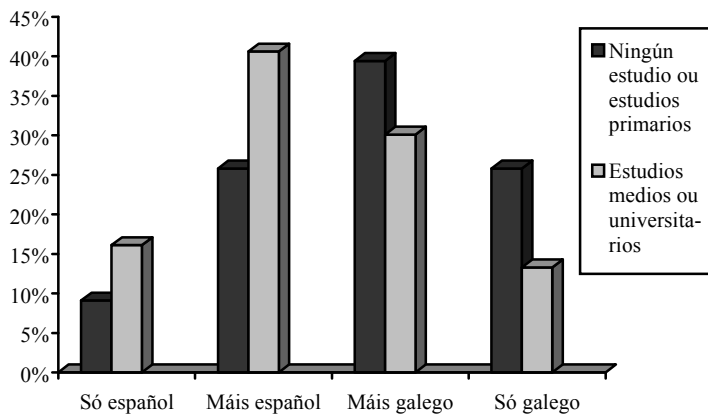

Gráfico 2

Lingua falada polos pais procedentes do rural ou das vilas, segundo o nivel de estudos

En primeiro lugar, os inmigrantes procedentes dunha aldea ou vila galegas utilizan o galego moito máis có resto. Só un 9% das nais que na-

ceron nun hábitat urbano fala galego de xeito exclusivo ou maioritario, porcentaxe que ascende ó 31% no caso das oriúndas dunha vila e ó 57% naquelas que proceden dunha aldea. Tamén atopamos certas distincións no que respecta ó nivel de estudos e a clase social ($p=.000$ en ambos casos). Nos inmigrantes, o nivel de estudos distribúese en proporcións iguais: 48% sen ningún estudio ou con estudos primarios e 52% con estudos medios ou universitarios, no caso dos pais; e 51% e 49% respectivamente no que se refire ás nais. En cambio, o 76% dos pais nativos dunha cidade galega ou de fóra de Galicia conta cun nivel de estudos medio ou alto, baixando case dez puntos esta porcentaxe no xénero feminino (67%). En canto á clase social, as diferencias atopámolas entre a clase media e a mediaalta-alta, xa que nesta última categoría só se inclúe o 17% dos fillos de inmigrantes, cantidade que ascende ó 29% no caso dos que xa naceron nun hábitat urbano. En definitiva, as tres variables están relacionadas: o hábitat de procedencia, o nivel de estudos e a clase social, e as tres inflúen na lingua de uso. Os inmigrantes do rural teñen en menor medida estudos medios e universitarios e pertencen tamén en menor proporción á clase alta-mediaalta; por outra parte, son os que máis utilizan o galego como lingua habitual, total ou maioritariamente.

Por último, e como consecuencia entre outros factores do seu menor status socioeconómico, as familias inmigrantes do rural galego envían os fillos en maior medida a centros públicos¹⁰. A distribución por tipo de centro é a que amosamos no cadro 2 ($\chi^2=18.23$; $p=.000$):

	<i>PÚBLICO</i> % / N	<i>PRIVADO</i> % / N
Fillos de inmigrantes do rural	77% / 306	23% / 92
Fillos de nativos dunha cidade	61% / 157	39% / 99

Cadro 2: Tipo de centro en función da procedencia dos pais

Ademais, mentres o 86% das familias inmigrantes do rural (aldea ou vila) ten aldea, nas familias nas que os dous proxenitores naceron xa nunha cidade, esta porcentaxe redúcese ó 29% ($\chi^2=213.94$; $p=.000$). Posto que o uso do galego é maioritario no hábitat rural, o feito de ter ou non aldea resulta importante para analizar o grao de contacto que manteñen os nosos informantes co galego, o que, segundo as nosas hipóteses, influirá no seu nivel de uso desta lingua, así como nas súas actitudes cara

¹⁰ Cando nos referimos ás familias en conxunto e non ós pais ou nais por separado, utilizamos unha variable nova creada a partir do lugar de nacemento do pai e da nai (preguntas 53 e 56 do cuestionario), na que dividimos os nosos informantes en dous grandes grupos en función de se algún dos seus proxenitores ou os dous son inmigrantes procedentes do rural galego, isto é, dunha aldea ou vila de Galicia. Deste xeito, a porcentaxe de inmigrantes aumenta considerablemente, pois temos en conta tamén os matrimonios mixtos: no 61% dos casos un dos proxenitores procede do rural.

á mesma. Dedicaremos o seguinte epígrafe a comprobar os factores que determinan a lingua inicial e habitual dos nosos informantes. Tamén intentaremos pescudar as causas do mantemento do galego ou da súa substitución pola lingua maioritaria. Comprobaremos, polo tanto, hipóteses do tipo “Os fillos dos inmigrantes do rural utilizan en maior medida o galego có resto” ou “Os que manteñen un maior contacto coa aldea, conservan en maior medida o galego como lingua habitual”.

3. *¿Quen fala galego en Vigo entre a xente nova?*

Os individuos non escollemos a lingua inicial, senón que se trata dunha característica que nos vén dada. Nas comunidades bilingües, a lingua transmitida polos pais ós fillos adquire unha especial relevancia, ata o punto de que Siguán e Mackey (1986: 56) falan dunha “política lingüística da familia”. No caso que nos ocupa —os alumnos de COU do Concello de Vigo—, a variable extralingüística que determina en maior medida a lingua empregada no proceso de socialización dos fillos é o lugar de procedencia de seus pais ($\chi^2=50.31$; $p=.000$). Mentres o 41% das familias inmigrantes aprendeu ós seus fillos a falar en galego ou nas dúas linguas, esta porcentaxe redúcese ó 15% nos matrimonios nos que os dous membros naceron xa nun hábitat urbano ou fóra de Galicia. Como era de esperar, as porcentaxes máis altas de galegofalantes e bilingües iniciais atopámolas nas familias que veñen dunha aldea, ocupando as procedentes das vilas unha situación intermedia. Vémolo no gráfico 3, no que presentamos a lingua inicial dos nosos informantes segundo as súas nais inmigrasen desde unha aldea, unha vila ou ben nacesen xa nunha cidade ($\chi^2=83.64$; $p=.000$). Aínda que a influencia do hábitat é evidente, tamén hai unha porcentaxe bastante alta de nais que proceden do rural galego e, en cambio, escollen de xeito exclusivo o español para falarlles ós fillos: o 63% das que veñen dunha vila e o 46% das que naceron nunha aldea. En realidade, o que fan é adaptarse á lingua maioritaria e dominante no lugar de destino, primando así os fins pragmáticos sobre outro tipo de valores como os relacionados coa identidade ou a lealdade lingüística. Estes resultados coinciden cos obtidos por Lameiras e González, que afirman:

Posiblemente la inmigración a la ciudad antes del nacimiento de los hijos ejerza un efecto más asimilacionista al castellano al ser visto como la lengua de más estatus del grupo al que los padres quieren que sus hijos/as pertenezcan totalmente y ser por tanto un intento verdaderamente integrador con el grupo al que se inmigra, mayoritariamente castellano. (Lameiras e González, 1996: 166)

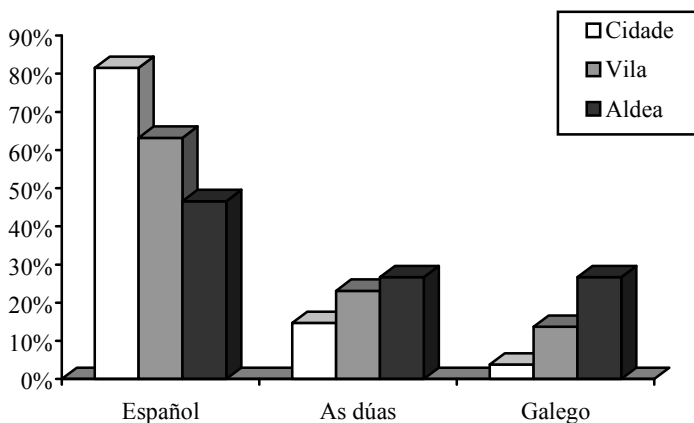

Gráfico 3

Lingua inicial do informante segundo o lugar de nacemento da nai.

Precisamente, a emigración rural dos anos sesenta e setenta está protagonizada por “gente joven, con capacidad laboral y en edad de procrear” (García Sanz, 1996:37). De acordo con este perfil, na nosa poboación, a maioría dos fillos de inmigrantes do rural, os nosos informantes, naceu xa no lugar de destino, a cidade de Vigo. De aí a importante ruptura no proceso de transmisión interxeracional do galego que observamos nestas familias.

De tódolos xeitos, neste caso os nenos aprenden o galego no ámbito familiar en maior medida ca nas “familias urbanas”: o 36% dos españoalfalantes iniciais que pertencen a unha familia inmigrante aprende o galego antes de chegar á escola; en cambio, se os dous proxenitores nacearon nun hábitat urbano, só o 17% dos fillos aprende o galego na familia ($\chi^2=19.01$; $p=.000$)¹¹. Estes datos confirman a nosa hipótese inicial, segundo a cal o desprazamento de poboación do campo ás cidades, que se inicia nos anos 50, constitúe en Galicia unha vía de entrada do galego no hábitat urbano, tradicionalmente moi castelanizado.

Pasemos agora a analizar os usos lingüísticos, influídos directamente pola lingua inicial ($\chi^2=107.80$; $p=.000$), aínda que tamén por outros factores, como o contexto que rodea ó individuo ou as súas propias actitudes (non esquezamos que a diferenza da lingua inicial, a lingua de uso si supón en certa medida unha elección persoal). De feito, a primeira

¹¹ No que respecta ó ámbito de adquisición do galego (pregunta 40), só tivemos en conta as dúas primeiras posibilidades de resposta, a familia ou a escola, xa que tódalas demais xuntas a penas acadan o 6% (computámolas polo tanto como casos perdidos). Só como dato anecdótico, o 4% (17 persoas) afirma que o aprendeu cos amigos ou cos veciños da aldea.

lingua na que se aprende a falar non semella suficiente como variable explicativa da lingua habitual, pois nos nosos informantes atopamos un nivel de desgaleguización bastante alto, como podemos comprobar no gráfico 4¹².

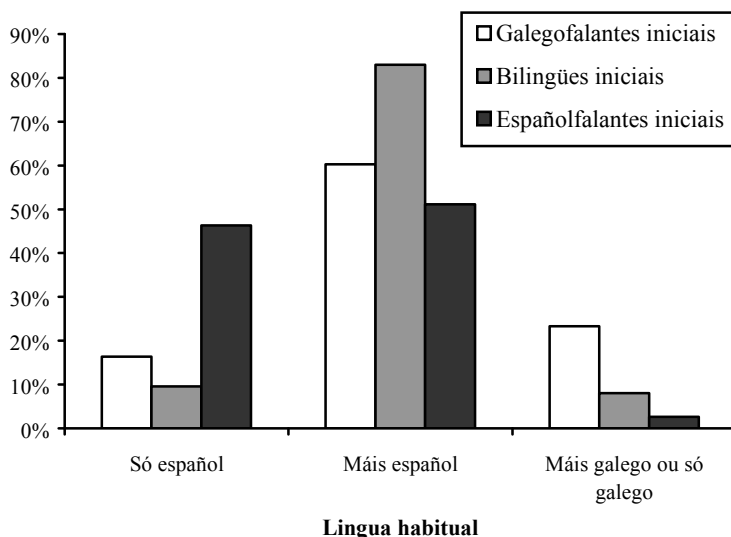

Gráfico 4

Lingua habitual dos informantes segundo a súa lingua inicial

En principio, o Concello de Vigo non presenta unhas circunstancias especialmente favorables para o uso do galego. A pesar de que os seus habitantes estean en contacto co galego no medio familiar (mesmo o 27% dos españolfalantes iniciais aprendeu o galego na familia), a presenza desta lingua nos demais axentes de socialización, a escola, o grupo de iguais e os medios de comunicación, é moi reducida (preguntas 41, 42 e 66 do cuestionario):

- *A escola.*

En palabras de Pereiro e Juncos (no prelo), “se a familia constitúe o axente socializador primario dentro do proceso de forxa social ó que son sometidos os novos membros da comunidade, a escola constitúe o secundario”. Pero na nosa comunidade a escola está lonxe de exercer o importante papel que lle correspondería como segundo axente de sociali-

¹² Debido ó escaso número de persoas que fala só galego (tres individuos que representan unicamente o 0,4%), tivemos que unir esta opción coa do uso maioritario desta lingua, pois do contrario non poderíamos aplicar a proba do chi-cadrado.

zación, no mantemento do galego daqueles que teñen esta lingua como inicial, e a súa transmisión como segunda lingua para os que son español-falantes iniciais (a maior parte do alumnado). De feito, o sistema educativo vixente non é o máis axeitado para acadar estes obxectivos. Ademais, as escasas medidas adoptadas “para conseguir un nivel equiparable do dominio das dúas linguas oficiais en Galicia por parte de toda a súa poboación” (D.O.G. 16/3/88), non se respectan na súa totalidade. Entre estas disposicións destacamos os seguintes artigos (a cursiva é nosa):

Art. 6º. Nos ciclos medio e superior de EXB impartirase en galego, *alomenos*, a área de Ciencias Sociais.

Art. 8º. Nos niveis de Bacharelato, COU e Formación Profesional, os alumnos recibirán o ensino en galego, *alomenos*, de dúas disciplinas.

1. Nos centros de Bacharelato e COU recibirán o ensino en galego de dúas disciplinas de entre as seguintes:

1º BUP: Matemáticas, Ciencias Naturais, Historia e Debuxo.

2º BUP: Matemáticas, Xeografía, Física e Química e Informática.

3º BUP: Filosofía, Matemáticas, Xeografía e Historia e Física e Química.

COU: Filosofía, Matemáticas, Física e Historia do Mundo Contemporáneo.

Na práctica, o 25% dos nosos informantes non recibiu ningunha materia en galego en 7º de E.X.B., e o 65% só unha ou dúas (suman en total o 90%), á parte, por suposto, de lingua e literatura galegas. No bacharelato a situación empeora, xa que o 36% dos alumnos afirma que en 2º de BUP ningún dos seus profesores utilizou o galego como lingua vehicular, a excepción do que impartía esta lingua como materia, mentres que o 57% contesta que só recibiu unha ou dúas materias en galego (suman en total o 93%)¹³. Por outra parte, supoñendo que os nosos informantes realizasen os estudos de bacharelato no mesmo instituto no que asistiron a COU, atopamos importantes diferencias en función do tipo de centro ($\chi^2=39.95$; $p=.000$). Mentres nos públicos a porcentaxe dos que non recibiron ningunha materia en galego en 2º de BUP é do 28%, esta ascende ó 57% nos privados. En definitiva, en moitos centros do Concello de Vigo nin sequera se cumpren os mínimos legais establecidos.

• *O grupo de iguais.*

Na idade da maioría dos alumnos de COU, a adolescencia, o comportamento dos grupos de referencia adquire unha especial importancia, e no caso dos nosos informantes, o 86% afirma que coñece pouca ou moi pouca xente da súa idade que fale galego en Vigo.

¹³ Para investigar o cumprimento da lei en EXB e no Bacharelato, pedímoslles ós alumnos que intentasen recordar o número de materias que recibiran en galego nun curso de cada un destes dous períodos educativos: 7º, no caso de EXB e 2º, no Bacharelato. En consecuencia, esta información debe valorarse como meramente orientativa.

- *Os medios de comunicación.*

En palabras de Becoña, “la enorme importancia que los medios de comunicación de masas en general y la televisión en particular tienen, es la razón que hace que se hayan planteado como uno de los elementos de socialización” (1985: 16). De feito, a televisión é o medio de comunicación de masas máis influínte na actualidade. De acordo con isto,

as televisións autonómicas nacen —especialmente nas nacionalidades históricas— como unha manifestación máis do desexo de autogoberno, e como *vehículo trascendental e imprescindible na normalización* da vida cultural, en xeral, e *da lingua*, en particular. (Mancero e Cabaleiro, 1993: 9)

Pero na nosa poboación, a frecuencia coa que se escolle a “TVG” é semellante á da segunda cadea estatal, quedando por detrás da “Primeira”, “Antena 3” e “Tele 5”, e só por diante de “Canal+” e “TeleVigo”. En realidade, desde a aparición das cadeas privadas, a TVG quedou en clara desvantaxe. Segundo os datos que nos ofrece Mancero (1993: 37), fronte ás 598 horas semanais de televisión en español, a TVG emite 105 horas en galego. De feito, as horas semanais de emisión da TVG son inferiores ás de tódalas televisións estatais, tendo en conta só as cadeas que emiten en aberto (Mancero, 1993: 42, gráfico 9). Polo tanto, ante a menor oferta da TVG, non resulta estrño que esta sexa a televisión que se ve con menos frecuencia, a excepción do “Canal +”, que emite a maior parte da súa programación en codificado, e “TeleVigo”, cadea recente e de poucos recursos, que, ademais, emprega como lingua propia o español e non o galego (dato significativo tamén na televisión que leva o nome da cidade).

Como conclusión, a lingua dominante e maioritaria no entorno dos alumnos de COU do Concello de Vigo é, sen lugar a dúbidas, o español, situación que pode explicar en certa medida o feito de que unha porcentaxe considerable dos que teñen o galego como lingua inicial substitúan esta lingua, a minoritaria, polo español. Pero a pesar disto, tamén sabemos que unha porcentaxe suficientemente importante de españolfalantes iniciais incorpora o galego como segunda lingua ó seu rexistro lingüístico (o 54% fala máis español ca galego). E ademais, o 23% dos galegofalantes iniciais e o 8% dos bilingües si manteñen a súa lingua, isto é, falan máis galego ca español (véxase o gráfico 4). Debemos, polo tanto, buscar outros factores, á parte da lingua inicial, para explicar o nivel de uso do galego, factores que nos axudarán a entender un pouco máis por que algúns galegofalantes abandonan a súa lingua mentres que outros a conservan, así como as causas de que algúns españolfalantes iniciais incorporen nalgúnha medida o galego ó seu rexistro lingüístico e outros non.

En primeiro lugar e dado que a lingua inicial está en relación coa habitual, o esperable é que tódalas variables sociais que inflúan naquela o fagan tamén nesta. De feito, nas familias inmigrantes do rural só o 29% dos fillos afirma falar español de xeito exclusivo, mentres que nas familias de procedencia urbana a porcentaxe de individuos que só utiliza esta lingua acada o 46% ($\chi^2=21.76$; $p=.000$). Ademais, a gran maioría dos alumnos que falan total ou maioritariamente galego son fillos de inmigrantes (o 80%), aínda que só representan o 6% do total da mostra. En consecuencia, tamén ofrecen resultados significativos a clase social ($\chi^2=14.92$; $p=.001$) e o nivel de estudos do pai ($\chi^2=19.02$; $p=.000$) e mais da nai ($\chi^2=13.38$; $p=.001$), pero con valores máis baixos de chi-cadrado. Son os de clase social alta e mediaalta os que falan en maior medida exclusivamente español, así como os fillos de pais con estudos medios ou universitarios, como vimos que ocorría igualmente na xeración dos pais. Por outra parte, no grupo de españolfalantes iniciais resulta determinante tamén o ámbito de adquisición do galego ($\chi^2=33.62$; $p=.000$): mentres só o 25% dos que aprenderon o galego na familia fala exclusivamente español, esta porcentaxe ascende ó 55% nos que o aprenderon na escola. Non podemos esquecer que, á súa vez, o ámbito de adquisición do galego neste grupo está en función de que os pais procedan ou non da Galicia rural. Por último, o feito de que os pais inmigrantes elixan maioritariamente os institutos públicos para os seus fillos ten como consecuencia que sexan os alumnos destes centros os que usen en maior medida o galego ($\chi^2=15.81$; $p=.000$). Aínda que neste caso a influencia é máis ben mutua, pois, como acabamos de comprobar, tamén son os mestres do ensino público os que máis empregan o galego como lingua vehicular, feito que presumiblemente estimulará ós alumnos a utilizar en maior medida esta lingua. En definitiva, a presenza do galego é maior nos centros públicos ca nos privados.

Trataremos a continuación unha serie de características que non son fixas, senón que poden cambiar ó longo do tempo e incluso por de-seño propio do individuo. Comezaremos coa competencia lingüística, que determina de xeito importante a lingua habitual, anque se trata de novo dunha influencia mutua: canto máis dominamos unha lingua, máis seguros nos sentimos para usala; pero o mellor xeito de acadar unha boa competencia nela é xustamente falándoa. Das catro destrezas, pasivas e activas, orais e escritas, as que máis inflúen na lingua de uso son as activas, sobre todo a oral activa, na que atopamos precisamente un nivel lingüístico xeral máis baixo. Precisamente, o grao de dominio que recoñecen os informantes á hora de falar galego está influído de xeito importante pola lingua inicial ($\chi^2=56.09$; $p=.000$): o 100% dos que manifestan unha competencia nula teñen o español como lingua inicial, así como o 85% dos que afirman dominala pouco. Por suposto, os que recoñecen ser máis

competentes son os galegofalantes e bilingües iniciais. Este dato pon de manifesto que o ensino, nas circunstancias actuais, non consegue transmitir ós alumnos unha alta competencia na súa segunda lingua, polo menos cando esta é a minoritaria. No cadro 3 ofrecemos os distintos valores de chi-cadrado que obtivemos no cruzamento das distintas competencias e a lingua habitual dos informantes, así como os seus correspondentes niveis de significatividade:

	Chi-cadrado	Significatividade
Dominio oral activo	126.40	p=.000
Dominio escrito activo	34.71	p=.000
Dominio escrito pasivo	25.13	p=.000
Dominio oral pasivo	12.98	p=.002

Cadro 3: Influencia das catro destrezas na lingua habitual

Pero un dos factores que dependen en maior medida da propia elección do individuo é a súa relación coa aldea e os seus habitantes, sexan familiares, amigos ou veciños. Se partimos da hipótese de que un maior contacto cunha lingua supón un maior uso da mesma, as redes sociais que os nosos informantes establezan coa xente da aldea influirán positivamente no seu grao de uso do galego, converténdose así este ámbito nun lazo de unión coa lingua propia de Galicia¹⁴. Hai que ter en conta que ó analizar as variables relacionadas coa aldea, estamos traballando cunha submostra: os informantes que dixeron ter aldea (pregunta filtro 44), e non podemos esquecer que a gran maioría, o 82%, pertence a familias de inmigrantes procedentes do rural, as que en maior medida transmiten o galego ós seus fillos. Polo tanto, estas variables axudarannos a aclarar algunhas das causas do mantemento ou substitución do galego como lingua habitual.

En primeiro lugar, a frecuencia coa que os individuos van á súa aldea introduce xa diferencias significativas ($\chi^2=8.41$; $p=.015$): o 89% dos que falan total ou maioritariamente galego vai á aldea a miúdo.

¹⁴ O concepto de rede social ten a súa orixe na investigación antropolóxica dos anos 60 e 70. A primeira en introducilo na sociolingüística foi L. Milroy, que o define do seguinte xeito: “An individual’s social network is quite simply the sum of relationships which he or she has contracted with others” (1994: 3986). Este concepto “offers a set of procedures for looking at the vague but important notion of ‘integration into the community’”, e ademais “has provided a starting point for the construction of a quantitative measure of community integration (...) which is capable of statistical treatment” (Milroy e Margrain, 1980: 47 e 65).

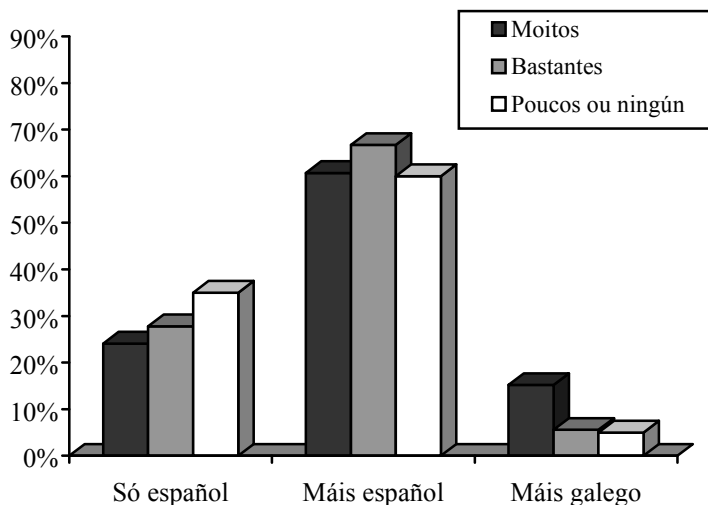

Gráfico 5
Lingua habitual segundo os amigos na aldea

Sen embargo, máis determinante resulta a cantidade de xente que coñecen na aldea ($\chi^2=12.83$; $p=.002$), así como os amigos que teñen alí ($\chi^2=13.98$; $p=.007$); aínda que estas variables dependen á súa vez da frecuencia coa que visitan a aldea. Dos vigueses que estudian COU e van á aldea con bastante frecuencia, o 66% afirma que ten alí moitos ou bastantes amigos, porcentaxe que descende ó 34% nos que acoden á súa aldea en menos ocasións ($\chi^2=32.31$; $p=.000$). Á súa vez, o 15% dos que teñen moitos amigos na aldea fala total ou maioritariamente galego, fronte ó 5% dos que teñen poucos ou ningún amigo (gráfico 5).

Nos seguintes gráficos presentamos, a modo de resumo, as características máis salientables do perfil sociolingüístico de cada un dos tres grupos que establecemos en función da lingua de uso:

- **Grupo nº 1** → Bilingües co galego como lingua dominante → 6% do total.
- **Grupo nº 2** → Bilingües co español como lingua dominante → 58% do total.
- **Grupo nº 3** → Monolingües en español → 36% do total.

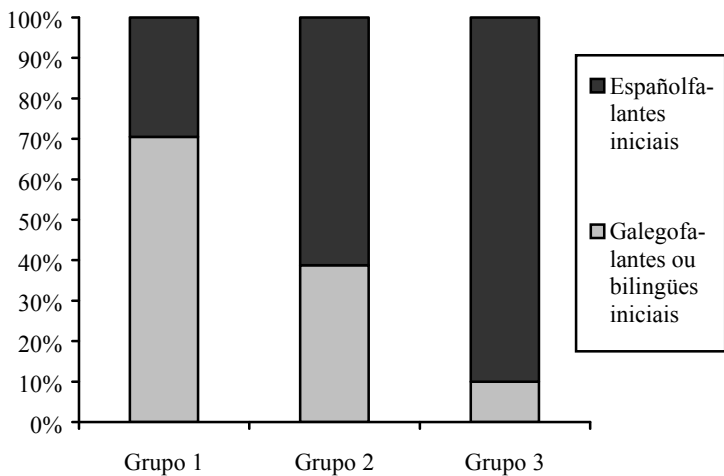

Gráfico 6
Lingua inicial

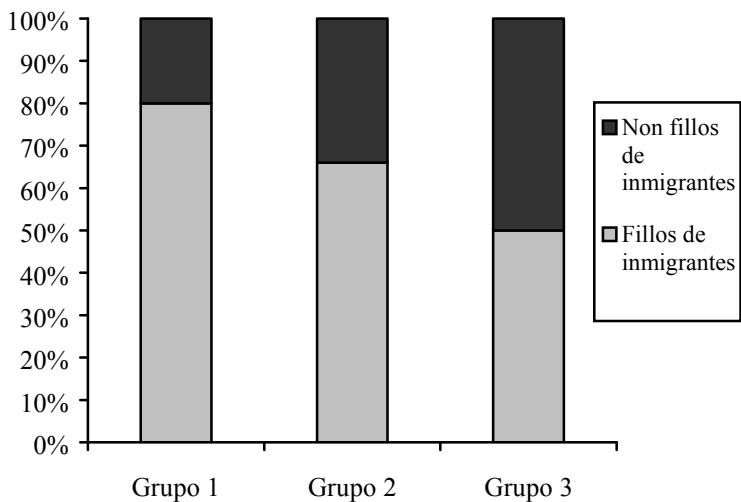

Gráfico 7
Familia inmigrante do rural ou non

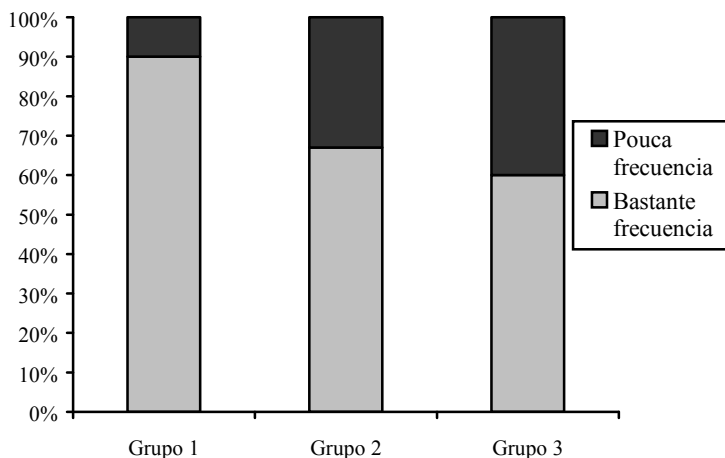

Gráfico 8
Frecuencia coa que van á aldea

Neste último gráfico, o n° 8, só incluimos os que teñen aldea, polo que presentan xa unhas características determinadas, como ser maioritariamente fillos de inmigrantes, con todo o que isto implica.

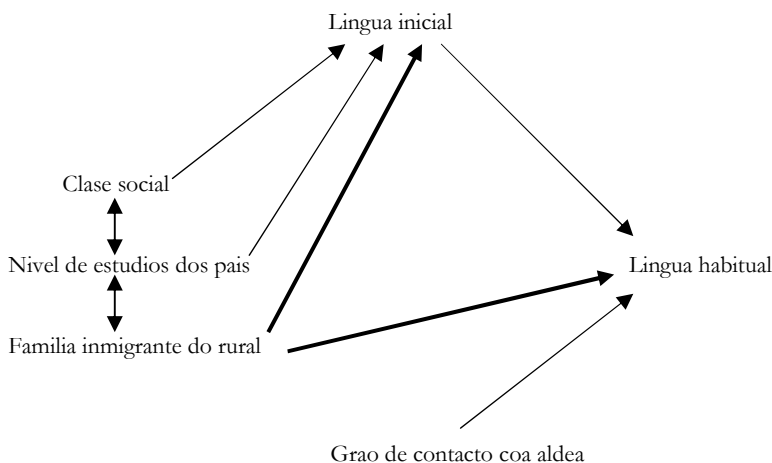
En definitiva, o Concello de Vigo, onde se empraza a área metropolitana máis industrializada da Comunidade Autónoma, non ofrece ós seus habitantes moitas oportunidades de falar o galego. Como afirman Appel e Muysken,

probablemente la distribución geográfica en sí misma no es el factor causante del mantenimiento y la sustitución lingüística, sino los modelos de comunicación en relación a ella y la ausencia o presencia de una continua presión social por usar la lengua de prestigio. (Appel e Muysken, 1996: 57)

Vigo é unha cidade castelanizada xa desde hai anos, ata o punto de que a presenza do galego nos vigueses autóctonos é escasa mesmo nas clases sociais baixas. Paradoxalmente, a principal causa deste rápido proceso castelanizante —a industrialización e o que esta implica, a urbanización, a modernidade, o cosmopolitismo e o español—, é ó mesmo tempo unha das escasas vías de entrada da lingua galega en Vigo: os inmigrantes que veñen do rural en busca de traballo e mellores oportunidades económicas e que traen o galego con eles. Isto provoca que o grupo galegofalante de Vigo estea constituído principalmente pola poboación inmigrante e os seus fillos. Polo tanto, presenta aproximadamente as características sociais e económicas propias dos inmigrantes, de xeito que a inmensa maioría

pertence á clase social media (moi poucos á alta-mediaalta) e só a metade ten un nivel de estudos medio ou alto. En consecuencia, non é o grupo dominante socioloxicamente, o que provoca, polo menos ata o momento, unha gran asimilación por parte do español. A situación desemboca no feito de que hoxe resultaría difícil falar dun galego propio de Vigo. Como denuncia Dubert (1995: 98-99), en Galicia as cidades están deixando de desempeñar o papel de creación dun “modelo de lingua galega de prestixio (galego urbano)”, pois nas cidades fálase español. Ademais, tanto polas características socioeconómicas do grupo galegofalante, como pola función á que se ve restrinxido o galego, o esperable é que esta lingua sexa a menos prestixiada. O galego queda agochado no ámbito familiar tal e como sinalaba Ruiz Fuentes xa no 1977. Neste contexto, o grao de contacto dos inmigrantes e mailos fillos coa aldea –o seu lugar de orixe–, convértese nun factor especialmente importante para o mantemento do galego. No seguinte esquema recolleemos os principais factores que inflúen na lingua de uso nunha cidade como Vigo.

Modelo explicativo da lingua habitual¹⁵

4. Lingua e identidade: *¿Dúas linguas distintas e dúas identidades diferenciadas?*

Co fin de valorar a vitalidade dunha lingua, Giles, Bourhis e Taylor (1977) propoñen ter en conta a combinación de tres tipos de fac-

¹⁵ As frechas máis grosas indican un maior grao de influencia.

tores: status, peso demográfico e apoio institucional. Nas súas propias palabras:

The structural variables most likely to influence the vitality of ethnolinguistic groups may be organized under three main headings: the Status, Demographic and Institutional Support factors. (...) It is our contention that these three types of structural variables interact to provide the context for understanding the vitality of ethnolinguistic groups. (Giles, Bourhis e Taylor, 1977: 309)

Sen embargo, eles mesmos aclaran con respecto a este modelo: “It is also important to point out that our discussion of vitality factors has been in more or less objective terms” (Giles, Bourhis e Taylor, 1977: 317), a pesar de que resultan tamén de gran importancia factores máis subxectivos, como a identidade, a lealdade lingüística ou as actitudes. De feito, á hora de construír o marco teórico, estes autores integran, xunto ó seu modelo, a teoría das relacións intergrupais de Tajfel e a teoría da acomodación da fala de Giles, que fan referencia á identidade social e ás motivacións do comportamento lingüístico dos individuos respectivamente. Nesta liña, a maior parte dos autores sinalan como fundamentais a identidade, as actitudes e o comportamento dos grupos lingüísticos implicados nunha situación bilingüe (por exemplo, Siguán e Mackey, 1986: 54-55 ou Appel e Muysken, 1996: 60-65). O seu estudio constitúe o único xeito de comprender en profundidade o proceso de substitución lingüística. Xa Weinrich en 1953 afirmaba: “muchas lenguas que estaban cayendo en desuso han recibido nuevas fuerzas vitales por medio del renacimiento de la lealtad lingüística de sus hablantes” (1974: 227). Ademais, se a identidade se asocia a unha lingua concreta, influirá á súa vez nas actitudes cara a esta lingua. Segundo Appel e Muysken (1996: 30), “si hay una relación intensa entre lengua e identidad, esta relación debería manifestarse en las actitudes de los individuos hacia esas lenguas y sus usuarios”. Neste epígrafe ocupáronos, polo tanto, de estudar estoutro tipo de factores.

Imos analizar a pregunta nº 9, na que se pedía ós informantes que escollesen entre tres posibilidades: aparecer no D.N.I. como galegos, españois ou europeos¹⁶. Este tipo de preguntas utilízase normalmente para contrastar grupos xa establecidos en función do seu lugar de orixe (inmigrantes ou descendentes de inmigrantes nun país estranxeiro), ou mesmo da súa raza. Isto é, grupos suficientemente diferentes entre si e denominados por este motivo “grupos étnicos”, como por exemplo os hispanos ou afroamericanos residentes en EE. UU. Se estes grupos posúen ade-

¹⁶ Trátase dunha pregunta directa, pero a esta altura do cuestionario o entrevistado descoñece aínda o tema do mesmo, co cal intentamos reducir o posible sesgo provocado pola desexabilidade social, así como polo contaxio das cuestións relativas ás actitudes lingüísticas. Con este fin situámola inmediatamente despois do 1º bloque, referido á información social do individuo, información habitual, por outra parte, na maioría das enquisas.

mais unha lingua propia recibirán o nome de “grupos etnolingüísticos” (Appel e Muysken, 1996: 24). Pero no noso caso partimos dunha orixe común: a gran maioría da poboación residente en Galicia é galega e descendente de pais galegos, polo que resultaría difícil falar de dous grupos étnicos separados. En cambio, o que si temos son dúas linguas distintas, que ademais se distribúen social e espacialmente de xeito diferente. Polo tanto, a cuestión radica en descubrir se existen dúas identidades separadas en función da lingua e destes outros factores socioeconómicos e espaciais asociados a ela historicamente. De feito, como afirma Romay

El papel de la lengua adquiere una relevancia muy especial en las relaciones interpersonales dentro de las comunidades bilingües, precisamente por su carácter vehiculador de la identidad y como elemento configurador y muchas veces reivindicador de una identidad nacional. (Romay, 1994: 802)

Pretendemos descubrir, en definitiva, se a existencia na nosa comunidade de dúas linguas e, consecuentemente, de dous grupos lingüísticos leva asociada a formación de dúas identidades¹⁷. Para estudar esta posible distinción entre identidades, recorreremos ó concepto de “etnicidade” de Fishman, que nos pode ser útil a nivel conceptual, a pesar de que, como xa dixemos, partimos da existencia en Galicia dun único grupo étnico. Segundo este autor, o principal compoñente da etnicidade, “paternity”, é unha herdanza dos pais que “is a reflection of the need for and the search for felt historical depth (‘roots’) which both individuals and ethnic collectivities often reveal” (1977: 18). Na nosa comunidade, a maior parte dos informantes buscan as súas raíces na identidade galega antes ca na española ou europea: o 64% séntese en primeiro lugar galego. Esta porcentaxe ascende lixeiramente nos individuos que forman parte dunha familia inmigrante do rural ($\chi^2=6.50$; $p=.039$), de xeito que atopamos dez puntos de diferenza cos pertencentes a unha familia urbana. Un

¹⁷ O feito de que distingamos dous grupos lingüísticos non implica necesariamente a existencia de dúas comunidades lingüísticas separadas. Gumperz define así o concepto de comunidade lingüística: “any human aggregate characterized by regular and frequent interaction by means of a shared body of verbal signs and set off from similar aggregates by significant differences in language usage” (Gumperz, 1972: 219). Como explica Wardhaugh (1992: 144), “non só deben os membros da comunidade lingüística compartir unha serie de regras gramaticais, senón que deben darse ademais relacións regulares entre o uso lingüístico e a estrutura social, é dicir, debe haber normas que poidan variar segundo os diferentes subgrupos e contextos sociais”. Así, Gumperz acaba dando prioridade ó feito de compartir pautas de interacción social, de xeito que unha comunidade lingüística pode estar formada por un grupo social monolingüe ou plurilingüe, coa única condición de que os subgrupos que a constitúan, falen ou non a mesma lingua ou variedade lingüística, estean relacionados por unha serie de normas sociais compartidas. Neste sentido, nós consideramos o Concello de Vigo como unha única comunidade lingüística na que atopamos dous subgrupos en función de que os seus individuos falen maioritariamente galego ou español.

dos principais factores que separa estes dous tipos de familia é precisamente a presenza do galego. De feito, a influencia da lingua inicial no sentimento de galeguidade ofrece valores de chi-cadrado máis altos cós de calquera outra variable de tipo social: $\chi^2=43.18$; $p=.000$. Como indica o gráfico 9, as diferencias entre os tres grupos son bastante importantes, sobre todo entre os galegofalantes e bilingües iniciais, por unha banda, e os españolfalantes iniciais pola outra. Aínda que nestes últimos a opción maioritaria segue sendo a galega (56%).

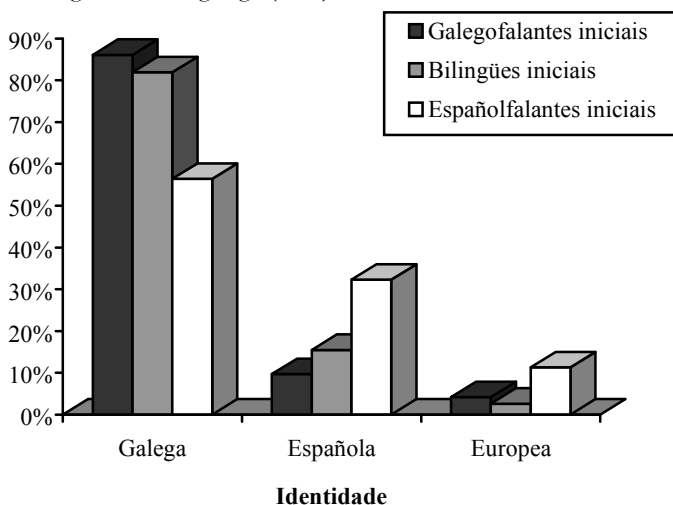

Gráfico 9
Identidade segundo a lingua inicial

Mesmo no grupo dos españolfalantes iniciais, o ámbito de adquisición do galego introduce diferencias relevantes ($\chi^2=10.39$; $p=.001$): mentres o 48% dos que aprenderon o galego na escola prefire o xentilicio de español ou europeo, esta porcentaxe redúcese ó 30% nos que estiveron xa en contacto co galego a través da familia, antes da escolarización.

En palabras de Appel e Muysken (1996: 29), “podemos afirmar que no existe relación necesaria y categórica entre lengua y etnicidad”, posto que “hay muchos ejemplos de grupos étnicos con lenguas diferentes, pero también muchos casos de grupos étnicos diferentes con una lengua común”. Sen embargo, no que respecta á nosa comunidade, atopamos máis ben a situación inversa. Temos un único grupo étnico inicial que, debido á súa separación histórica en dous grupos lingüísticos, deu orixe a dúas identidades, establecidas por contraste: nun extremo a galega, relacionada coa lingua propia, e no outro a española, que remite á lingua

estatal, a imposta e dominante socioloxicamente durante séculos. A teoría de Tajfel sobre a identidade social sostén:

Social identity, however, only acquires meaning by comparison with other groups, and it is suggested that individuals have a desire to belong to groups which give them satisfaction and pride through membership. (Giles, Bourhis e Taylor, 1977: 319)

O feito de que se lle dea tanta importancia en Galicia á lingua como símbolo de identidade pode ser consecuencia precisamente da orixe étnica común, que provoca que sexa difícil atopar outros trazos físicos ou de temperamento que opoñan ós galegos que aceptan en maior medida a fusión co estado español, dos que a rexeitan e reivindican unha identidade propia, correlativa da existencia dunha lingua propia. Por este motivo, ó diferenciar a identidade galega da española, establécese como parte central da dimensión de “paternidade” que os fillos herden de seus pais a lingua galega. Pero, se a relación entre lingua inicial e identidade non ofrece lugar a dúbidas, menos aínda no que se refire á lingua habitual: $\chi^2=60.52$; $p=.000$. Esta formaría parte da segunda dimensión do concepto de “etnicidade” –o “patrimonio”–, definida así por Fishman:

is related to questions of how ethnic collectivities behave and to what their members do in order to express their membership. (...) The patrimony dimension is suffused with moral implications, with judgements of good and bad, with specifications (stereotyped ‘markednesses’) in terms of which one is evaluated and in terms of which one evaluates others vis-à-vis the fulfilment of own-group membership requirements. (Fishman, 1977: 20-21)

Neste sentido, o feito de que a identidade galega se relacione en maior medida coa lingua habitual que coa inicial indica que o maior requirimento para ser considerado antes galego ca español é falar a lingua propia de Galicia. A dimensión de patrimonio é moi importante porque, fronte á primeira, permite unha certa mobilidade. En palabras de Giles, Bourhis e Taylor:

One has no choice over one’s ethnicity in terms of heritage, but one can exert more control over which language variety one can learn or use in addition to one’s mother tongue. In this sense then, acquired characteristics (patrimony in Fishman’s terms) of one’s identity would be attributed by others as truer expressions of an individual’s ethnicity than those characteristics ascribed by virtue of birth. (Giles, Bourhis e Taylor, 1977: 326)

Deste xeito, o desexo de reivindicar a identidade galega pode ser unha das causas que conduza ós españolfalantes iniciais a incorporar nalgunha medida o galego no seu rexistro lingüístico. De feito, no grupo dos español-

falantes iniciais, o 69% dos que manifestan sentirse antes galegos ca españois ou europeos incorpora o galego ós seus usos lingüísticos, porcentaxe que descende ó 37% no caso dos que se consideran antes españois ou europeos. De acordo con isto, se comparamos a relación da identidade co ámbito de adquisición do galego, a lingua inicial, e a lingua habitual, o cruzamento que dá un valor máis alto de chi-cadrado é o último:

	Chi-cadrado	Significatividade
Lingua inicial	43,18	p=.000
Ámbito de adquisición do galego	32.45	p=.000
Lingua habitual	60.52	p=.000

Cadro 4: Relación entre a identidade e distintas variables lingüísticas

No seguinte gráfico (nº 10) amosamos cómo se reparten as dúas identidades nos tres grupos lingüísticos que establecemos en función da lingua de uso¹⁸.

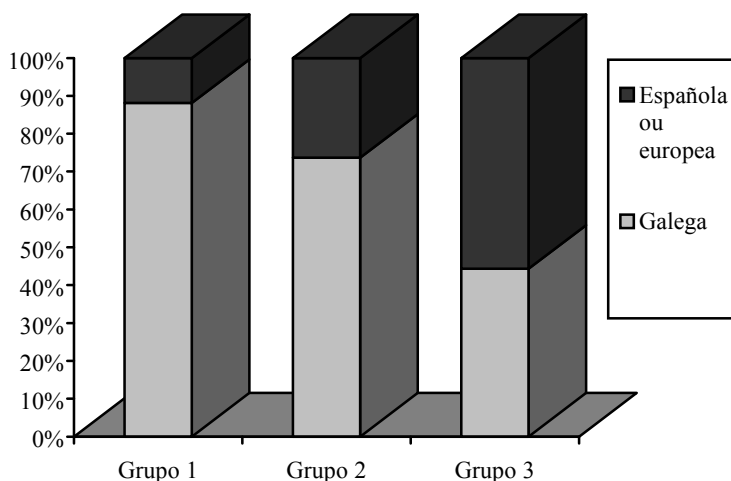

Gráfico 10
Identidade

¹⁸ Debido á escasa porcentaxe dos que prefiren o xentilicio de europeos (o 9%), incluímoslos xunto cos que se identifican como españois. Recordemos que o grupo nº 1 é o dos bilingües co galego como lingua dominante; o grupo nº 2 o dos bilingües, co español como lingua dominante; e o grupo nº 3 o dos monolingües en español.

4. Conclusións

No que respecta á situación sociolingüística de Vigo e, por extensión, dos demais centros urbanos da Galicia costeira occidental (Ferrol e A Coruña), as súas peculiares características xeográficas, demográficas e socioeconómicas fan destes concellos espacios singularizados no conxunto de Galicia, que esixen, polo tanto, un estudio á parte.

Ó longo deste artigo tivemos oportunidade de comprobar como, de acordo coas nosas hipóteses iniciais, os inmigrantes que chegan a Vigo en busca de mellores oportunidades económicas, procedentes de zonas de Galicia menos desenvolvidas, especialmente da Galicia rural oriental, constitúen unha importante vía de entrada do galego. Sen embargo, na maior parte dos casos esta lingua acaba sendo anulada ou *ocultada* pola lingua maioritaria e dominante da cidade de destino: o español. Este fenómeno foi denunciado xa en 1977 por Ruiz Fuentes e Pérez Vilariño e continúa hoxe, 23 anos despois e cando pasaron xa 17 anos desde que se aprobou a denominada “Lei de Normalización Lingüística”. A ruptura no proceso de transmisión interxeracional do galego e mais o alto grao de substitución lingüística dos nosos informantes desembocan no feito de que só o 0,4% fale exclusivamente galego. Pero isto non sería preocupante de non ser porque o bilingüismo que atopamos ten na maioría dos casos o español como lingua dominante. Así, podemos distinguir tres grupos lingüísticos, que presentamos ordenados segundo o seu peso demográfico:

- Bilingües co español como lingua dominante
- Monolingües en español
- Bilingües co galego como lingua dominante

Á hora de buscar os trazos que caracterizan o perfil sociolingüístico destes tres grupos, temos que recorrer necesariamente á orixe dos nosos informantes, ou, mellor dito, de seus pais. Son os fillos dos inmigrantes procedentes do rural os que en maior medida teñen o galego como lingua inicial e, polo tanto, os que máis utilizan esta lingua e maior nivel de competencia presentan nela.

Outra variable de gran importancia para o estudio do mantemento ou substitución lingüística do galego é a identidade galega (sentirse antes galego ca español), xa que na nosa comunidade a lingua constitúe, sen lugar a dúbidas, o símbolo que mellor a representa. Neste sentido, resulta especialmente interesante o feito de que a identidade aparece máis estreitamente unida á lingua habitual que á inicial (dimensións de patrimonio e paternidade de Fishman). Isto implica que os nosos informantes lle dan máis importancia á lingua escollida polo individuo que á lingua que este herda de seus pais. Este punto convén telo en conta na elaboración de futuros proxectos de planificación lingüística, pois pode converterse nun motivo a través do cal os españolfalantes sintan o desexo de aumentar o

uso do galego, como medio de reivindicar a súa identidade galega fronte á española.

En todo caso, este tipo de cuestións, fundamentais para comprender en profundidade o proceso de substitución dunha lingua, haberá que completalas con outros estudos, principalmente de corte cualitativo.

En definitiva, aínda queda un longo camiño por percorrer na extensión de uso do galego, por suposto co obxectivo de que esta lingua vaia adquirindo unha maior presenza en cidades tan castelanizadas como Vigo.

Referencias bibliográficas

- Appel, R. e Muysken, P. (1996 [1987]), *Bilingüismo y contacto de lenguas* (traducción de Lorenzo Suárez, A. M. e Bouzada Fernández, C. I.), Barcelona, Ariel.
- Becoña Iglesias, E. (1985), *Actitudes Políticas y Conservadurismo en Universitarios*, Santiago de Compostela, Grial.
- Bortoni-Ricardo, S. M. (1985), *The urbanization of rural dialect speakers. A sociolinguistic study in Brazil*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Dubert García, F. (1995), “Algúns fenómenos morfolóxicos do galego de Santiago”, *Cadernos de Lingua* 11, 71-101.
- Fernández Rodríguez, M. (1993), “La lengua materna en los espacios urbanos gallegos”, *PLURILINGUISMES. Sociolinguistique Galicienne* 6, CERPL, 27-53.
- Fishman, J. A. (1977), “Language and Ethnicity”, en GILES, H., *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, London, Academic Press, 15-57.
- (1979 [1972]), *Sociología del lenguaje* (traducción de Sarmiento, R. e Moreno, J. C.), Madrid, Cátedra.
- García Sanz, B. (1996), *La sociedad rural ante el siglo XXI*, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.
- Giles, H., Bourhis, R. Y. e Taylor, D. M. (1977), “Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations”, en GILES, H., *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, London, Academic Press, 307-348.
- Gumperz, J. (1972), “The Speech Community”, en PAOLO GIGLIOLI, P., *Language and social context*, Victoria, Penguin Books, 219-231.
- Hernández Borge, J. (1974), *Dinamismo y estructura de la población en la provincia de Pontevedra (1900-1970)*, Santiago de Compostela, Universidad.
- (1990), *Tres millóns de galegos*, Santiago de Compostela, Universidade.

- I. G. E. (1997), *Padrón municipal de habitantes e estatística de poboación 1996 (avance de resultados)*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia.
- Lameiras Fernández, M. e González Lorenzo, M. (1996), “Los usos lingüísticos en la Comunidad Gallega”, *Revista galega de psicopedagogía* 13 (Vol. 9), 161-178.
- Maneiro Vila, A. e Cabaleiro Durán, A. (1993), *A TVG. Unha institución pública imprescindible en Galicia*, Colec. Comunicación 6, Santiago, Lea.
- Maneiro Vila, A. (1993), *A influencia da TVG na promoción do galego*, Colec. Comunicación 8, Santiago, Lea.
- Mariño Paz, R. (1998), *Historia da lingua galega*, Santiago de Compostela, Sotelo Blanco.
- Mella Márquez, X. M. (1994), *Plan estratégico de Vigo y su Área de Influencia*, Vigo, Consorcio de la Zona Franca.
- Milroy, L. e Margrain, S. (1980), “Vernacular language loyalty and social network”, *Language in Society* 9, 43-70.
- Milroy, L. (1994), “Social Networks”, en ASHER, R. E. (ed.), *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, vol. 7, 3986-3990.
- Nordberg, B. (1994), *The sociolinguistics of Urbanization: The case of the Nordic countries*, Berlin-New York, Walter de Gruyter.
- Pereiro, A. X. e Juncos, O. (no prelo), “Determinantes actitudinais no uso da lingua”, *Actas do I Congreso Internacional “A Lingua Galega: Historia e Actualidade”*, Santiago de Compostela, Instituto da Lingua Galega.
- Precedo Ledo, A. (1989), *Vigo. Área Metropolitana*, Vigo, Caixa Galicia.
- Romay, J. (1994), “Lengua, bilingüismo e identidade desde una perspectiva psicosocial”, en MORALES, J. F. (coord.), *Psicología social*, Madrid, McGraw-Hill, 801-814.
- Ruiz Fuentes, R. e Pérez Vilarino, J. (1977), *Vivir en Galicia*, Madrid, Felmar.
- Seminario de Sociolingüística (1995), *Usos lingüísticos en Galicia*, A Coruña, Real Academia Galega.
- Siguán, M. e Mackey, W. F. (1986), *Educación y bilingüismo*, Madrid, Santillana/Unesco.
- Souto González, X. M. (1990), *Vigo. Cen anos de historia urbana (1880-1980)*, Vigo, Xerais.
- Tandefelt, M. (1994), “Urbanization and Language Shift”, en NORDBERG, B., *The sociolinguistics of Urbanization: The case of the Nordic countries*, Berlin-New York, Walter de Gruyter.
- Torres Luna, M. P. e Pazo Labrador, A. (1994), *Parroquias y arciprestazgos de Galicia*, Santiago de Compostela, Universidade.

- Wardhaugh, R. (1992 [1986]), *Introducción á sociolingüística* (traducción de Cal Varela, M.), Santiago de Compostela, Universidade de Santiago.
- Weinrich, U. (1974 [1953]), *Lenguas en contacto*, Venezuela, Universidad Central.

APÉNDICE

2. **Sexo** Home 1
Muller 2

3. **Idade** ☐☐ anos

4. **Lugar de nacemento:** Lugar Concello
Provincia País

5. **Lugar de residencia:** Rúa
Barrio
Concello

6. **¿Canto tempo levas vivindo en Vigo?** 1..... Sempre
2 ☐☐ anos

8. **¿A que clase social dirías que pertence a túa familia?**

Baixa1
Mediabaixa2
Media3
Mediaalta4
Alta5
NS / NC9

9. **Se tiveses a posibilidade de escoller, gustaríache aparecer no D.N.I. como cidadán de:**

Galicia1
España2
Europa3
Outro4
NS / NC9

39. **¿Cal é a túa lingua inicial (a primeira que aprendiches na familia) ?**

- Galego1
- Español2
- As dúas3
- Outras4

40. **¿Como aprendiches a falar o galego? ¿E o español?**

GAL. ESP.

- Familia 1..... 1
- Escola 2..... 2
- Amigos de Vigo 3..... 3
- Amigos da aldea 4..... 4

- Veciños de Vigo 5..... 5
- Veciños da aldea 6..... 6
- Outros 7..... 7
- N. P. 9..... 9

41. ¿Canta xente da túa idade que fale galego coñeces en Vigo?

- Moitos 1
- Bastantes 2
- Poucos 3
- Moi poucos 4
- Ninguén 5
- NS / NC 9

42. ¿Cantas materias, á parte de lingua e literatura galegas, recibiches en galego nos seguintes cursos?

NS/NC

- 4º de E.X.B. ☐... ☐
- 7º de E.X.B./ 1º de ESO .. ☐ . ☐
- 2º de B.U.P./ 4º de ESO ... ☐... ☐

43. ¿Que lingua falas habitualmente?

- Só galego 1
- Máis galego ca español 2
- Máis español ca galego 3
- Só español 4

44. ¿Tes aldea?

- SI 1
NON..... 2

Só se tes aldea (do contrario pasar á pregunta nº52):

45. ¿Cal é a túa aldea?

46. ¿Con canta frecuencia vas á aldea?

- Case tódalas fins de semana 1
- Só nas vacacións 2
- Un mes ó ano 3
- Uns poucos días ó ano 4
- Outras 5
- Nunca 6

49. ¿Canta xente da túa idade que fale galego coñeces na túa aldea?

- Moita 1
- Bastante 2
- Pouca 3

- Moi pouca4
- Ningunha5
- NS / NC9

50. ¿Cantos amigos tes na túa aldea?

- Moitos1
- Bastantes2
- Poucos3
- Ningún4
- NS/NC.....

52. ¿Cal é o teu dominio do galego? (Pregúntase pola capacidade e non polo uso)

	Moito	Bastante	Pouco	Nada	NS/NC
Entender					
Falar					
Ler					
Escribir					

Agora vouche facer unha serie de preguntas sobre teus pais:

53. ¿Onde naceu teu pai? Lugar Concello
Provincia País

56. ¿Onde naceu túa nai? Lugar Concello
Provincia País

59. ¿Que nivel de estudos ten teu pai? ¿E túa nai?

	PAI	NAI
• Menos de estudos primarios, non sabe ler	1	1
• Menos de estudos primarios, sabe ler	2	2
• Estudos primarios completos	3	3
• Formación Profesional	4	4
• Bacharelato	5	5
• Carrreira de grao medio	6	6
• Carrreira de grao superior	7	7
• Outros estudos	8	8
• NS / NC	9	9

61. ¿Que lingua falan teu pai?, ¿e túa nai?

	PAI	NAI
Só galego	1	1
Máis galego ca español	2	2
Máis español ca galego	3	3
Só español	4	4

66. Na túa casa, ¿que canais de televisión se ven con máis frecuencia?

	Moito	Bastante	Pouco	Nada	NS / NC
La Primera					
La Dos					
Antena 3					
Tele 5					
TVG					
Canal +					
TeleVigo					

RELACIÓNS SINTÁCTICO-PRAGMÁTICAS DIVERXENTES EN GALEGO E PORTUGUÉS

SANTIAGO BRAGADO TRIGO
Universidade de Vigo

1. *Introducción*

A análise contrastiva do galego e o portugués permite sen dúbida profundar en determinados aspectos gramaticais que, ao seren estudados comparativamente, abren camiño a novas perspectivas. Así mesmo, debemos valorar o coñecemento das diferencias non como unha forma de afastamento, senón como un instrumento de aproximación. Non obstante, sempre se prestou máis atención ás diverxencias existentes no dominio exclusivo da fonética, da morfoloxía e da sintaxe, deixándose á marxe o ámbito máis abranxente da pragmática¹. No seo desta, debido ás condicións socio-políticas que determinaron a evolución destes dous sistemas lingüísticos, orixináronse estratexias pragmlingüísticas² concretas para responder a necesidades comunicativas tamén concretas. Ímonos, pois, centrar aquí nos mecanismos sintáctico-pragmáticos non comúns.

Como punto de partida para este artigo utilizáronse basicamente o *Nível Limiar*³ para o portugués e o *Nível Soleira*⁴ para o galego. Por tanto, o que presentamos pretende ser unicamente unha aproximación en que trataremos os aspectos máis xenéricos e fundamentais. Optamos por comentar aqueles esquemas sintácticos fixos asociados a funcións pragmáticas predefinidas en procura dunha certa sistematización dentro da vaguidade

¹ Non acontece así en relación a outras linguas, nomeadamente o inglés. Así, son cada vez máis os traballos, tanto teóricos canto prácticos, en que a pragmática contrastiva aparece de forma implícita na base do que se denomina pragmática da interlinguaxe. Véxase v. gr. Kasper et al. (1989) e Kasper & Blum-Kulka (1993).

² Contrapomos aquí pragmlingüística a socio-pragmática segundo Leech (1983).

³ Edición definitiva (1988).

⁴ Edición provisional (1993).

contida nas múltiples definicións que de pragmática xa se propuxeron, e como forma de organizar a multiforme ligazón entre enunciado e contexto que converte *a priori* en ilimitado o número de posibilidades⁵.

2. Mecanismos sintáctico-pragmáticos galegos e non portugueses

En primeiro lugar trataremos aquelas fórmulas galegas inexistentes en portugués que presentan calquera tipo de estrutura estraña a este, mais que posúen unha grande funcionalidade pragmática. O primeiro fenómeno salientábel garda relación co uso de determinadas partículas ao comezo dos enunciados. Así por exemplo, a construción *que + presente do subxuntivo*, empregada para expresar bos desexos, principalmente ao dicir adeus (NS *Que teñades boa sorte, Que mellore, Que non sexa nada*) equivalería en portugués á utilización do imperativo (NL *Diverte-te*) ou dun verbo desiderativo (NL *Desejo-te umas boas férias*), ou sobre todo á utilización de determinadas expresións sintagmáticas (NL *Boas férias, As melhoras*, etc.), fórmulas estas tamén posíbeis en galego, aínda que a súa realización concreta pode presentar variacións⁶.

Outro fenómeno pragmaticamente bastante productivo ten como base o adverbio *xa*. Ademais do seu valor aspectual-temporal utilizado para marcar a perfección dunha acción (gal. *Xa entendo, Xa o vin*; port. *Já percebi, Já sabes o que vais fazer?*) ou a súa inmediatez (gal. *Xa vou*; port. *Já lá vou, Para já*), posúe en galego un uso enfático moi recorrente que insire no enunciado en que aparece un matiz de ofrecemento ao que se agrega o de *ti tranquilo, non te preocupes* (NS *Xa o farei eu, Xa che iremos nós por el, Xa llos darei [os saídos]*). A grande utilidade deste uso radica no feito de que o enunciado adquire unha nova función pragmática ao facer implícita a intención de liberar o noso receptor dunha responsabilidade. Non expresan a mesma idea *Eu faço-te isso* (NL), igualmente posíbel en galego, que *Xa o farei eu*. Isto converte este valor de *xa*, se callar, no seu principal, pois a acepción referida ao aspecto e ao

⁵ En relación á viabilidade de reducir a regras as diferentes actuacións pragmáticas véxase Searle (1969, 4-42).

⁶ A construción *que + presente do subxuntivo* non resulta agramatical en portugués e por tanto pode ser eventualmente empregada. Non obstante, non se pode considerar pragmalinguísticamente predicíbel nin debe ser incluída pola mesma razón no esquema de estruturas sintáctico-pragmáticas do portugués. Sexa como for, o *Nível Limiar* non a recolle.

tempo non deixa de ser redundante por estar presente tamén nos propios morfemas do verbo⁷.

Debemos así mesmo incluír neste apartado aquelas construcións que se pechan cun vocativo do tipo de *bo*, *home*, *machiño*, etc. Trátase de partículas que, ao igual que os pronomes de solidariedade, procuran a aproximación ao interlocutor (vid. v.gr. NS *¡Quítasme dun bo lío, bo!*), implicando camaradería, confianza ou ata certa afectividade, como acontece con *machiño*. Canto á primeira delas, parece ser a máis productiva en galego de contabilizarmos os exemplos do NS que a consideran. Pola súa forma monosilábica vólvese tremendamente práctica e funcional, e pode acompañar case calquera tipo de enunciado: desde os que expresan lástima ou sorpresa (NS *¡Vaia bo!*) ou que serven para expresar, se cadra, humildade aceptando desculpas (NS *Non penses máis niso, bo*), ata aqueles máis imperativos como *¡Está calado, bo!* (NS). Tamén pode aparecer en enunciados máis ou menos neutros, como cando se quere manifestar falta de recepción comunicativa (NS *¿Que qué bo?*), e moi a miúdo é empregado como reforzo de afirmación (NS *Si bo*) ou negación. Con todo, a pesar desta profusión, o NS ten normalmente o coidado de indicar o seu carácter opcional. No NL non se rexistra nada semellante, se ben poderíamos considerar a partícula *pá* como equivalente (vid. v.gr. *Não se meta onde não é chamado, pá*). Isto responde tanto a que se trata dunha fórmula demasiado marcada como coloquial e mesmo vulgar, como a que nos encontramos perante unha concepción máis restrictiva da lingua estándar. Así, mentres que o dicionario da Porto Editora, por exemplo, non recolle esta palabra, o da RAG dedícalle unha entrada, mesmo cunha observación de tipo estrutural, ao vocábulo *bo*.

Pola súa banda, *home* e *machiño* aparecen formando parte de menos enunciados. O substantivo *home* nesta función vocativa é con frecuencia substituído polo seu apócope. Porén, xa que a forma monosílaba só se usa ao final da secuencia, nas restantes posicións emprégase *home*. Os enunciados achegados polo NS teñen a particularidade de que presentan a repetición por énfase dalgún elemento ao comezo e ao final de xeito que o dito substantivo queda situado no medio: *Fala, home, fala; Si, home, si; Non, home, non*. O vocativo *machiño*, unicamente expresado no enunciado *¡Que casa, machiño!* (NS), posúe un matiz afectivo, como xa se sinalou, derivado do sufixo diminutivo de que consta.

⁷ Tampouco se pode afirmar rotundamente aquí a inexistencia deste valor do adverbio *xa* en portugués, mais resulta irrecoñecíbel para moitos falantes e a súa ocorrencia é mínima. O *Nível Limiar* non recolle este uso.

Por último, dentro deste grupo de fórmulas galegas estrañas ao portugués, encontrámonos co caso de certos tipos de pronomes persoais, moi recoñecibles e funcionais en galego: os pronomes de solidariedade (NS 1.1.10.8 *Non che está, Non lle está*) e o que imos denominar dativo ético (cfr. NS 1.1.1 *¿Que tal che vai?*, NS 4.1.2 *Xa che iremos nós por el* vs. NL 6.3.1.1.1 *Como vai?, Que tal vai isso?*)⁸. Xa que non é aquí a nosa función o estudio pormenorizado destes recursos e si constataremos a existencia doutra disparidade máis, conformarémonos con esta simple mención.

3. *Mecanismos sintáctico-pragmáticos inexistentes en galego. A expresión da énfase*

3.1. *Formalismos*

Imos agora tentar, de forma paralela, unha aproximación a certas estruturas inexistentes en galego mais con gran funcionalidade pragmática en portugués. Cabe pois salientar aquí toda unha serie de formalismos moi enraizados na sociedade portuguesa que con frecuencia son sentidos como artificiosos por un seu descoñecedor. Referímonos a estruturas do tipo *Forma de tratamento+dar licenza* (NL *O Senhor Doutor dá licença?*) ou mesmo do tipo *(Muito) obrigado, bom/boa/bons/boas+FN, para+forma de tratamento + também* (NL *Muito obrigado, boas férias para o senhor / para ti também*). Por regra xeral a pragmática do portugués esixe un grao de formalismo e de adecuación moito maior en comparación co galego, por evidentes motivos de índole socio-lingüística. Pódense ver a este respecto as variadas fórmulas de saúdo e de despedida, por exemplo, ou as formas de tratamento, que presentan sen dúbida un sistema moito máis complexo. Mais aquí xa nos estamos a afastar do ámbito estrito da pragmalingüística.

3.2. *Fórmulas enfáticas con que e co verbo ser*

Efectivamente, á beira destas estruturas débense incluír, máis apropiadamente, os diferentes mecanismos de énfase de que se serve o portugués. En principio, este sistema presenta unha maior variedade de mecanismos destinados a enfatizar un elemento do enunciado ou este na súa totalidade.

⁸ Non se pode falar aquí, estrictamente, de inexistencia destes elementos dentro do sistema no caso do portugués. Hai claros exemplos de uso de dativos éticos en certos rexistros coloquiais, aínda que non na segunda persoa, como en galego. Pola súa banda, os pronomes de solidariedade soamente aparecen asociados a determinados falares nortenos e moi difusamente, máis a lingua estándar non os recoñece. O NL ignora tanto uns coma outros.

Grande parte deles teñen por base o verbo *ser* ou a partícula *que* ou ambos combinados. Ímolos ir vendo e cotexándoos co seu equivalente en galego de o haber.

Para dar énfase a unha pregunta emprégase en portugués *o que* (NL *O que é isto?*). Mais esta fórmula non se pode confundir co grupo *o que* utilizado para preguntar por parte dun enunciado recibido parcialmente (NS *¿Pepe mercon o que?*, NL *O João teve o que?*), e que en galego presenta variación xenérica e numérica, concertando coa cousa pola que se pregunta, de ser posíbel. Tampouco non posúe a mesma función que o grupo homófono empregado tanto en galego como en portugués para mostrar falta de recepción ou para expresar sorpresa ou discordancia (NS *¿O que?*, NL *O quê?*).

A secuencia *o que* con valor interrogativo enfático acostuma aparecer en portugués reforzada pola partícula *é que* (NL *O que é que me aconselhas*), a cal á súa vez tamén pode acompañar o pronome interrogativo *que*. Non existe un equivalente galego ao *o que* portugués mais si ao conxunto formado por este e *é que*. Deste xeito, ao portugués *o que é que* corresponde o galego *que é o que*, como se comproba cos enunciados *O que é que queres dizer com isso?* (NL) e *¿Que é o que quixeches dicir con iso?* (NS).

A fórmula *é que* ten en portugués moitísima funcionalidade. Na actualidade xa case que se erixe como a única opción que presenta o sistema para facer preguntas: *Onde é que tu queres chegar?* (NL), *Como é que se escreve "tigela"?* (NL; cfr. NS *¿Como se escreve "marabilla"?*), etc. Á parte deste valor serve igualmente para enfatizar pronomes persoais ou sintagmas suxeito como en *O João é que enviou as malas* (NL).

Outro mecanismo posíbel consiste na conversión dunha parte do enunciado nunha oración relativa consecuenta do segmento que pretendemos enfatizar como *Foi o João quem enviou as malas* ou *Quem enviou as malas foi o João* (NL). Esta fórmula existe en galego sen ningún tipo de diverxencia. Porén, o portugués presenta unha variante inexistente en galego que consiste en substituír o pronome relativo correspondente pola partícula fixa *que*: *Foi ele que escreven isto*; *Não era isto que eu queria dizer* (NL).

Así mesmo, o portugués conta coa posibilidade de inserir o verbo *ser* no medio dun enunciado, xusto detrás do seu verbo e conxugado no mesmo tempo, para realzar aquilo que o segue secuencialmente. A restricción que presenta este recurso refírese á persoa, sempre 3ª de singular, e aos tempos verbais, pois unicamente é empregado en presente ou pretérito imperfecto de indicativo, ou, eventualmente, en pretérito perfecto simple de indicativo:

Podemos é sair ou *Podíamos era saír, Eu quero é receber as malas* (NL)⁹. Para suxerir algunha cousa a alguén, entre outros usos, cando o enunciado aparece nun contexto interrogativo negativo ou existe unha presuposición tamén marcada negativamente, por regra xeral a conxunción adversativa *mas* precede ao verbo *ser* (NL *Podes mas é ficar a ler, não achas?* ou *Podías mas era ficar a ler, não era?*).

Aínda que este esquema é o máis habitual tamén podería aparecer introducido o enunciado por *o que* con verbos moi claramente transitivos, o que xa é admisíbel e normal en galego: *O que quero é receber as malas* (NL).

3.3. O recurso a determinados vocábulos para a expresión da énfase

Á parte destas fórmulas existe toda unha serie de partículas que desempeñan tal función enfatizadora. Para reforzar os pronomes persoais tónicos, por exemplo, utilízanse as partículas *próprio* e *mesmo*. En portugués a primeira presenta unha frecuencia moito maior que a segunda (*eu próprio*); o galego, pola súa banda, nun sintagma pronominal unicamente se vale do adxectivo *mesmo* (*eu mesmo*), aínda que *propio* pode aparecer cualificando a un substantivo coa mesma función (*o propio presidente*).

A preposición-adverbio *até* posúe en portugués un uso enfático idéntico ao do galego: *Tu até sabes tocar piano!* (NL), aínda que o NS non o recolle. Este uso atópase ademais moi próximo do valor inclusivo que tamén ten, de xeito que por veces non é fácil diferenciarlos (vid. *É tan simple, que ata un neno o entendería*). As relacións de tipo secuencial que este elemento mantén cos restantes segmentos frásicos parecen, con todo, moito máis ríxidas en galego. En portugués son posíbeis colocacións ben máis variadas. Vexamos algúns exemplos: *Isto afigura-se muito chato e difícil até; A cobertura da rede é cada vez mais vasta, atingindo, até, qualquer ponto dos arquipélagos*.

Pechando este conxunto de partículas, temos que falar dos adverbios *cá* e *lá*. A maiores da súa función de achegamento ao receptor, equivalente, se callar, á dos pronomes de solidariedade en galego, poden servir tamén para enfatizar: *cá* acompaña formas da primeira persoa (*Eu cá vou ver esse filme*) e *lá* formas da segunda e terceira persoas (*Tu lá vieste ao jantar, Eles lá sabem com quem hão-de falar*). O NL, sen embargo, recolle unicamente exemplos da súa utilización co verbo *saber*, caso moi recorrente e xa case fixado como expresión dubitativa: *Sei lá, Sabe-se lá, Vá-se lá saber* (NL). A frecuencia de

⁹ No *Nível Limiar* non aparece ningún exemplo en que o verbo *ser* estea conxugado no pretérito perfecto simple.

uso deste mecanismo mesmo chegou a converter certos enunciados formalmente positivos en negativos (vid. NL *Sei lá quem é que fez isto!*).

3.4. Emprego explícito de pronomes suxeito, CD ou CI

Finalmente, cómpre tratarmos outros mecanismos tamén de tipo sintáctico, con implicacións diverxentes en ambos os códigos lingüísticos, como a aparición expresa do pronome persoal suxeito ou o emprego de pronomes acusativo e dativo para facer fincapé nos complementos directo e indirecto.

Así, partindo sempre da base de que tanto o NS como o NL recollen, ou pretenden recoller, aqueles enunciados que serían os máis habituais e menos marcados para desempeñar con maior adecuación unha determinada función comunicativa dentro dun nivel de competencia mínimo¹⁰, nunha primeira ollada parece innegábel o feito de que o pronome persoal suxeito se utiliza moito máis en portugués que en galego. Algúns exemplos que corroboran esta afirmación poderían ser *Vê lá se ouves o que eu estou a dizer*, *Como eu estava a dizer* ou *Eu não disse* (NL), expresións que, na súa equivalencia en galego, aparecen no NS sen o dito pronome. Sería pois lícito deducir que, debido a esta maior recorrencia, o pronome persoal suxeito carece en portugués do matiz enfático que por veces adquire en galego ao non ser posíbel establecer unha oposición entre un enunciado en que apareza e outro en que se elida.

Así e todo, isto non é exactamente así. Non todos os enunciados admiten da mesma maneira en portugués o pronome persoal suxeito. Parece mesmo haber algunhas regras implícitas de uso: normalmente trátase de enunciados que transcenden un ton neutralmente informativo; ou sexa, frases exclamativas, interrogativas, frases que expresan sorpresa, ou énfase, ou coas que se pretende corrixir ou rectificar, etc. Véxanse por exemplo: *Tu fizeste uma coisa dessas?!*, *O que é que eu hei-de fazer?* ou *Tu até sabes tocar piano!* (NL). Como se pode observar, o primeiro enunciado encóntrase entre o ton exclamativo e o interrogativo, o segundo, á parte de poder expresar desesperación, emprega a partícula *é que*, e o terceiro, exclamativo, fai uso, á súa vez, da partícula *até*, tamén enfática. Son pois enunciados que xa pola súa forma, pola súa estrutura sintáctico-pragmática, e non só pola súa función dentro do contexto en que se emiten, posúen unha forza ilocucionaria maior Vid. Austin (1962).

¹⁰ Vid. *Nível Soleira*, Introducción, p. 9-10.

Aqueles actos de fala conformados por cláusulas que, por contra, expresan o seu suxeito unicamente a través dos morfemas verbais (vid. NL *Tenho preferência por livros policiais, Sinto-me calmo, Não gosto de pessoas tristes, Sinto-me horrorizado com esta notícia, Não lhe dou autorização*), constitúen por norma enunciados máis literais, máis auto-reflexivos, basicamente locucionarios, enunciados en que as presuposicións e implicaturas que deben ser eventualmente interpretadas sustentan un peso moito menor. Nestes casos, se se pretendese enfatizar o suxeito aparecería explicitado seguindo o mesmo mecanismo do galego.

Con todo, non sempre acontece desta maneira. En primeiro lugar, hai casos en que o pronome persoal suxeito debe ser empregado para desfacer unha posíbel ambigüidade, principalmente entre a primeira e a terceira persoas de singular de certos tempos verbais como o infinitivo conxugado ou o presente de subxuntivo (vid. NL *Talvez seja melhor **eu** desistir / que **eu** desista*). Con respecto a isto, tamén é certo que a súa utilización co infinitivo conxugado acostuma ser en portugués moi frecuente, inclusive nas restantes persoas. En segundo lugar, sempre podemos encontrar algunha excepción ao anteriormente sinalado. Así, entre as expresións utilizadas para manifestar dúbida, o NL indica *Se calhar **ele** já não vem, Será que **ele** ainda vem?* ou *Segundo o jornal, **ele** estaria actualmente no estrangeiro*.

Por tanto, pódese concluír finalmente que, se ben por un lado o pronome persoal suxeito aparece expreso en portugués con moita máis recorrencia que en galego, mesmo en enunciados cunha carga pragmática leve, por outro, conserva tamén, aínda que con menor profusión, a función enfatizadora que o caracteriza.

Canto aos pronomes de CD e CI, tamén como resultado dunha primeira impresión, parece obvio o feito de que, ao contrario do que acontecía cos pronomes suxeito, estes son moito menos utilizados en portugués que en galego. Podemos achegar, entre outros, os seguintes exemplos para o caso do complemento indirecto:

- *Dê os meus cumprimentos a* (NL; cfr. NS *Déalle recordos a*)
- *Peço desculpa* (NL; cfr. NS *Pídolles desculpas*)
- *Ter ódio a* (NL; cfr. NS *Terlle xenreira/manía a*)
- *Tenho aversão a cidades grandes* (NL)
- *Dou autorização...* (NL)
- *Prometo que vou!* (NL; cfr. NS *Prométoche que hei de ir*)

Así e todo, por unha banda, con frecuencia a utilización do pronome dativo correspondente tamén é posíbel (NL *Não lhe dou autorização*) e, por

outra, no caso da primeira persoa esta elisión parece menos esperábel (NL *Permite-me sair mais cedo, Dás-me autorización para sair?*).

No que se refire ao pronome persoal acusativo, aínda que de xeito moito menos frecuente, existen igualmente enunciados en que o pronome correspondente non aparece expreso:

- *Lamento, mas não posso* (NL)
- *Paciência, na próxima vez faço melhor* (NL)
- *Quem havia de dizer?!* (NL; cfr. NS *¡Quen o había (de) decir!*)
- *Nem pensar* (utilizado para denegar autorización, NL)
- *Agradeço-lhe muito/imenso* (NL; cfr. NS *Agradézolle que viñese verme*)

Mesmo se dan casos en que en galego serían precisos ambos os pronomes acusativo e dativo ao mesmo tempo, mentres que en portugués non aparece explicitado ningún deles como en *Eu não disse?* (NL; cfr. gal. *¿Non cho dixen?*).

Ademais, o galego conta cun uso peculiar do pronome persoal complemento indirecto inexistente en portugués. Trátase do pronome *lle* que acompaña a verbos como *tomar*, *beber* ou *botar* (vid. NS *¿Imos tomarlle algo?, Botádelles algo*). A súa función é principalmente de carácter expresivo pois adoito carece dun referente inmediato, aínda que en orixe debía ser o propio taberneiro ou camareiro ou quen queira que estivese a servir as copas.

En galego, entón, como vemos, estes pronomes aparecen sempre que sexa posíbel, cando a valencia do verbo así o permita, mesmo dándose enunciados en que non garden ningún tipo de conexión coa realidade contextual. En portugués, pola contra, a miúdo danse por entendido e sen embargo o enunciado non fica incompleto. Por este motivo posúen neste sistema unha notábel importancia desde o punto de vista pragmático, xa que o seu aparecemento, o seu uso, pode implicar unha énfase inexistente en galego, onde resultan mesmo prosodicamente obrigatorios. Así, o galego, para conseguir un efecto idéntico, sérvese máis comunmente das formas con preposición (*a min, a ti, a el...*).

4. Conclusión

O *Nivel Soleira* e o *Nivel Limiar* constitúen un *corpus* bastante fiábel e orientativo (lembramos os obxectivos marcados por ambos), pero tamén, evidentemente, básico: nunha obra destas dimensións recóllese só unha ínfima parte de todas as situacións comunicativas e de todos os actos de fala posíbeis.

Consecuentemente, as deducións esbozadas nestas páxinas deben ser lidas como tales. A utilización dun *corpus* lingüístico máis amplo había achegar, certamente, novos parámetros para o contraste e eventuais puntualizacións para cada unha das asercións aquí presentadas.

Con todo, mesmo así, os propósitos perseguidos coa elaboración tanto do NS canto do NL e o carácter abranxente de ambos, permítenos pensar que as ideas aquí expostas corresponden a tendencias que virán a ser confirmadas a través de traballos máis ambiciosos. Nós aquí tratamos, pois, de procurar unicamente un certo esclarecemento, de forma preambular, en relación a aquilo que poden ser as grandes liñas de diverxencia sintáctico-pragmática entre galego e portugués.

Sexa como for, parece evidente que nos atopamos perante un campo de investigación bastante prometedor. Efectivamente, un dos ámbitos lingüísticos en que se poden percibir un maior número de discrepancias é sen dúbida o da pragmática. De feito, podémonos atrever a afirmar, sen temor a caermos na esaxeración, que, con moita frecuencia, a falta de aceptabilidade de determinados enunciados transferidos literalmente desde o galego para o portugués, ou viceversa, radica na súa inadecuación e non na súa agramaticalidade. E a través destes casos, como en xeral a través do recoñecemento da diferenza, chegamos a un maior coñecemento do propio, e do alleo.

5. Bibliografía

- Austin, J. L. (1962): *How to do things with words*. Oxford: Oxford University Press.
- Casteleiro, J. M., et al. (1988): *Nível Limiar: para o ensino / aprendizagem do português como língua segunda / língua estrangeira*. Lisboa: Instituto de Cultura e Língua Portuguesa, Ministério da Educação.
- Fernández Salgado, X. A., et al. (1993): *Nível soleira (versión provisional)*. Santiago de Compostela: Consellería de Educación e Ordenación Universitaria, Xunta de Galicia.
- Kasper, G., et al. (1989): *Cross-cultural pragmatics: request and apologies*. Norwood-New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
- Kasper, G. & Blum-Kulka, S. (1993): *Interlanguage pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Leech, G. N. (1983): *Principles of pragmatics*. New York: Longman.
- Searle, J. R. (1969): *Speech acts. An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.

DESCRIPCIÓN ACÚSTICA DE TRES FRICATIVAS GALEGAS: [ʃ], [θ], [ʝ]

CONCEPCIÓN MARTÍNEZ MAYO
Instituto da Língua Galega

1. *Introducción*

Na articulación fricativa, a canle vocal estréitase nalgún dos seus puntos, o aire sae constrinxido¹ e prodúcese un ruído máis ou menos forte. En galego, a descrición destes sons é particularmente interesante dada a variedade de subsistemas (González, 1991) e de realizacións.

Neste traballo, interésanno-los sons [ʃ] fricativo apicoalveolar xordo; [θ] fricativo interdental xordo e o [ʝ] fricativo postalveolar xordo, por seren os propios do estándar oral e por teren unha grafía diferente e facilmente identificable por parte dos informantes.

A partir desta primeira selección de obxectivos elaboramos un cuestionario, tomando tres posicións para cada fricativa (V. Apéndice): posición inicial de palabra, intervocálica e final de palabra. En cada posición buscáronse as fricativas en contacto coas diferentes vocais do galego; en posición intervocálica estudiáronse as fricativas precedidas de diferentes vocais e seguidas sempre de /a/. O galego posúe estes sons en case tódalas posicións e con case tódalas vocais excepto [θ] en posición implosiva con [o]; ademais [ʝ] nunca aparece en posición final nin en posición intervocálica con [ɛ]/[a]. Buscamos palabras patrimoniais que inserimos nunha frase marco e con todas elas elaboramos un cuestionario pechado que pretendía neutralizar, na medida do posible, os factores de variabilidade que se dan nunha conversa normal ou nun cuestionario aberto: estrutura silábica, estrutura acentual, velocidade de elocución.

Traballamos con cinco informantes con idades comprendidas entre os 24 e os 29 anos, un home e catro mulleres, tres de zonas de seseo e dous de zonas de non seseo (Santa Comba, Muros (2), Monforte e

¹ Segundo Ladefoged & Maddieson (1996: 138), “Fricative sounds may be the result of turbulence generated at the constriction itself, or they may be due to the high velocity jet of air formed at a narrow constriction going on to strike the edge of some obstruction such as the teeth” (p. 138).

Chantada); isto tivo implicacións no tratamento da información e a achega de novos datos a ter en conta:

- diferencias acústicas entre unha probable pronunciación ápico-alveolar e unha lámino-alveolar;
- identificación acústica do trazo da despalatalización que se dá nos falantes dalgunhas zonas seseantes.

O traballo realizouse no Laboratorio de Fonética do Instituto da Lingua Galega. O cuestionario foi lido, integramente, tres veces polos cinco informantes e gravado en DAT. Unha vez seleccionada a lectura máis natural, co *CSL (Computerized Speech Lab)* de Kay Elemetrics Corp., estudíamo-los seguintes parámetros:

- duración do son,
- rango de enerxía espectral,
- duración do baleiro de son que hai antes e despois do ruído,
- zonas de maior concentración de enerxía.

Unha vez obtidos os datos, achámo-los valores medios dos cinco informantes, ou ben por separado entre seseantes e non seseantes nos casos que nos interesaban. Despois calculámo-la media para cada contexto e tiramos unhas conclusións finais.

2. Breve descripción acústica e articulatoria

Antes de comezar cos resultados obtidos cremos necesario facer algunhas consideracións sobre a caracterización articulatoria e acústica dos sons que imos estudar.

Ladefoged & Maddieson (1996) definen [θ] como unha fricativa interdental: na súa pronuncia a lingua sitúase debaixo do bordo dos dentes. Ademais explica que estes sons son por necesidade laminais xa que a constricción dáse entre a lámina da lingua (*blade*) e a parte interior baixa dos incisivos superiores. No son fricativo postalveolar [ʃ] e no fricativo apicoalveolar [ʂ] os dentes aproxímanse, a canle estréitase e isto produce un son máis estridente; fábase entón de sons fricativos sibilantes e as diferencias entre eles son as seguintes:

- a constricción está máis atrás en [ʃ] ca en [ʂ]: para o [ʃ], na denominada zona postalveolar, mentres que para [ʂ], na zona alveolar inmediatamente posterior ós incisivos superiores.

- a parte da lingua situada detrás da constricción está máis levantada en [j] ca en [ʃ]; isto é, a lingua elévase cara ó padal máis en [j] ca en [ʃ].
- en [j] os labios están máis arredondados ca en [ʃ].
- a corrente de aire é máis forte para [ʃ] ca para [j].

Acusticamente, os sons fricativos defínense tamén como non soantes ou obstruíntes porque non presentan unha estrutura formántica definida, senón enerxía acústica distribuída desordenadamente no espectrograma, con maior concentración arredor de determinadas frecuencias.

Martínez Celadrán (1989) indica que o son apicoalveolar [ʃ] presenta unha gran variación articulatoria que se reflicte en aspectos acústicos. No seu estudio ofrece os seguintes datos: o son predorsal tería un espectro de enerxía dos 4000 ós 8000 Hz, mentres que o apical presentaría enerxía dos 2500 ós 8000 Hz. Para Martí i Roca (1986) o a fricativa apicoalveolar tamén ten un continuo espectral desde 2 Khz ata 10 Khz, se ben a maior parte da enerxía sitúase nos 4 Khz. Para a identificación acústica do [θ] fricativo interdental xordo, Martínez Celadrán describe ruído de pouca intensidade situado na zona alta do espectro. Por último, o son fricativo postalveolar xordo [ʒ] mostra, segundo este mesmo autor, resonancias entre 2,3 Khz e 8 Khz. Martí i Roca (1986) indica que posúe unha resonancia máis alta que [ʃ] e menos enerxía, ó redor de 9 decibelios menos.

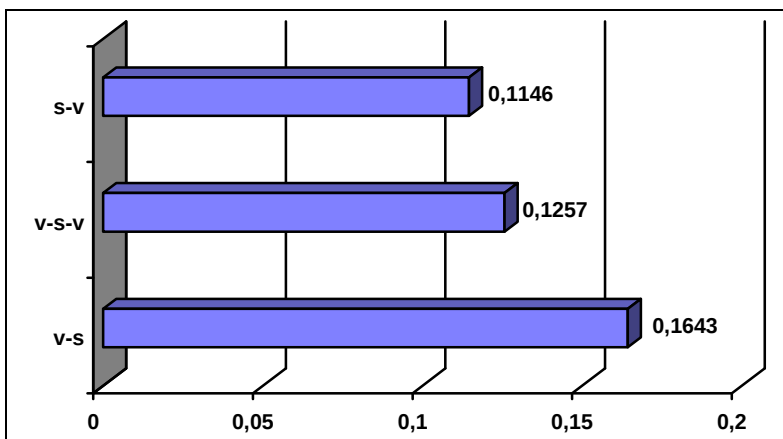
3. Resultados

3.1. Son [ʃ]

Non se detectaron diferencias significativas nos parámetros medidos nas realizacións deste son feitas por falantes de zonas seseantes e os de zonas non seseantes, polo que tratámo-los datos de maneira conxunta.

3.1.1. Duración

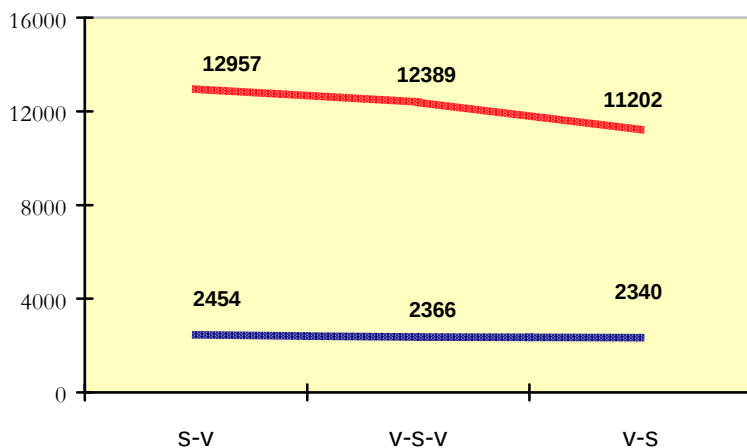
Na gráfica seguinte aparecen representados os valores medios de duración da fricativa ápero-alveolar xorda en cada contexto estudado. A duración é significativamente maior en posición final (0,164 segundos), ca en posición inicial (0,11) e intervocálica (0,12).

Gráfica 1. Duración media da fricativa en cada contexto.

3.1.2 Rango de enerxía intensa

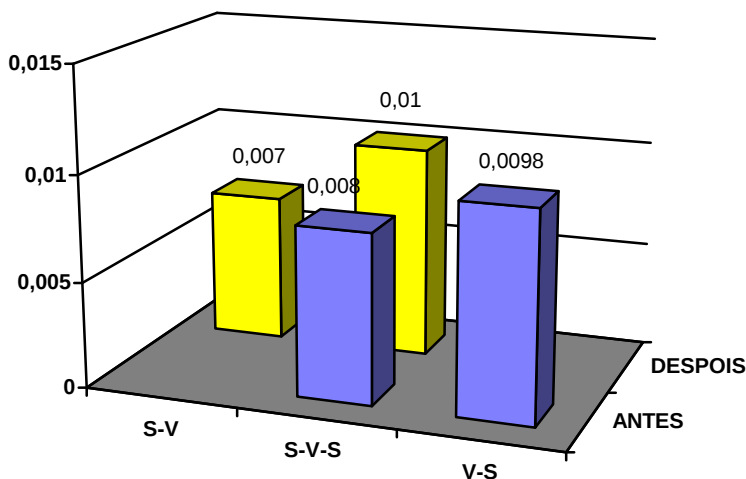
Con este parámetro pretendemos estudar qué zona do espectrograma aparece con manchas fortes de enerxía na pronunciación da fricativa áptico-alveolar. Como vemos na gráfica, non hai moita variación dependendo do contexto: hai son intenso entre os 2300 Hz e os 12000. Tamén observamos que a enerxía aparece e remata antes en posición final (2340-11202 Hz) ca nos outros dous contextos.

Gráfica 2. Rango de enerxía intensa en cada posición.

3.1.3. Intervalos de ausencia de enerxía antes e despois do ruído

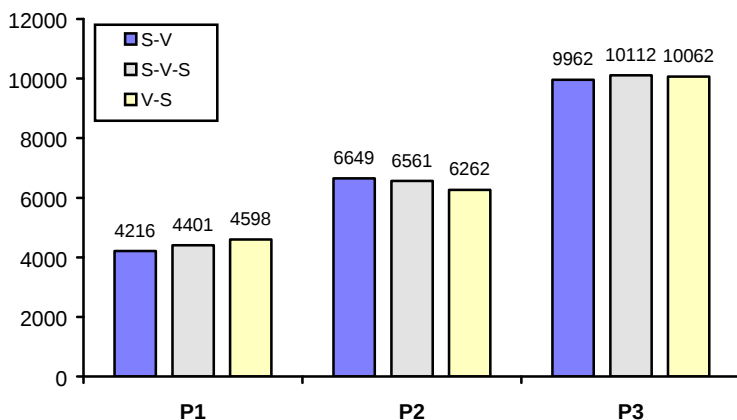
Antes e despois da turbulencia de enerxía que aparece no espectrograma hai uns baleiros que cremos interesante identificar. En posición final a ausencia de enerxía despois da vocal tónica supera os 0,01 segundos. No resto dos contextos este baleiro é de 0,008 antes da fricativa e 0,009 despois, en posición intervocálica; e 0,007 despois da fricativa en posición inicial. Na gráfica aparecen representados visualmente as zonas de ausencia de enerxía que se dan nos tres contextos.

Gráfica 3. Duración das zonas de ausencia de enerxía nas tres posicións.

3.1.4. Zonas de maior concentración de enerxía (Hz)

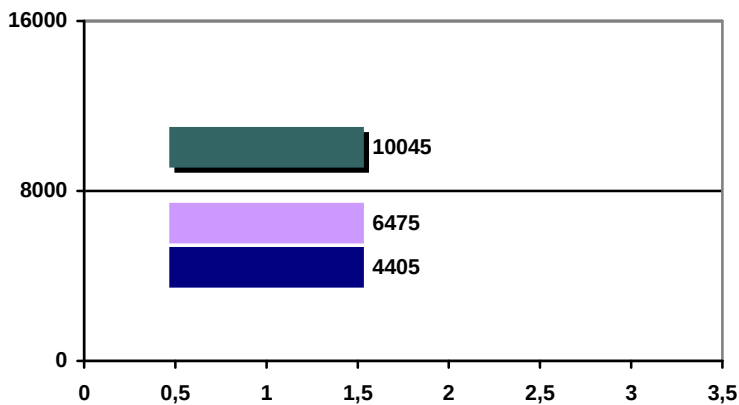
No estudio da frecuencia buscamos as tres zonas do espectro de ruído onde hai unha maior concentración de enerxía. Obtivémo-los datos coa opción que marca os tres niveis formánticos onde se concentra a enerxía (*LPC Formant History*). Os resultados podémolos observar na seguinte gráfica:

Gráfica 4. Puntos de maior concentración de enerxía nos tres contextos.

- a primeira zona do espectro onde se concentra a enerxía está máis baixa en posición inicial (4216 Hz); en posición intervocálica está a 4401 Hz e en posición final a 4598 Hz. A diferenza entre a inicial e a final é de case 300 Hz.
- a segunda zona de concentración de enerxía sitúase a 6262 Hz en posición final, 6515 Hz inicial e 6649 Hz en posición intervocálica. A diferenza entre a final e a intervocálica chega case ós 400 Hz.
- a terceira zona está por riba dos 10000 Hz en posición intervocálica e final (10112 Hz e 10062 Hz respectivamente), e por debaixo en posición inicial (9962 Hz).

Reflicítese os termos medios de tódolos contextos na seguinte gráfica que indica ónde estarían as tres zonas de maior concentración de enerxía no espectro da fricativa áptico-alveolar xorda.

Gráfica 5. Zonas de máxima concentración de enerxía na fricativa áptico-alveolar.

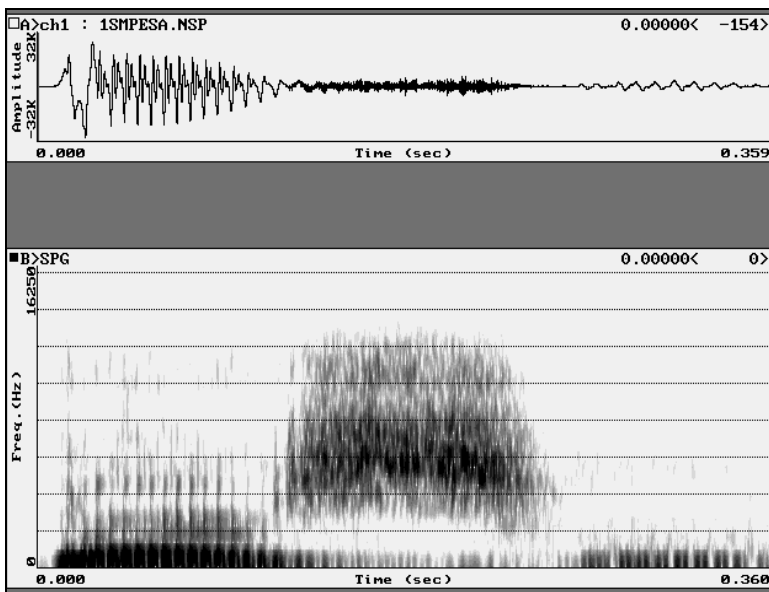
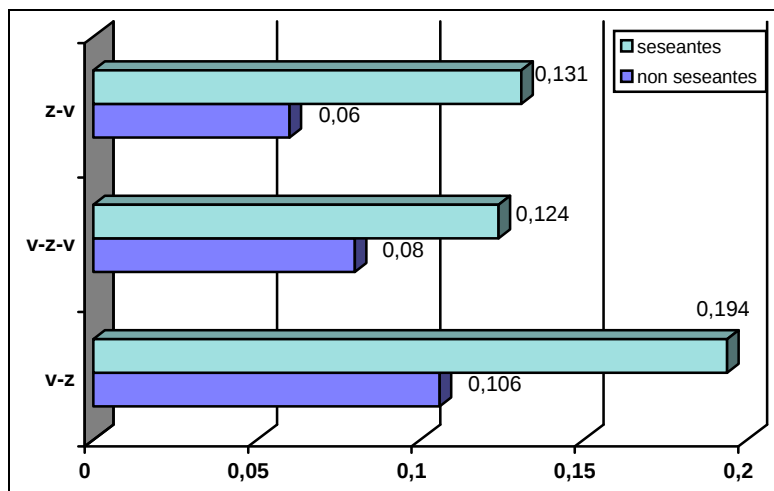

Figura 1. Fricativa áptico-alveolar en contexto intervocálico. Inf.1 - secuencia: dime se pesa moito.

3.2. Son [θ]

3.2.1 Duración

Ó traballar con informantes orixinarios de zonas de seseo establecemos unha subdivisión nos resultados obtidos. En resumo, observamos que, nos tres contextos, a pronunciación dos falantes seseantes que aprenderon o [θ] no galego estándar e no castelán, é máis longa cá pronunciación da fricativa interdental xorda feita polo grupo dos non seseantes.

Gráfica 6. Duración media dos sons correspondentes ó estándar [θ] en falantes seseantes e non seseantes

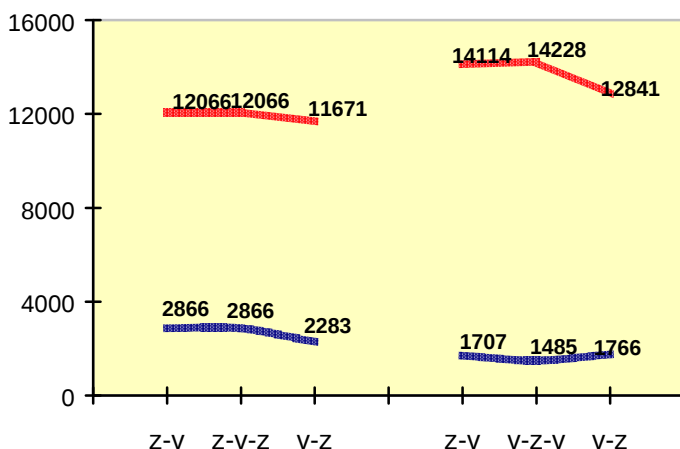
Como vemos, a fricativa interdental só supera os 0,1 segundos en posición final en falantes que teñen unha pronuncia seseante na súa lingua orixinaria e que os achega a unha pronuncia semellante ó [s]; en contexto inicial e intervocálico mantense por debaixo destes valores. No caso do son emitido polos falantes seseantes observamos que a duración é sempre superior ós 0,1 segundos e case chega ós 0,2 en posición final (0,194).

3.2.2. Rango de enerxía intensa

No referente á presenza de enerxía intensa no espectrograma para as dúas pronunciacións e nos tres contextos, os resultados son:

- en posición final a mancha de ruído iníciase a 2283 Hz; nos outros contextos supera os 2500 Hz e empeza a 2866 Hz (inicial) e 2709 Hz (intervocálica).
- a zona de ruído no espectro remata a 11677 Hz en posición final e máis de 1000 Hz despois en posición intervocálica (12797 Hz).

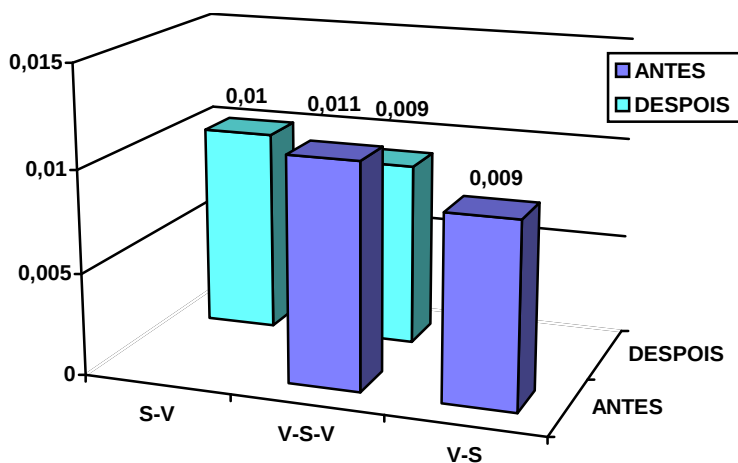
Na seguinte gráfica observamos que o rango de enerxía apreciable no espectrograma é máis amplo para a fricativa interdental xorda pronunciado por falantes de zonas non seseantes (dereita) ca para os falantes de zonas seseantes (esquerda); como vemos nestes últimos os valores aproxímanse máis ós da pronunciación da fricativa ápico-alveolar xorda.

Gráfica 7. Rango de enerxía intensa entre falantes con seseo e sen seseo

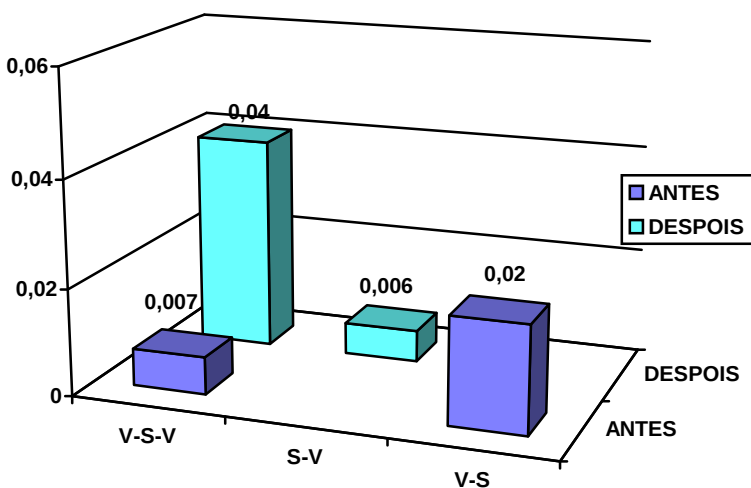
3.2.3. Intervalos de ausencia de enerxía antes e despois do ruído

Como observamos na seguinte gráfica, na pronunciación dos falantes con seseo despois da fricativa hai un baleiro de 0,009 segundos en posición intervocálica, e 0,011 en posición inicial. Despois da fricativa o baleiro é de 0,01 en posición inicial e 0,009 antes da fricativa, en posición final. Os datos non se corresponden cunha pronuncia interdental senón cunha apico-alveolar.

Gráfica 8. Intervalos de baleiro antes e despois do ruído en falantes seseantes.

Na gráfica 2.3.2 vemos que na pronunciación dos falantes non seseantes despois da fricativa hai un baleiro de 0,04 segundos en posición intervocálica, e 0,006 en posición inicial. Antes da fricativa o baleiro é de 0,007 en posición intervocálica e 0,02 en posición final

Gráfica 9. Intervalos de baleiro antes e despois do ruído. Falantes non seseantes.

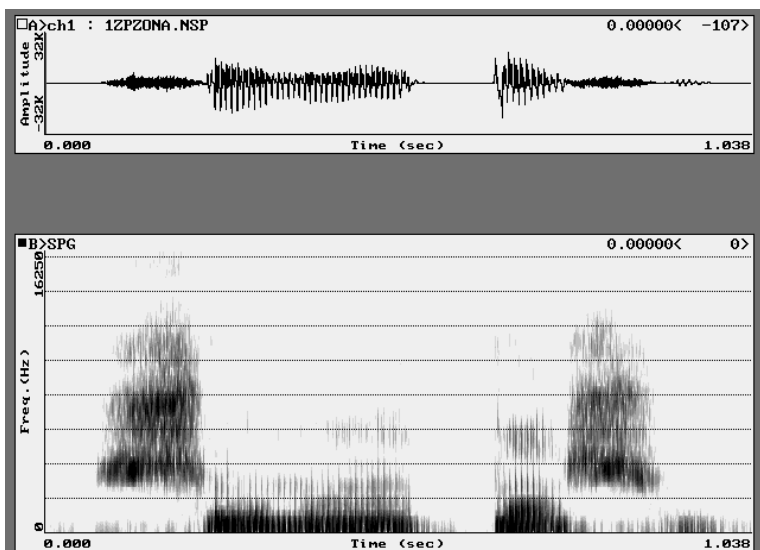
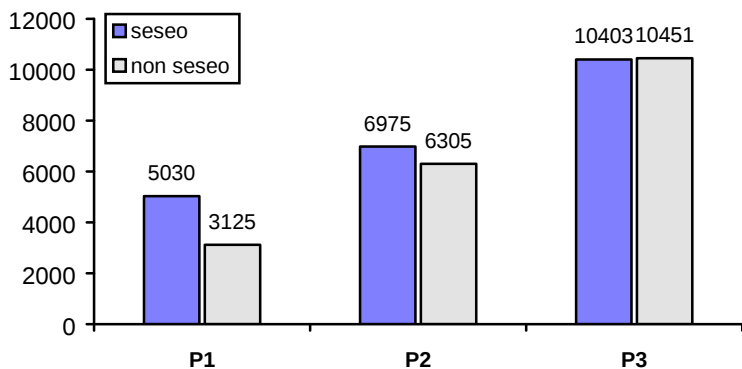

Figura 2. Secuencia zona de paso lida polo Inf.1, cunha sibilante en posición inicial.

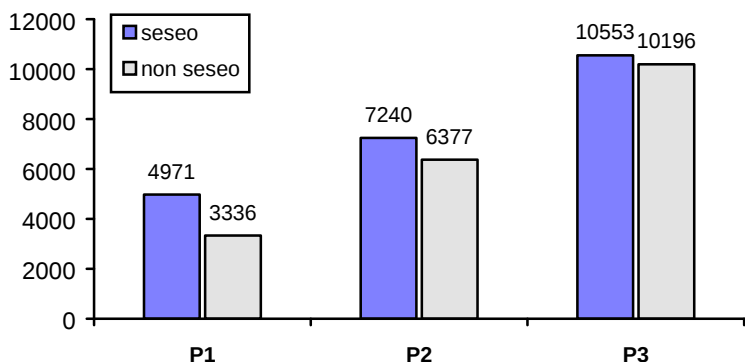
3.2.4. Zonas de maior concentración de enerxía (Hz)

En posición intervocálica, o primeiro pico de enerxía é de menor frecuencia nos falantes sen seseo (3125 Hz) ca nos que proceden de áreas seseantes (5030 Hz). Os dous picos seguintes presentan diferencias menores, sobre 600 Hz no segundo e case parellos os terceiros.

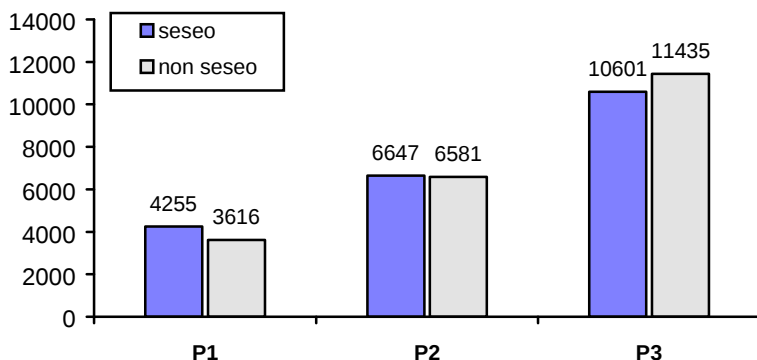
Gráfica 10. Zonas de maior concentración de enerxía entre falantes con seseo e falantes sen seseo en posición v- ζ -v.

En posición inicial, as diferencias entre falantes afectan ás dúas primeiras zonas de concentración de enerxía. A primeira sitúase en 3336 Hz para falantes non seseantes e a 4971 nos falantes con seseo; a segunda sitúase a 6377 para os primeiros e a 7240 para os segundos. A terceira zona de concentración de enerxía sitúase ó redor dos 10000 Hz nos dous casos.

Gráfica 11. Puntos de maior concentración de enerxía entre falantes con seseo e falantes sen seseo en posición ξ -v.

Por último, en posición final as diferencias danse entre a primeira e a terceira zona de concentración de enerxía. A primeira sitúase a 3616 Hz para os falantes non seseantes e a 4255 Hz para os falantes seseantes; a segunda mantense nas dúas pronunciacións sobre os 6000 Hz; a terceira sitúase a 11435 na pronunciación non seseante e a 10601 na seseante.

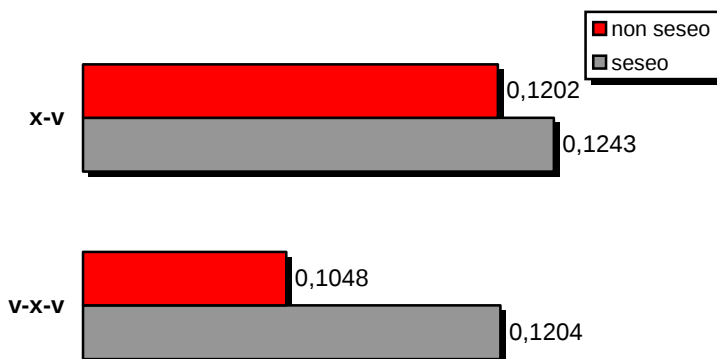
Gráfica 12. Puntos de maior concentración de enerxía entre falantes con seseo e falantes sen seseo en posición v- ξ .

Neste parámetro a diferenciación entre unha pronunciación e outra está na primeira zona de concentración de enerxía en posición intervocálica; nas dúas primeiras en inicio absoluto de palabra, e nas dúas últimas en posición final.

3.3. Son [f]

3.3.1. Tempo

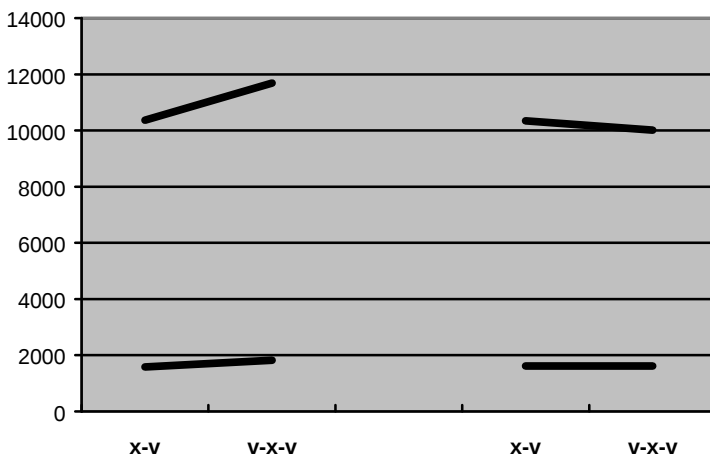
A fricativa é máis longa en posición inicial ca en intervocálica.

Gráfica 13. Duración media da fricativa en cada posición segundo a procedencia dos informantes

3.3.2. Rango de enerxía intensa

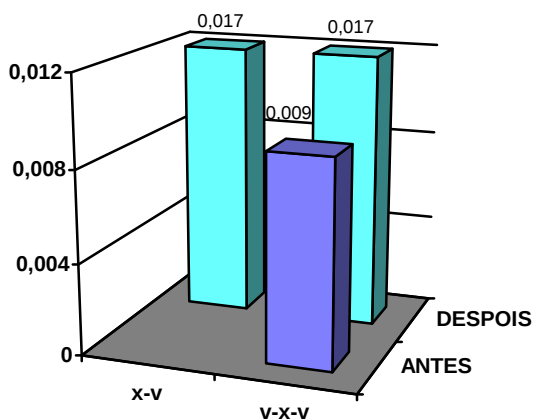
A zona de enerxía que aparece no espectrograma na produción deste son abarca nas dúas pronunciacións desde 1500 Hz ós 11682 Hz na pronunciación inicial seseante e dos 1600 ós 10000 Hz na pronunciación non seseante.

Gráfica 14. Rango de enerxía intensa no espectrograma en falantes seseantes e non seseantes

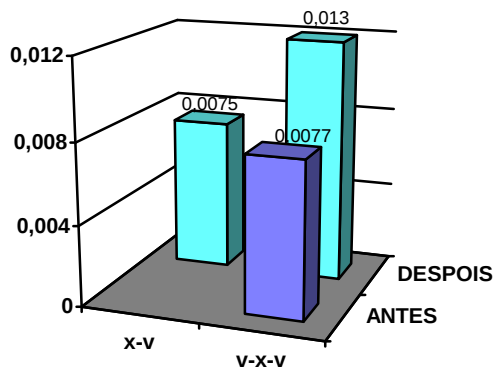
3.3. Intervalos de ausencia de enerxía antes e despois do ruído

A duración do baleiro nas fricativas palatais xordas é de 0,009 antes e 0,017 despois en posición intervocálica e 0,017 despois do son en posición inicial en falantes seseantes.

Gráfica 15. Intervalos de baleiro antes e despois do ruído en falantes seseantes.

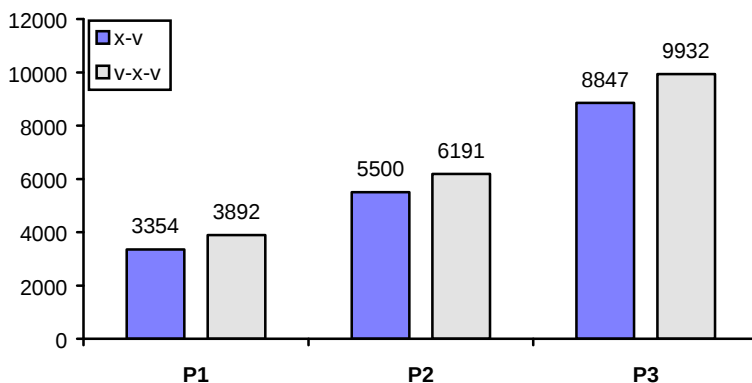
Nos falantes non seseantes o intervalo de baleiro e de 0,0075 en posición inicial e de 0,007 e 0,013 en posición intervocálica nos falantes non seseantes.

Gráfica 16. Intervalos de baleiro antes e despois do ruído en falantes non seseantes

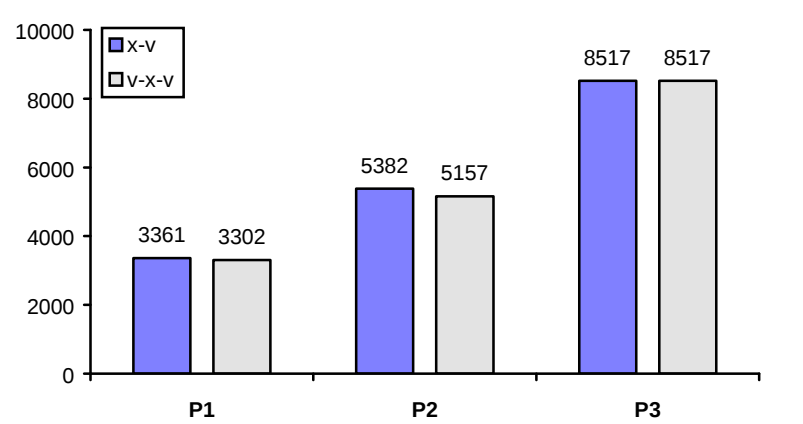
3.3.4. Zonas de maior concentración de enerxía (Hz)

As zonas do espectro que presentan unha maior concentración de enerxía sitúanse, como podemos ver, entre os 3300-3800, 5500-6000 e 8800-9300 Hz, aproximadamente, nos dous contextos, na pronuncia dos falantes seseantes:

Gráfica 17. Zonas de máxima intensidade no espectro en falantes seseantes.

A pronunciación dos falantes non seseantes presenta uns valores máis baixos, como se poden ver na seguinte gráfica:

Gráfica 18. Zonas de máxima intensidade no espectro en falantes non seseantes

3.3.5. Diferencias entre a pronunciación seseante e a non seseante na fricativa palatal [ʃ]

Estes datos permítennos contrasta-las realizacións correspondentes ó [ʃ] do galego estándar entre os falantes procedentes de áreas de seseo e de non seseantes, para tratar de determinar se existen diferencias ligadas ó trazo dialectal de “despalatalización” que se encontra nas falas seseantes propias das zonas de orixe dunha parte dos informantes.

Como se ve nas gráficas anteriores, as pronunciacións de ambos grupos presentan diferencias en posición intervocálica, tanto no referente á duración coma á frecuencia en que se encontran os picos de enerxía, máis elevada nos falantes de áreas seseantes. Nesta posición, o son realizado polos falantes seseantes achégase máis á pronuncia de [s], aínda que non se identifica con ela. En cambio, en posición inicial non se aprecian diferencias significativas entre as realizacións de ambos grupos:

	posic	duración	P1	P2	P3
Seseo	x-v	0,1243	3354,2	5500,5	8847,3
	v-x-v	0,1204	3892,7	6191,8	9932,5
Non seseo	x-v	0,1202	3361,4	5382,5	8517,4
	v-x-v	0,1048	3302,8	5175,6	8109,7

Táboa 1. Diferencias entre as pronunciacións correspondentes a [ʃ] entre falantes seseantes e non seseantes

4. Conclusións

Neste traballo unha serie de informantes procedentes de zonas de seseo e de zonas de non seseo leron unhas frases escritas en galego estándar. Os resultados, por unha parte permítennos tratar de establecer algúns parámetros acústicos relacionados cos distintos sons fricativos que aquí estudiamos e tamén coas diferentes realizacións encontradas nalgúns casos entre falantes de áreas de seseo e os procedentes de áreas con [θ].

Centrándonos nas propiedades dos sons estudados en posición intervocálica, nos falantes non seseantes existe unha diferenza notable na frecuencia do primeiro pico de enerxía (LPC) entre [s] (4401 Hz) e os outros dous sons, en que aparece a frecuencias máis baixas: 3125 Hz en [θ] e 3302 Hz en [ʃ]. Se atendemos ó rango en que se percibe ruído intenso no espectrograma, as diferenzas repítense, xa que para [s] o ruído comeza a 2366 Hz, mentres que para os outros dous sons iníciase antes, a 1485 Hz en [θ] e 1619 Hz en [ʃ]. Estes dous sons son máis graves, pois, ca [s].

As diferenzas entre [θ] e [ʃ] obsérvanse en que na primeira a enerxía está máis repartida polo espectrograma, xa que empeza a frecuencias un pouco máis baixas e remata bastante máis arriba, superando os 14000 Hz, mentres que en [ʃ] cesa polos 10000 Hz.

Por outra parte, existe tamén unha notable diferenza de duración entre os tres sons nesta posición intervocálica, xa que [s] alcanza un valor medio de 125 ms, fronte ós 104 ms de [ʃ] e tan só 80 ms para [θ]. Este último son é, pois, notablemente máis breve cós outros dous, especialmente cá fricativa alveolar, e tamén se pode observar nos espectrogramas que posúe unha enerxía perceptiblemente máis baixa, aínda que neste traballo non consideramos ese parámetro.

Nos falantes de zonas seseantes as realizacións correspondentes a [s] e a [θ] do galego estándar son notablemente semellantes, pois os valores desta última fricativa non coinciden cos dos falantes non seseantes. Por unha parte encontramos un rango de enerxía semellante, pero iniciado en [θ] a frecuencias máis agudas ca en [s], de maneira oposta ós non seseantes. Da mesma maneira, o primeiro pico de enerxía de [θ] está situado nos 5000 Hz, unha frecuencia superior á encontrada en [s], cando nos falantes non seseantes era notablemente máis grave. O reparto de enerxía que se ve nos espectrogramas é moi semellante tamén ó de [s]. Estes datos corroboran a impresión acústica de que os falantes enquisados utilizaron para a lectura das grafías <c>, <z> da lingua escrita un son semellante a [s], pero aínda máis agudo ca este.

Nas realizacións de [ʃ], os falantes seseantes presentan un son máis grave ca [s], pero que resulta máis agudo có que realizan os non seseantes: o primeiro pico de enerxía está situado en 3892 Hz fronte ós 3302 Hz dos non seseantes. Nos falantes seseantes a duración de [ʃ]

igual a da fricativa alveolar, mentres que nos non seseantes é máis breve. Así pois, estes falantes manteñen, na lectura, diferenciadas as realizacións [s] e [ʃ], pero a realización deste último son non coincide coa que teñen os non seseantes.

En posición inicial repítense as diferencias entre os dous grupos na realización do son correspondente ó estándar [θ], mais en cambio en [ʃ] os falantes seseantes pronuncian un son que ten as mesmas características có que presentan os non seseantes. En posición inicial, os nosos informantes seseantes pronuncian un son [ʃ], pero non en posición intervocálica. En posición final de palabra as pronuncias correspondentes a [θ] tamén son distintas, aparecen unha fricativa moito máis longa e máis aguda (e tamén máis intensa) nos falantes seseantes.

Bibliografía

- González González, Manuel (1991): “Subsistemas de sibilantes no galego actual” en *Actes du XVIII Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*, Vol III, Université de Trèves (1986), Tübingen, pax. 531-548.
- Ladefoged, P., & Maddieson, I. (1996): *The sounds of the world's languages*, Ed. Blachwell Publishers Ltd, Oxford.
- Martí i Roca, J. (1986): “Paràmetres acústics per a la síntesi de consonants fricatives catalanes” en *Estudios de Fonética Experimental*, Laboratorio de Fonética, Facultad de Filología, Universidad de Barcelona, Barcelona, páx. 153-193.
- Martínez Celdrán, E. (1989): *Fonología general y española*, Ed. Teide, Barcelona.

APÉNDICE

VsV	sV	Vs
[ˈmaʃa]	[ˈʃaka]	[aˈtraʃ]
[ˈpɛʃa]	[ˈʃete]	[θemˈpɛʃ]
[ˈpeʃa]	[ˈʃeβo]	[luˈɣeʃ]
[ˈriʃa]	[ˈʃiɣla]	[paˈriʃ]
[ˈrɔʃa]	[ˈʃɔɣra]	[ˈboʃ]
[ˈʃoʃa]	[ˈʃopa]	[ˈboʃ]
[eʃˈkuʃa]	[ˈʃuβe]	[awtoˈβuʃ]

VzV	zV	Vz
[ˈraθa]	[ˈθaŋko]	[ˈpaθ]
[ˈpeθa]	[ˈθeɣo]	[ˈdeθ]
[duˈreθa]	[ˈθeβo]	[ˈbeθ]
[naˈβiθa]	[ˈθifra]	[feˈliθ]
[paˈɔθa]	[ˈθɔka]	[ˈbɔθ]
[ˈpoθa]	[ˈθona]	[]
[tʃaˈpuθa]	[ˈθume]	[ˈluθ]

VxV	xV
[ˈgraʃa]	[ʃaˈβoŋ]
[]	[ˈʃɛʃta]
[banˈdeʃa]	[ˈʃema]
[ˈfiʃa]	[ˈʃiβa]
[ˈkɔʃa]	[ˈʃɔβeʃ]
[ˈroʃo]	[ˈʃoɣɔ]
[ˈbruʃa]	[ˈʃuɣo]

¿NORMA GALEGA, SISTEMA GALEGO-PORTUGUÉS? APLICACIÓN DOS TERMOS DE COSERIU Ó “GALEGO” E Ó “PORTUGUÉS”

FRANCISCO DUBERT GARCÍA
Universidade de Santiago de Compostela

0. *Introducción*

A infindable discusión que se está a producir sobre a normativización da lingua galega trae consigo unha consecuencia que como lingüista me chama a atención. Non é xa que escritores, xornalistas, economistas, políticos... me abouxen coas súas batallas, disquisicións e ensaios doutriniais sobre se galego e portugués son ou non a mesma lingua, ou sobre se o galego debe achegarse ou non ó portugués ata confundirse con el, senón que no léxico empregado nas diferentes apoloxías comezan a abundar termos coma *diasistema*, *sistema*, *norma*, *fala*, *fenómeno fonético*¹ ou *fonética sintáctica*. E este feito resúltame atractivo porque, mentres que palabras coma *lingua* ou *dialecto* forman parte do léxico común (aínda que xeralmente con significados e, sobre todo, con connotacións moi diferentes ós que lles damos os lingüistas), termos e locucións coma os citados máis arriba pertencen máis ben ó tecnolecto da lingüística.

É doado comprobar, polo tanto, como moitos dos que discuten sobre os problemas reais ou imaxinados da lingua galega tenden a empregar nas súas apoloxías termos propios da lingüística; e pódese advertir tamén que moito do uso que se lles dá a estes termos é claramente errado. Incluso é fácil apercibirse de que algúns polemistas pretenden aproveitar-se dos logros da lingüística e dos nomes dos máis grandes lingüistas para xustificar os seus prexuízos e as súas opinións sobre diversos aspectos da lingua galega.

Precisamente é a constatación destes feitos o que me move a redactar este traballo, pois

¹ O uso que se lle dá ó sintagma *fenómeno fonético* non poucas veces merecería en por si un estudio á parte. Teño para min que a forma máis común de expresar o rexeitamento por unha forma lingüística calquera é clasificala como *fenómeno fonético*. Esta etiqueta, sacada fóra da xerga lingüística, tórnase máis en ponderativa ca en descritiva, e remonta máis ó mundo dos prexuízos lingüísticos ca ó mundo da reflexión lingüística.

- a) eu non creo que entre os obxectivos da lingüística actual figure o de dar fundamento teórico ós preconceptos, ás opinións ou ós sentimentos que cadaquén teña sobre calquera lingua (en todo caso, o deber do lingüista contemporáneo é sinalar os prexuízos e demostrar que son tal cousa e non outra), e
- b) paréceme a min que cando se usen nomes de lingüistas afamados e os conceptos teóricos creados por eles, deben empregarse adecuadamente, e non deformándoos para tirarlles un proveito que o uso recto non proporcionaría.

Polo tanto, non me interesa de ningún xeito tratar aquí o problema da estandarización do galego, nin moito menos reflexionar sobre se galego e portugués son a mesma lingua ou linguas distintas. O que eu pretendo aquí é recordarlle ó lector e ós polemistas o significado de cada un dos termos do trinomio *fala – norma – sistema*, creados polo lingüista Coseriu hai máis de corenta anos; a razón de que sexan estes termos e este autor os que agora me preocupan é que son empregados a cotío nas discusións normativas². Como sinala H. Monteagudo nun artigo sobre as cuestións que eu evito, Coseriu

“distingue ‘sistema’, ‘norma’ e ‘fala’, como tres planos diferentes (a cada nivel máis abstracto) de estruturación da lingua; e nalgún momento propúxose aplicar estes conceptos para diferenciar un ‘sistema galego-portugués’, con diferentes ‘normas subordinadas’, como pode ser a galega, a portuguesa, a brasileira. Pero isto é manifestamente erróneo, a non ser que se queira reformular a proposta de Coseriu nun senso radicalmente distinto ó orixinal” (1997, p. 16, n. 8).

Este meu traballo retoma a cuestión precisamente onde Monteagudo a deixa e ocúpase de responder a preguntas coma ¿que cousas son a *fala*, a *norma* e o *sistema* na doutrina de Coseriu?, ¿como se aplican estes conceptos ás falas que uns chaman galegas e outros galego-portuguesas³?, ¿son conceptos útiles ou inútiles para dilucidar se o galego e o portugués deben ter a mesma ortografía? Coido que é necesario establecer cál é o significado primixenio destes termos dentro do marco teórico que os creou, polo menos para comprobar se o uso que hoxe se lles dá responde

² De feito, quero indicar que eu non me sinto especialmente identificado coas propostas do xenial lingüista, aínda que recoñezo que son coherentes e terriblemente intelixentes.

³ O certo é que é raro que se fale só de *portugués de Galicia*: o común na maioría dos reintegracionistas é falar de *galego-portugués* ou de *diasistema galego-luso-americano-africano-timorense*. Parece existir no fondo un certo medo a disolver o galego no termo *portugués* (non sei se medo, se chauvinismo, se patriotismo, se qué...). O certo é que non se adoita falar do *diasistema hispano-americano*, senón de *castelán* ou *español*, nin de *diasistema anglo-irlandés-norteamericano-australiano-africano-indio*, senón de *inglés*. Cando fai falta precisar, fálanse de *español* de América, ou de Bolivia ou do País Vasco; ou de *inglés* americano ou de *inglés* de Irlanda. ¿Por que non falar de *portugués de Galicia* e xa está?

ós principios teóricos ideados por Coseriu ou responde a outros principios distintos. Supoño que o lector estará de acordo comigo en que se o valor que moitos polemistas galegos lles dan a estes termos fose diferente daquel que Coseriu lles deu, non será posible seguir invocando na defensa dos propios postulados nin a gran figura do lingüista romanés nin a teoría por el creada, pois os principios teóricos dos polemistas e os de Coseriu serían distintos.

Sen embargo, para poder responder as preguntas formuladas preciso primeiro expor os conceptos e despois ilustralos. Para a ilustración dos conceptos escollo, como se fai adoito, exemplos tomados da fonoloxía, concretamente, a fonoloxía das falas de alén e aquén Miño. A razón pola que xulgo preciso baixar da teoría ós feitos concretos dánola o propio Coseriu:

“Ó noso entender, a lingüística, máis ca outras ciencias, pola natureza mesma do seu obxecto, debe moverse constantemente entre os dous polos opostos do concreto e do abstracto: subir da comprobación empírica dos fenómenos concretos á abstracción de formas ideais e sistemáticas, e volver logo ós fenómenos concretos, enriquecida polos coñecementos adquiridos na operación abstractiva. O importante é que non se conforme coa abstracción e non se quede nela, porque a íntima comprensión da realidade da linguaxe poderá alcanzarse só nese terceiro momento de volta ó concreto” (1973, pp. 16-17).

Para min está claro que, con respecto a este tema, este labor de subida e baixada non se fixo nunca en Galicia, nin sequera no excelente traballo de Monteagudo que acabo de citar. Moitos traballos móvense só no plano teórico e nunca baixan ás análises concretas, e os que ofrecen datos empíricos (exemplos), adoitan facelo de xeito asistemático, por simple acumulación, sen tentar integrar os datos en sistemas estruturados máis abstractos. Esta análise que propoño procura precisamente isto último. Espero conseguilo.

1. Os conceptos de fala, norma e sistema

Un dos grandes problemas que ten a lingüística como ciencia é o alto grao de polisemia que se rexistra nos termos que manexa. Visto que os termos propios do tecnolecto, como por exemplo *morfema*, carecen dun significado uniforme, é de esperar que os termos compartidos pola xerga lingüística e a lingua común sexan aínda máis problemáticos: así acontece con termos coma *palabra*, *acento*, *consoante*, *lingua*, *dialecto*. Non só cómpre contar cos significados que a lingüística lles atribúe: están tamén os significados que teñen para os falantes comúns. Os propios lingüistas, nas nosas descrições ou reflexións teóricas, moitas veces empre-

gamos estes termos dun xeito equívoco, mesturando valores comúns e técnicos coa confianza, decote infundada, de que o lector saiba discernir a qué nos referimos en cada caso.

Os termos *norma* e *sistema* xurdiron para solucionar unha serie de problemas que Coseriu detectou no coñecido binomio saussureano de *fala* ('parole') – *lingua* ('langue'). Mentres que Saussure consideraba a existencia de dous planos opostos na linguaxe, a *lingua* e a *fala*, Coseriu considera que na *lingua* se poden detectar tres niveis de análise: a *fala*, a *norma* e o *sistema*.

1.1. As orixes dos termos: o cambio, a variación e a abstracción nas linguas

A variabilidade das linguas é unha das cuestións que máis atormenta os lingüistas⁴. O perpetuo estado de variación e cambio de calquera idioma vivo non é unha característica de natureza secundaria ou externa á natureza da linguaxe, senón máis ben todo o contrario: a variación e o cambio son trazos inherentes a calquera idioma e, polo tanto, á linguaxe en xeral. Por esta razón, a variación e o cambio e os problemas que levantan son motivo de inúmeras reflexións teóricas.

A variación non só se manifesta na comparación entre os diferentes dialectos xeográficos, sociais ou estilísticos adscritos a unha lingua, nin na comparación entre os diferentes estratos históricos que conforman a historia de cada dunha destas variedades. Estas son formas de variación evidentes e detectables se un se pon en actitude de observación. Un oínte atento poderá percibir como calquera falante pode alternar formas distintas que expresen o mesmo concepto nun único acto lingüístico. Abondará cun exemplo para me explicar: unha informante nun traballo de dialectoloxía díxome que “nunca *había tido* eso, pero *tuvera* así como [...] un dolor”. Nótese que no mesmo discurso a falante alterna dúas formas distintas de expresar o mesmo valor temporal: a forma castelanizada *había tido* e a forma enxebre *tuvera*. Non habería variación a este respecto se só usara a forma galega (i.e., se dixera que “nunca *tuvera* eso, pero *tuvera* así

⁴ Como a seguir veremos, o verbo “atormentar” está ben escollido, pois a variación lingüística presenta apaixonantes problemas teóricos e metodolóxicos; sen embargo, a palabra vólvese lexicamente óptima e adecuada cando o lingüista é prescristivista, ou, como diría Carballo Calero, cando é *gramático*: “Ó gramático –no sentido máis usual ou vulgar desta palabra– estórballe as variantes. O seu labor é de tipo académico clásico, un labor de política cultural. Supón o propósito de fixar e limpar o idioma, elixindo –conforme a un criterio determinado, ou segundo un criterio ecléctico– fonemas, morfemas ou sintagmas, por consideralos os máis eficaces ou autorizados, e rexeitando como incorrectos, innobres ou inadecuados, os hábitos lingüísticos que non se axusten ó canon establecido. O verdadeiro lingüista, en cambio, ama os feitos en toda a súa obxectiva riqueza; non trata de encauzar, senón de coñecer a vida do idioma, e tende a mirar como falta de sentido científico a obra do autor dunha gramática normativa” (1979, pp. 46-47).

como [...] un dolor”) ou se só empregara a forma castelanizada (i.e., se dixera que “nunca *había tido* eso, pero *había tido* así como [...] un dolor”)⁵.

O feito de que as linguas varíen no mesmo momento en que se usan dá lugar ó denominado *paradoxo saussureano*, e que Larry Trask presenta na seguinte formulación:

“Se a lingua é primeiramente un sistema ordenado de relacións, ¿como é que unha lingua pode cambiar sen romper ese sistema? Para dicilo doutro xeito, ¿como unha lingua pode continuar a ser usada eficientemente como vehículo para a expresión e a comunicación mentres está no medio dun cambio, ou mellor, no medio dun gran número de cambios?” (Trask 1996b, p. 267).

Para explicarse mellor, Trask acode a comparacións coma as que tanto lle gustaban a Saussure: ¿como é posible xogar ó fútbol ou ó xadrez se as regras están cambiando constantemente ó longo da partida?, ¿como dirixir unha orquestra se a partitura muda ó longo do concerto?, ¿como xulgar un delicto se as leis varían durante o xuízo? E ante este panorama, i.e., a variación que obxectivamente se rexistra na fala, o lingüista estrutural pregúntase: ¿como podo describir a lingua se esta muda, varía, no uso que o falante fai dela?

Para solucionar esta pregunta, lingüistas coma Saussure ou Coseriu propuxeron que o investigador poida construír, sobre a lingua real e concreta que muda e varía incesantemente, unha abstracción na que se contempla a lingua fóra do tempo, coma se estivese quieta ou fose un ente estático: sen embargo, “non se trata da realidade da lingua”, senón dunha abstracción que xorde da “*actitude do investigador*” (Coseriu 1978, p. 18). Esta visión abstracta da lingua situada fóra do tempo que o investigador pode describir denomínase *estado de lingua*. Coseriu varias veces insiste no fin descritivo e metodolóxico da abstracción: “a non-historicidade (sincronicidade) pertence ó *ser da descrición*, e non ó *ser da lingua*. Polo tanto, non pode introducirse na definición do concepto «lingua»”

⁵ Non importa agora que *había tido* sexa un castelanismo: esa é información de orde histórica que nos di de onde provén a construción *había tido*; o único que conta desde unha perspectiva sincrónica é que no saber lingüístico desta informante existen estas dúas posibilidades de expresar o mesmo contido temporal, e que as dúas funcionan no *seu galego*. Neste sentido é bo recordar as palabras de Ferdinand de Saussure con respecto ós préstamos: “as palabras de préstamo xa non contan como tales desde o momento en que se estudian no seo do sistema; xa non existen máis ca pola súa relación e a súa oposición coas palabras a elas asociadas, con igual dereito que calquera outro signo autóctono” (p. 69). Isto evidentemente vale tamén para as construcións emprestadas: *había tido* funciona no sistema desta falante exactamente igual ca *tuvera* (ou ca *tivera* no sistema estándar), e tanto *había tido* coma *tuvera* son distintas de *tuven*, *tere* ou *tiña*. Seguindo cunha comparación propia de Saussure, é coma se xogásemos ó xadrez cun cabalo de marfín cando o resto das pezas son de madeira: o seu papel no xogo é o mesmo, pois o cabalo de marfín segue desenvolvendo a mesma función ca un de madeira.

(*ibidem*, p. 26) e “a distinción entre sincronía e diacronía non pertence á *teoría da linguaxe* (ou da lingua), senón á *teoría da lingüística* [...]”. O feito de trasladar a distinción ó obxecto non é un simple erro, senón unha confusión, e é urxente eliminala” (*ibidem*, p. 27)⁶. En definitiva, a operación de abstracción creada polo lingüista é unha ferramenta para poder estudar e describir a lingua; e o resultado da operación abstractiva non é a lingua, senón unha proxección da lingua: “o «sincrónico» ou «estado de lingua» *non é*, para Saussure, a realidade histórica do estado de lingua, senón a súa proxección sobre a pantalla estática do investigador” (*ibidem*, p. 17).

A abstracción non lles resolve o *paradoxo saussureano* ós falantes, aínda que si lles amaña algo o problema ós lingüistas. Cómpre tamén sinalar agora que os termos *sistema* e *norma* son resultado deste proceso de abstracción e da finalidade que o motiva: non pertencen á *teoría da linguaxe*, senón á *teoría da lingüística*.

Do devandito despréndese, polo tanto, que calquera exercicio de análise lingüística sincrónica (da lingua vista como quieta, como parada) fundaméntase nun exercicio de abstracción. Sen embargo, pódese dicir que acontece o mesmo con respecto ós outros tipo de variación. Cando Fernández Rei (1990, pp. 54-56) sitúa Muros ou Rianxo dentro da área ocupada por falas seseantes no seu manual de dialectoloxía, está a operar unha abstracción, necesaria no seu método de traballo, pois é indubidable que en Muros e en Rianxo existen falantes que non sesean (ou que non sesean sempre). As abstraccións que se operan nestes casos son de índole sociolectal (non se atenden as diferencias entre a lingua dos distintos grupos sociais que viven nunha mesma área xeográfica) e estilística (tampouco se atenden as diferencias entre os tipos de lingua que cada falante emprega segundo o contexto comunicativo en que estea). Pode que un mariñeiro de Muros ou de Rianxo sesee sempre, pero tamén pode que o seu fillo só sesee (ou sesee máis) cando está no núcleo familiar, e non sesee (ou sesee menos) cando está nun pub da vila ou falando cun profesor do instituto; finalmente, pode que un neofalante muradán non sesee nunca. Cando se fai xeografía lingüística, o que se adoita facer nestes casos é considerar que o canónico en Muros ou Rianxo é o seseo; cando se fai sociolingüística, o que ten relevancia, precisamente, é a variación que se rexistra entre o seseo e a súa ausencia dentro dunha comunidade. Sen

⁶ “Os cambios deben reflectirse tamén nos «estados» de lingua, aínda que non poden comprobarse como tales desde o punto de vista estritamente sincrónico [...]. En efecto, os cambios maniféstanse na sincronía, desde o punto de vista cultural, nas formas « esporádicas », nos chamados « erros correntes » con respecto á norma establecida e nos modos heterosistemáticos comprobables nun falar; e desde o punto de vista funcional, na presenza, no mesmo modo de falar, de variantes facultativas e de modos isofuncionais. Agora ben, todo aquilo que, desde o punto de vista diacrónico *xa é cambio*, desde o punto de vista dun « estado de lingua » é *condición de cambio*, como punto crítico do sistema e posibilidade de selección entre modos equivalentes” (Coseriu 1978, pp. 117-118).

embargo, a xeografía lingüística non mente cando lle atribúe a Muros ou a Rianxo o trazo do seseo, simplemente *ignora* propositadamente a variación por considerala pouco relevante para os seus fins⁷.

En certa maneira, todo este tipo de variacións responde a patróns predicibles e a usos compartidos polos membros da comunidade. Son variacións debidas a factores supraindividuais ou interindividuais, no sentido de que non se deben a causas fisiolóxicas (a diferencias na conformación do aparello fonador, a doenzas cerebrais que modifican a capacidade lingüística, etc.), nin a factores casuais (un erro involuntario que comete o falante). Son variacións que figuran nos saberes lingüísticos (conscientes ou inconscientes) dos falantes e que resultan precisamente dos diversos saberes lingüísticos que ten cada falante. Son, en certo sentido, diferencias *culturais*.

Sen embargo, fronte a estes tipos de variación que acabo de sinalar, existen outros que non son tan evidentes, pero que sen dúbida teñen unha gran importancia teórica. John Laver, por exemplo, sinala no seu excelente manual de fonética (Laver 1994) que debido a que a forma do aparello fonador de cada ser humano é diferente, cada un de nós produce sons diferentes cando pretende producir os mesmos. Este autor vai aínda moito máis aló, e móstranos incluso que é practicamente imposible que dous enunciados lingüística e paralingüísticamente⁸ idénticos producidos por un mesmo falante sexan acusticamente iguais (*ibidem*, p. 26). Isto quere dicir que o son representado por [o] na palabra *sopa* é un evento físico diferente en dúas lecturas sucesivas que eu faga desta palabra, como tamén o será se comparamos a miña pronuncia e a que faga o lector. A pertinencia teórica destes feitos é que, a pesar das diferencias acústicas, os diferentes [o] que eu pronuncie e que pronuncie o lector remiten a unha mesma entidade abstracta, na que estas diferencias non contan. Nas palabras de Laver:

“Unha das máis básicas asuncións da teoría fonética é que dous falantes organicamente diferentes deberían ser capaces de producir usos foneticamente idénticos. Isto é coma defender que dous eventos falados poden ser foneticamente idénticos pero sen embargo acusticamente diferentes.

⁷ Dentro deste método, só se fai algunha referencia cando a variación é significativa. Por exemplo: “hai que ter en conta que a gheada no grupo *-ng-* medial está aínda sen consolidar, polo que a carón de falas nas que se rexistra *dominco*, hai outras de *domingo* ou *domingho*; e nun mesmo lugar, nunha mesma familia, pode rexistrarse *-ng-* ou *-nc-*, segundo os falantes” (Fernández Rei 1990, p. 167).

⁸ “O comportamento paralingüístico na fala é un comportamento comunicativo que é non-lingüístico e non-verbal, pero que sen embargo está codificado e que é proxectado para conseguir dúas finalidades na interacción durante a conversa. Estas son a comunicación do estado afectivo, actitudinal ou emocional do falante (tales coma ira, tristeza, excitación, decepción, felicidade, cordialidade, etc.), e a regulación do tempo das quendas na conversa” (Laver 1994, p. 21).

A base para manter isto é que o nivel fonético de descrición é abstracto, non concreto. Un aserto sobre a *identidade fonética* entre dous sons é un aserto sobre a comparabilidade de trazos abstractos particulares nos sons, máis ca unha defensa sobre unha completa identidade acústica. Dicar que dous sons son foneticamente equivalentes apóiase nunha asunción idealizadora segundo a cal as diferencias orgánicas entre dous falantes poden ser ignoradas na avaliación das calidades fonéticas, coma se ámbolos falantes puidesen producir os seus textos cun aparello vocal hipoteticamente idéntico” (*ibidem*, pp. 28-29).

Un exemplo do que estou a dicir pode comprobarse na descrición acústica das vogais galegas que realizan González e Regueira (1994). Alí vese ben ás claras que cada informante produce cada unha das vogais analizadas con valores acústicos distintos, motivados, entre outras razóns, polos diferentes aparellos fonadores. Sen embargo, nós percibimos cada unha desas vogais como a mesma vocal nas diferentes bocas porque o que valen lingüisticamente non son os valores acústicos absolutos en por si, senón os valores porcentuais relativos de cada falante (Ladefoged 1993, pp. 270-271). Teño para min que xa Saussure era consciente disto cando nos falaba das *imaxes acústicas* e insistía en que non se deben confundir cos sons propiamente ditos:

“Supoñamos que un concepto dado desencadea no cerebro unha imaxe acústica correspondente: é un fenómeno enteiramente *psíquico*, seguido á súa vez dun proceso *fisiolóxico*: o cerebro transmite ós órganos da fonación un impulso correlativo á imaxe; logo as ondas sonoras propáganse da boca de *A* ó oído de *B*: proceso puramente *físico*. [...] Esta análise non pretende ser completa. Poderíase distinguir aínda: a sensación acústica pura, a identificación desa sensación coa imaxe acústica latente [...]. É de capital importancia advertir que a imaxe verbal non se confunde co son mesmo, e que é tan lexitimamente psíquica coma o concepto que lle está asociado” (Saussure 1916, pp. 54-55; véxase tamén 127-129).

Estas *imaxes acústicas* son resultado non só dun proceso de abstracción do estudioso da fonética, senón dos propios falantes: só así é posible explicar que distintos eventos físicos producidos por distintos falantes sexan identificados como un mesmo [o].

Todos estes tipos de variación lingüística son a causa última das teorías de Coseriu, pois naquilo que é inestable, inconstante, mutable, téntase de encontrar algo fixo que sexa un posible obxecto de análise e de descrición:

“Tamén é verdade que a realidade da linguaxe é movemento (é dicir que a linguaxe é actividade, é «perpetua creación») e que, polo tanto, todo sistema sincrónico se basea nun equilibrio inestable, é necesariamente abstracción. Pero unha cousa é ter clara consciencia dos riscos que a abstracción implica e outra cousa é dubidar da súa ineluctabilidade teórica como

condición necesaria de todo coñecemento científico. En efecto, aínda coincidindo plenamente en admitir que unha consideración puramente estrutural lévanos a miúdo lonxe do «vivo» da linguaxe, é dicir, da súa realidade concreta, non nos parece que poida deducirse diso, como corolario, a conveniencia de rexeitar sen máis a abstracción: fóra dela non subsiste ningunha posibilidade de comprobar verdades xerais e principios constantes na multiplicidade, fragmentariedade e heteroxeneidade do fenoménico; é dicir, *de comprobar no material da linguaxe aqueles aspectos ideais ou formais que constitúen o obxecto da lingüística como ciencia da cultura*” (1973, pp. 15-16; o subliñado é meu).

1.2. *Fala, norma, sistema*

Sobre un acto lingüístico concreto (tomemos por exemplo, unha elocución producida por un informante nunha entrevista, un diálogo entre un tendeiro e un cliente, un médico e un paciente, un discurso dun político ou un conto para o meu fillo), Coseriu realiza dúas abstraccións diferentes.

O material concreto rexistrable, o propio acto lingüístico producido, é a *fala*: “os actos lingüísticos concretamente rexistrados no momento mesmo da súa produción” (Coseriu 1973, p. 95). No seo da *fala* cabe todo o que é regular dentro da comunidade lingüística, todo o que é común ós falantes, pero tamén todo o que é circunstancial ou propio de cada falante ou de cada acto de fala concreto. Na fala entra o que é específico de cada falante e o que é común a tódolos falantes cada vez que un de nós pronuncia a imaxe acústica do [o] de que viñemos tratando. A fala é a realización concreta dunha lingua: a lingua está na fala, maniféstase a través da fala⁹.

Sobre este acto de fala concreto o lingüista romanés dinos que se pode acometer unha primeira abstracción, que conduce á *norma*. Neste caso, préstalle atención ó que, na fala, no acto de fala concreto é *repetición de modelos anteriores*:

“Vale dicir que a operación abstractiva [que se dá no paso de fala a norma] implica a eliminación de todo o que no falar é aspecto totalmente inédito, variante individual, ocasional ou momentánea, conservándose só os aspectos comúns que se comprobaban nos actos lingüísticos considerados e nos seus modelos” (*ibidem*, pp. 95-96).

Compre indicar que por *modelos* Coseriu se refire á lingua, que non é outra cousa que unha abstracción construída por outro proceso de formalización distinto: a lingua é un conxunto de actos lingüísticos practica-

⁹ “Sobre a base dos actos lingüísticos concretos, constitúese como abstracción [...], como *sistema de isoglosas* (aspectos comúns comprobados nos actos considerados), o obxecto ideal *lingua*” (Coseriu 1973, pp. 91-92).

mente idénticos dunha comunidade de individuos (sobre o concepto de lingua véxase a n. 8 deste traballo e tamén Coseriu 1981a, pp. 1-12; 1981b, pp. 287-315; 1986, pp. 33-49; pero sobre todo debe consultarse 1973, pp. 101-104).

Dado que a *norma* se establece ó comprobar o que é común no falante e na comunidade lingüística a que pertence, debe quedar claro que a *norma* “é variable, segundo os límites e a índole da comunidade considerada” (1973, p. 96). Tamén cómpre indicar que a *norma* pode ser vista desde un punto de vista individual, a *norma individual*: o que é repetición constante no falar do individuo; e desde un punto de vista social, a *norma social*: o que é común no acto lingüístico do individuo e nos actos lingüísticos da súa comunidade. Polo tanto, é posible a existencia de varias normas, establecidas en función do material lingüístico analizado. Evidentemente, a norma social é máis abstracta cá norma individual. Para Coseriu, todo aquilo que se elimina na fala para chegar á norma individual recibe o nome de *feitos de fala*, e todo aquilo que se elimina na norma individual para chegar á norma social son *feitos de norma individual* (1973, pp. 96-97). Do dito debe quedar claro que ningún falante normal dunha lingua produce textos que carezan dunha *norma individual* e dunha *norma social*.

Isto lévanos a outro aspecto fundamental: por *norma* Coseriu non entende prescrición, obriga ou *lingua normativa*, senón costume, tradición. Un lingüista estrutural (ou mesmo un *lingüista contemporáneo*, véxase a n. 3 deste traballo) falando en termos de lingüística xeral (e incluso en termos de lingüística descritiva) non podería nunca confundir o aspecto *normal* da lingua e o aspecto *normativo*. A *norma* establécese a partir do uso *real* que unha comunidade de falantes fai da lingua, e non a partir do uso *desexado*:

“Aclaramos, ademais, que non se trata da *norma* no sentido corrente, establecida ou imposta segundo criterios de corrección e de valoración subxectiva do expresado, senón da norma obxectivamente comprobable nunha lingua, a norma que seguimos necesariamente por ser membros dunha comunidade lingüística, e non aquela segundo a que se recoñece que «falamos ben» ou de maneira exemplar, na mesma comunidade. Ó comprobar a norma a que nos referimos, compróbase *cómo se di*, e non se indica *cómo se debe dicir*: os conceptos que, con respecto a ela se opoñen son *normal* e *anormal*, e non *correcto* e *incorrecto*. O feito de que as normas poidan coincidir non nos interesa aquí; cabe, sen embargo, sinalar que moitas veces non coinciden, dado que a «norma normal», é sempre anterior á súa propia codificación” (1973, p. 90).

Realmente, é outra vez a molesta polisemia dos termos que aparecen no noso tecnolecto o que permite que algunhas persoas (incluso algúns lingüistas) confundan a *norma obxectivamente comprobable* coa *normativa*.

Sobre a *norma* é posible realizar unha nova operación abstractiva que nos conduce ó *sistema*. Este “contén só o que na *norma* é forma indispensable, oposición funcional” (1973, p. 96). O que queda fóra desta abstracción é “unha especie de «acompañamento» sempre presente no falar, pero inesencial polo que atangue ás oposicións significativas fundamentais que aseguran o seu funcionamento como instrumento cognoscitivo e de comunicación” (*ibidem*).

Neste punto, paréceme necesario facer un inciso na exposición para aclarar que é *oposición funcional* na lingüística estrutural, pois da cabal comprensión dos conceptos aquí implicados dependen a comprensión do que é o *sistema*. Entre os principios fundamentais do estruturalismo lingüístico Coseriu sitúa o *principio de funcionalidade* e o *principio de oposición*.

O *principio da funcionalidade* ten que ver coa constitución do signo lingüístico e coa relación solidaria que se dá entre o significado dunha expresión e o seu significante. Segundo este principio “son constitutivos dunha lingua os feitos idiomáticamente funcionais da mesma”¹⁰. Para un feito idiomático calquera ser funcional (ser constitutivo dun sistema) debe ter repercusións á vez no plano do significante e no plano do significado dos signos: unha diferenza no plano do significante é un feito de lingua se vai acompañada doutra diferenza correspondente no plano do significado, e unha diferenza no plano do significado é un feito de lingua se vai acompañada dun cambio no significante (Coseriu 1981b, p. 189-190).

Vexamos un exemplo. En castelán dise “Manuel se levantó cansado” e “Manuel se ha levantado cansado”: a diferenza semántica entre un enunciado e outro é, sen moitas precisións, ‘feito acontecido no pasado’ en *levantó* e ‘feito acontecido na actualidade’ en *ha levantado*¹¹. Dicimos que a diferenza semántica que existe entre ‘na actualidade’ e ‘no pasado’ é funcional en castelán porque vai vencellada a dúas formas distintas (*levantó* ‘no pasado’ vs. *ha levantado* ‘na actualidade’). En galego, pola contra, só podemos dicir “Manuel ergueuse cansado”, dá igual que sexa ‘na actualidade’ (“Manuel ergueuse cansado hoxe”) ou ‘no pasado’ (“Manuel ergueuse cansado onte”). Neste contexto, a diferenza semántica que existe entre ‘na actualidade’ e ‘no pasado’ en galego non é funcional, pois

¹⁰ Nótese que en todos estes casos Coseriu usa *lingua* como equivalente de *sistema*, cando non son a mesma cousa; cf. 1973, pp. 101-104. Noutro lugar afirma que unha semántica diacrónica estrutural “só é factible con respecto ó que denominamos *lingua funcional*, é dicir, á lingua en canto «sistema», unha lingua máis ou menos unitaria dentro dunha lingua histórica. [...] Toda descrición estrutural (así coma toda historia «interna») dunha lingua histórica debe facerse, en principio, para cada unha das «linguas funcionais» que nela se distinguan. Isto pode, sen dúbida, facerse paralelamente, pero a condición de que non se confundan os sistemas” (1981c, p. 12).

¹¹ Por razóns de claridade, presentamos así estas diferenzas que, en realidade, poden (e quizais deben) ser analizadas doutro xeito (pode verse unha análise en Veiga 1983).

non ten repercusións no plano do significante: non existen dous significantes distintos, coma en castelán.

O *principio da oposición* ten que ver coa existencia e individuación das unidades lingüísticas e coa súa funcionalidade, e Coseriu formúlao nos seguintes termos: “as unidades funcionais existen (como tales e non outras) gracias ás «oposicións» en que participan” (Coseriu 1981b, p. 218). Recórdese que unha unidade é funcional cando o seu cambio nun plano do signo (digamos no significante) ten repercusións no outro (digamos no significado). Existe oposición entre dúas unidades cando “sendo no demais idénticas, funcionan como unidades diferentes mediante un elemento diferencial mínimo” (*ibidem*).

Así os sons [p] e [b] teñen en común o feito de seren fonos egressivos, oclusivos, bilabiais e orais; sen embargo, son diferentes porque na articulación do primeiro non vibran as cordas vocais, polo que é xordo, mentres que si o fan na articulación do segundo, é sonoro. Polo tanto, dicimos que [p] se opón a [b] pola única diferenza do estado das cordas vocais. Agora, esta oposición entre [p] e [b] será *funcional*, terá pertinencia no sistema, se da escolla entre un son ou outro dependen diferencias no plano do contido, e iso é o que vemos suceder en galego, pois nós distinguimos entre *pan* e *van*, *paso* e *vaso*, *póla* e *bola*. Polo tanto, a oposición xordo/sonoro que separa [b] de [p] é funcional. Máis adiante veremos máis exemplos do dito.

Se agora volvemos á definición de *sistema*, estará claro a qué se refire Coseriu cando di que este resulta de tirarlle á *norma* aquilo que non ten valor funcional. O sistema é “unha entidade abstracta, «unha rede de funcións», que se realiza en formas sociais determinadas e máis ou menos constantes, [...] é un conxunto de oposicións funcionais” (Coseriu 1973, p. 97).

Para finalizar este apartado cómpre dicir que non tódolos *sistemas* son idénticos (se non, non habería linguas distintas): dous *sistemas* serán distintos cando presenten unidades funcionais distintas e serán iguais cando presenten as mesmas unidades funcionais. Pola súa parte, dúas *normas* distintas poden vencellarse a un mesmo *sistema* con tal de que nelas existan os mesmos valores funcionais; pola mesma razón, se entre dúas *normas* detectamos diferentes valores funcionais, debemos dicir que pertencen a *sistemas* distintos. Cando se di que o galego e o portugués son *normas* do mesmo *sistema* estase a afirmar que as diferencias formais que vemos pertencen só á *norma* e non ó *sistema*, i.e., que o galego e o portugués teñen os mesmos valores funcionais. Como a seguir veremos, isto é rotundamente falso.

2. Fala, norma e sistema nos sons do galego e do portugués

Na lingüística estrutural, a análise dunha lingua divídese en varios compartimentos: a compoñente fónica, a compoñente morfolóxica, a compoñente sintáctica, etc. En cada unha destas compoñentes debe detectarse o conxunto de unidades funcionais que se definen polas oposicións que estas establecen entre si. Xeralmente chámase *sistema fonolóxico* ó conxunto de unidades funcionais detectadas na compoñente fonolóxica; incluso se denomina *sistema* cada un dos bloques de unidades que compoñen este sistema: o *sistema vocálico* e o *sistema consonántico* (véxase Veiga 1994 para unha crítica). Isto non é máis ca outra proba do problema que levanta a falta de unidade na terminoloxía lingüística: o sistema visto como o conxunto de tódalas unidades funcionais detectadas en tódalas compoñentes dunha lingua funcional (sistema como forma paralela a lingua funcional) ou o sistema visto como cada un dos conxuntos de unidades funcionais detectadas en cada unha das compoñentes analizadas (o sistema fonolóxico, o sistema morfolóxico, etc). Sen embargo, esta cuestión non me interesa agora: é evidente, en todo caso, que dadas dúas linguas funcionais que teñen as mesmas unidades funcionais morfolóxicas, sintácticas e léxicas, pero que teñen unidades funcionais fonolóxicas distintas, son linguas funcionais distintas con sistemas distintos, pois conteñen no seu seo, nunha das súas compoñentes, unidades funcionais distintas.

Para poder ilustrar os conceptos de *sistema*, *norma* e *fala* na súa aplicación ó galego e ó portugués (ou ó galego-portugués ou portugués de Portugal e de Galicia) vou escoller o *marco fónico*, i.e., todo o que ten que ver cos sons da lingua, pois, como ben sinala Coseriu, “os exemplos demostrativos da oportunidade da tripartición [en *fala*, *norma* e *sistema*] resultan evidentes sobre todo no campo fónico -quizais porque xustamente para ese campo existe unha doutrina das oposicións pertinentes perfectamente desenvolvida-” (1973, pp. 70-71). No marco teórico estrutural, a disciplina que establece qué feitos fónicos son do sistema nos actos de fala é a *fonoloxía*.

2.1. Ilustración dos conceptos de fala, norma e sistema con datos fonéticos do galego e do portugués

Para producir un son lingüístico calquera¹² cómpre acometer unha serie de operacións fisiolóxicas; cada unha destas operacións remite ó que os lingüistas denominan *trazo* (por exemplo, o son [l] de *calar* prodúcese a través dos seguintes trazos: [egresivo, sonoro, oral, alveolar, apical, lateral,

¹² Unha descrición articulatoria dos sons da lingua galega pode consultarse en Regueira (1998).

aproximante]). Agora, debe recordarse que a unidade a que nos referimos a través destes trazos é abstracta, pois a definición que dela damos vale para calquera pronuncia que eu e o lector produzámos do [l] de *calar*, eliminando tódalas diverxencias debidas ás nosas diferencias biolóxicas. Un son lingüístico así considerado denomínase *fono* (Laver 1994, p. 29).

Os *trazos* serven para describir fonos, pero non tódolos trazos teñen valor funcional. Cando o fono se describe do punto de vista da *norma*, debe levar indicados tódolos trazos que o caracterizan, para indicarnos cómo é pronunciado pola comunidade; sen embargo, cando un fono se contempla desde o *sistema*, só se indican nel aqueles trazos que teñen valor funcional no *sistema* estudado, que sempre son menos cós trazos da *norma*. Un fono especificado só cos trazos funcionais recibe o nome de *fonema*: o *fonema* é unha maneira máis abstracta de contemplar os sons da lingua, pois deles non só eliminamos o que é circunstancial ou fisiolóxico (*feitos de fala*), senón que tamén eliminamos o que non é funcional (*feitos de norma*). Entre un fono completamente especificado e un fonema que só conteña os trazos funcionais establécese unha relación de *alofonía*, e xeralmente dise que o fono é realización do fonema¹³. Para un falante de galego yeísta (coma min), o único trazo funcional de [l] é [lateral], e nese caso pódese dicir que o [l] de *calar*, un son [egresivo, sonoro, oral, alveolar, apical, lateral, aproximante], é realización (ou é un alófono) de /l/, fonema [lateral].

Na teoría de Coseriu, na cadea fónica producida polo falante ó crear un acto lingüístico (ó falar) son *feitos de fala* todos aqueles elementos que vimos rexeitar a Laver: as diferencias de pronuncia de [o] debidas a factores fisiolóxicos persoais, ou as realizacións extravagantes debidas a un erro momentáneo (a trabarse a lingua), etc. O que de común teña o meu [o] co que teñen os diferentes [o] que producen os falantes da miña comunidade, é o que quedará na primeira abstracción: a *norma*. Os datos resultantes desta primeira abstracción xa teñen valor lingüístico pleno.

En (1) presento a forma *normal* (abstraída pola *norma* desde os actos de fala concretos, e eliminados os *feitos de fala*) das pronuncias correspondentes ás palabras *passo* e *paço* -cognadas portuguesas das palabras galegas *paso* e *paço*, respectivamente- en tres dialectos do portugués continental (tomo os datos de Cunha e Cintra 1984). Imos estudar precisamente as consoantes intervocálicas destas palabras: todas elas son fricativas, alveolares e xordas.

¹³ Realmente, na análise lingüística estrutural vaise do fono ó fonema, do máis concreto ó máis abstracto. Só se pode dicir que un fono realiza un fonema cando se vén do abstracto ó máis concreto. Polo tanto, para poder considerar un fono como realización dun fonema é preciso previamente demostrar que o fonema se obtivo a través dese fono.

(1)		Grupo A	Grupo B	Grupo C
	<i>passo</i>	[paʃu]	[paʃu]	[pasu]
	<i>paço</i>	[pasu]	[paʃu]	[pasu]

Nas falas do grupo A (dialectos trasmontanos e altominhotos), o fono [s] articúlase achegando a punta da lingua ós alvéolos dos dentes superiores; por esta razón se di que é un son *apical*. Sen embargo, o fono [s] articúlase achegando a parte posterior e superior da punta da lingua ó mesmo lugar; por esta razón se di que é un fono *laminal*. Polo tanto, [s] e [ʃ] opóñense polos trazos *apical/laminal*. Nas falas do tipo A esta oposición é funcional, pois da escolla entre o fono *apical* ou o fono *laminal* depende o significado da palabra. Se uso o fono *laminal* falarei dun *paço* ‘palacio’; se uso o fono *apical* falarei dun *passo* ‘paso’. Isto significa tamén que a oposición *laminal/apical* funciona no *sistema* desas falas, e que *laminal* e *apical* son unidades funcionais do sistema. Na definición fonolóxica que se faga deses fonos debe aparecer o trazo *apical* ou o trazo *laminal*.

Nas falas do grupo B (dialectos baixominhotos, durienses e beirões) e C (portugués estándar e dialectos centromeridionais), sen embargo, *passo* pronúnciase igual ca *paço*: son palabras homófonas. Nas falas do grupo B o fono fricativo alveolar é nos dous casos apical, e nas falas do grupo C o fono fricativo alveolar é laminal. De feito, en B tódolos fonos fricativos alveolares son apicais e en C tódolos fonos fricativos alveolares son laminais, mentres que en A algúns fonos fricativos alveolares eran laminais e outros eran apicais. Nestas falas só o contexto nos di se a palabra pronunciada significa *passo* ou *paço*. Dentro das falas B o trazo *apical* dos fonos fricativos alveolares non está en oposición funcional a nada; e dentro das falas C o trazo *laminal* dos fonos fricativos alveolares non está en oposición funcional a nada. Polo tanto, nin *apical* nas falas B nin *laminal* nas falas C son unidades funcionais. A escolla de *apical* en B e de *laminal* en C é un feito común a tódolos falantes deses dialectos, pero é tamén unha tradición, un costume, unha norma. Por esta razón dicimos que a escolla de *apical* en B ou de *laminal* en C é un *feito de norma*, non de *sistema*. Estes dous trazos non deben aparecer na descrición fonolóxica que se faga destes segmentos.

Vemos polo tanto que B e C son dúas *normas* distintas dun mesmo *sistema*, pois dentro deste sistema os únicos trazos funcionais son [fricativo, alveolar, xordo], aínda que a norma de B use o trazo *apical* e a norma de C o trazo *laminal*. Tamén vemos que A e B-C son sistemas distintos dentro da lingua portuguesa, o que significa que dentro da lingua portuguesa, insisto, encontramos *máis dunha norma e máis dun sistema*.

Se agora comparamos a situación destes sistemas portugueses co que encontramos no galego non seseante (galego A) veremos de novo que estamos ante sistemas distintos. Para iso comparemos en (2) as palabras *asa* -substantivo feminino- e *assa* -P₃ do IPres de *assar*- do portugués

A-B cos cognados galegos *asa* -substantivo feminino- e *asa* -P₃ do IPres de *asar*- do galego non seseante.

(2)	galego A	portugués A	portugués B
<i>asa</i> (s.f.)	[aʂa]	[azɐ]	[azɐ]
<i>asa</i> ~ <i>assa</i> (v.)	[aʂa]	[aʂɐ]	[aʂɐ]

No portugués tipo A-B, *asa* substantivo presenta un fono cos trazos [fricativo, alveolar, apical, sonoro], mentres que *assa* do verbo *assar* presenta un fono cos trazos [fricativo, alveolar, apical, xordo]. O feito de un fono fricativo alveolar ser *xordo* (sen vibración das cordas vocais) e outro ser *sonoro* (con vibración das cordas vocais) permite distinguir palabras, que polo demais, son enteiramente idénticas. En consecuencia, a oposición *sonoro/xordo* que diferencia un fono fricativo do outro ten valor funcional, serve para distinguir palabras distintas. Polo tanto, *xordo/sonoro* son unidades funcionais nos fonos fricativos dos sistemas portugueses A e B. A definición fonolóxica que se faga dos segmentos portugueses debe incluír os trazos *xordo* ou *sonoro*.

A situación en galego é completamente contraria: en posición intervocálica, os fonos fricativos son todos xordos. Non encontramos, coma en portugués, palabras que se distingan por posuíren en posición intervocálica un segmento fricativo xordo e outra un segmento fricativo sonoro. Polo tanto, as palabras *asa* ‘do verbo *asar*’ e *asa* ‘substantivo feminino’ son homófonas e só se distinguen gracias ó contexto. Tendo en conta todo o que acabamos de expor, cabe sinalar que a oposición *xordo/sonoro* nos segmentos fricativos do galego non é funcional, non está no *sistema*: o feito de que en galego os segmentos fricativos intervocálicos sexan todos xordos é unha tradición, un costume, é un *feito de norma*; poderían ser todos sonoros e o *sistema* non se vería afectado. Na definición fonolóxica que se faga do segmento [ʂ] do galego A non debe entrar o trazo *xordo*.

Polo tanto, o *sistema* do galego común é distinto do *sistema* dos dialectos portugueses. O fonema (unidade funcional do sistema) /ʂ/ dos dialectos portugueses tipo A defínese como [fricativo, alveolar, apical, xordo], pois todos eses trazos son funcionais; o fonema /s/ dos dialectos B-C defínese como [fricativo, alveolar, xordo], pois só estes trazos son funcionais; o fonema /s/ do galego común non seseante defínese como [fricativo, alveolar]. Vemos polo tanto que un mesmo fono [fricativo, alveolar, apical, xordo] (máis outros trazos que agora non interesan) ten funcións, valores funcionais distintos, segundo o sistema en que actúe. O galego común e os dialectos portugueses A, B e C non só teñen *normas distintas*, senón que conforman *sistemas distintos*.

Pero aínda así, o galego non seseante (galego A) confórmase nun sistema distinto do galego seseante (galego B, galego C e galego D), o que quere dicir que dentro da lingua galega non existe un só sistema, senón

varios diferentes (tomo os datos de Fernández Rei 1990, onde o lector poderá encontrar unha visión máis depurada). En (3) mostramos unha visión simplificada de catro dialectos galegos: o non seseante e tres seseantes distintos.

(3)		galego A	galego B	galego C	galego D
	<i>coser</i>	[koʃer]	[koʃer]	[koʃer]	[koser]
	<i>cocer</i>	[koθer]	[koser]	[koʃer]	[koser]

No galego A (non seseante), o fono intervocálico da palabras *cocer* é [fricativo, dental, apical] e o fono intervocálico de *coser* é [fricativo, alveolar, apical]. Neste dialecto, ámbolos fonos son apicais e fricativos: opóñense só polos trazos *dental/alveolar*. Estes trazos dentro dos segmentos fricativos serven para crear significantes de palabras distintas e da escolla entre un ou outro xorde unha diferenza no significado (distinguen *casa* e *caza*, *sona* e *zona*). Teñen, polo tanto, valor funcional e figuran no sistema. Que sexan apicais ou laminais é un feito de *norma*, que sexan dentais ou alveolares é un feito de *sistema*. Este sistema contén os trazos *alveolar* e *dental* como trazos funcionais: na definición fonolóxica que se faga de [θ] debe aparecer o trazo *dental* e na de [s] debe aparecer *alveolar*.

No galego seseante B, o fono intervocálico da palabras *cocer* é [fricativo, alveolar, laminal] e o fono intervocálico de *coser* é [fricativo, alveolar, apical]. Ámbolos opóñense polo trazos *apical/laminal* e esta diferenza é funcional, pois permite distinguir palabras (pasa o mesmo en *casa* e *caza*, *sona* e *zona*). Estes trazos, polo tanto, figuran no *sistema*. Sen embargo, dado que neste dialecto non hai segmentos fricativos dentais, este trazo non figura nin no sistema, nin na norma aplicado ós segmentos fricativos. Como vemos, o sistema seseante B distínguese do non seseante A porque o primeiro conta como funcionais cos trazos *apical/laminal* dentro dos segmentos fricativos e non conta co trazo *dental*; o segundo non presenta os trazos *apical/laminal*, pero si o trazo *dental*. Dentro do sistema B a definición fonolóxica de [s] debe incluír o trazo *apical* e a definición fonolóxica de [θ] o trazo *laminal*.

No galego seseante C, o fono intervocálico da palabras *cocer* e o da palabra *coser* é [fricativo, alveolar, apical]. Polo tanto, ámbalas palabras son homófonas e só se distinguen polo contexto (o mesmo pasa con *casa* e *caza*, *zona* e *sona*). De aquí despréndese que o trazo *apical* non serve dentro dos segmentos fricativos como trazo funcional. É unha cuestión de tradición, de *norma*. De feito, o galego D representa outra norma seseante que só presenta segmentos fricativos alveolares laminais: o que digo con respecto ó trazo apical de C vale, palabra por palabra para o trazo laminal de D. Deste xeito, tanto a norma de C coma a de D remiten a un mesmo sistema (algo parecido ó que pasaba no portugués B-C). Como vemos, este sistema seseante C-D é distinto do B en que os trazos

apical/laminal dos segmentos fricativos non son funcionais, e esta característica élle común ó sistema do galego non seseante A; pero o sistema seseante C-D distínguese do sistema galego non seseante A porque no primeiro o trazo *dental* non é funcional nos segmentos fricativos (e niso coincide co sistema seseante B). Na definición fonolóxica que se faga de [ʃ] en C debe excluírse o trazo *apical*, e na definición fonolóxica de [ʒ] en D debe quedar fóra o trazo *laminal*.

A seguir ofrezo nun esquema os trazos funcionais detectados en cada un dos sistemas vistos:

Sistema 1	Sistema 2		Sistema 3	Sistema 4	Sistema 5
portugués A. /ʃ/, /ʒ/, /s/, /z/.	portugués B. /s/, /z/	portugués C. /s/, /z/	galego A. /s/, /θ/	galego B. /ʃ/, /s/	galego C-D. /s/
fricativo alveolar xordo/sonoro apical/laminal	fricativo alveolar xordo /sonoro	fricativo alveolar xordo /sonoro	fricativo alveolar /dental	fricativo alveolar apical /laminal	fricativo alveolar

Visto que cada grupo de falas conta con elementos funcionais diferentes, que se definen polas distintas oposicións funcionais que uns manteñen con respecto ós outros, é posible dicir que cada grupo de falas conforma un *sistema* distinto. Dentro das falas portuguesas é posible opor ademais aquelas que contan con /v/ fronte a /f/, o que motiva a aparición de novos sistemas; e as falas portuguesas opóñense ás galegas porque aquelas contan con /j/ e con /ʒ/, o que mostra máis diferencias *sistemáticas*, pois en galego /ʃ/ defínese como [fricativo, postalveolar] mentres que en portugués defínese como [fricativo, postalveolar, xordo], etc, etc.

No cadro queda claro que nin sequera dentro das falas galegas encontramos un só *sistema*, senón varios. Polo tanto, tamén está claro que é erróneo dicir que o galego e o portugués son dúas normas do sistema galego-portugués. O único que se pode dicir é que no territorio lingüístico galego existen varios sistemas, igual ca no territorio lingüístico portugués. Os sistemas de aquín Miño son agrupables pola falta de consoantes fricativas sonoras no nivel fonolóxico¹⁴, e os de alén Miño por conteren fricativas sonoras. Pódese considerar que os sistemas de aquín Miño son agrupables nun *diasistema galego* e os de alén Miño nun *diasistema portugués*, ou é igual de lícito agrupalos a todos nun *diasistema galego-portugués*.

¹⁴ Cómpre sinalar que hai falas fronteirizas galegas que teñen fricativas coronais sonoras, cun conxunto de consoantes fricativas no nivel fonolóxico semellante ó portugués A (véxase Fernández Rei 1990). Un estudio máis pormenorizado mostraría se estas falas teñen un sistema idéntico ó das falas do norte de Portugal ou un sistema distinto: aquí entrarían consideracións sobre a *gbeada*, as vocais nasais, e outros elementos da morfoloxía, da sintaxe ou do léxico.

(ou *portugués*). Tamén sería posible estender a cuestión cara ó leste, e non só cara ó sur: falas caracterizadas por manter o [f] en palabras como *facer*, por manter unha consoante fricativa postalveolar xorda [ʃ], por manter os ditongos *-ei*, *-ou* en palabras coma *primeiro* ou *ouro*, de xeito que xurdira un diasistema galego-astur-leonés ou iberonoroccidental. Desde un punto de vista lingüístico estrutural, tanto ten. Son as necesidades do lingüista as que crean o diasistema, que será máis amplo ou menos amplo en función dos trazos que se empreguen para definilo. Dado que en Santiago de Compostela existen varios sistemas distintos (véxase Dubert 1999), supoño que cabe dicir que existe un *diasistema santiagués*. Será pertinente falar de diasistema santiagués cando se traballa na dialectoloxía santiaguesa, como será útil falar de diasistema galego cando se traballa na dialectoloxía galega ou de diasistema galego-portugués (ou portugués) cando un se move nunha perspectiva ibérica ou románica. De feito, supoño que se poderá falar dun diasistema románico occidental fronte a outro diasistema oriental, do mesmo xeito que moitos romanistas agrupan o castelán e o portugués fronte ó catalán.

3. Remate

Acabamos de comprobar que son existe un *sistema portugués*, nin un *sistema galego*, senón varios sistemas que *se realizan* a través de varias *normas*, polo que é imposible dicir que o galego é unha norma do portugués.

Acabamos de comprobar tamén que os termos *fala*, *norma* e *sistema* en Coseriu xorden de e para a investigación lingüística e valen unicamente para dicir *cómo é unha lingua*, non *cál é esa lingua* ou *por qué esa lingua é así*. Coseriu afirma que “no momento en que nos preguntamos [...] *qué lingua é esta*, e contestamos dalgún xeito [...] xa comezamos unha narración e, como dicía Paul, facemos historia”, pois “a pregunta sobre a historia é esencialmente distinta da pregunta sobre a estrutura dun obxecto”; para Coseriu “aprehender unha estrutura como tal é algo independente da explicación histórica da estrutura mesma” (1978, p. 21). Polo tanto, a teoría que opón *norma* e *sistema* non se creou para dicirnos *cál é a lingua que estudiamos* (facer historia), senón *cómo é* (facer descrición). Podemos saber se os sistemas son distintos ou iguais comparándoos, pero isto xa é facer lingüística comparada, non lingüística estrutural.

O certo é que os conceptos *fala*, *norma* e *sistema* non nos serven tampouco para explicar *cómo é a lingua portuguesa* ou a *lingua española* en xeral. A razón é clara. Cando un fala de *lingua española* ou de *lingua portuguesa* fala de linguas históricas e non de técnicas “perfectamente homoxéneas. Pola contra: normalmente [unha lingua histórica] é un conxunto

bastante complexo de tradicións lingüísticas historicamente conexas pero diferentes e só en parte concordantes” (Coseriu 1981b, pp. 302-303). Por esta razón, unha lingua histórica non se pode describir estrutural e funcionalmente como un sistema lingüístico, “como unha soa estrutura unitaria e homoxénea, sinxelamente porque non o é” (*ibidem*, p. 37). Polo tanto, os conceptos *sistema*, *norma* e *fala* non son aplicables ó concepto *lingua histórica*. O obxecto describible é a *lingua funcional*, que é onde verdadeiramente se atopa un *sistema*: unha variedade lingüística sincrónica (tomada fóra do tempo), dun dialecto, dun nivel social e nun estilo (o galego que hoxe falan en Luou os labradores vellos sen estudos cando se dirixen ós amigos, ou a fala dos mozos universitarios que se dirixen ós profesores na clase de lingua galega). Para describir unha lingua histórica faría falla describir tódalas linguas funcionais que entran nela. Coseriu chega a proclamar que:

“Non hai, en rigor, diferenza esencial entre dúas técnicas do discurso [dúas linguas funcionais, e por iso, dous sistemas] dentro dunha lingua histórica e dúas linguas históricas diferentes. A diferenza é só de grao de diversidade: dentro dunha lingua histórica, as diferenzas son menores que *entre esta mesma lingua e outra lingua histórica*, e, normalmente, non afectan a todo o sistema fonolóxico, a toda a gramática e a todo o léxico, senón, segundo os casos, a seccións máis ou menos amplas destes sistemas (sen embargo, entre dúas linguas históricas distintas, as diferenzas poden ser menores que, por exemplo, as diferenzas entre dous «dialectos» dunha terceira lingua histórica)” (Coseriu 1981c, p. 121).

O problema é saber se unha determinada lingua funcional pertence a unha ou a outra lingua histórica, ou se conforma unha lingua histórica en por si. Para Coseriu (1981a, p. 7), unha lingua histórica está conformada por varios dialectos (varias linguas) distintas, e indetificase

- a) pola existencia dunha lingua común ou literaria. Os diferentes dialectos que se relacionan con esta lingua máis ca “con ningunha outra do mesmo tipo atribúense -conxuntamente coa lingua común (ou literaria) e co dialecto que constitúe a súa base- a unha mesma lingua histórica”;
- b) pola “consciencia dos falantes de que os seus diversos xeitos de falar corresponden a unha tradición única (consciencia motivada, sobre todo, pola intercomprensión)”;
- c) pola semellanza formal entre os diferentes dialectos.

Sen embargo, reconece que ningún destes criterios é definitivo. Por exemplo, existen linguas históricas sen que haxa dentro delas unha

lingua común, unha lingua literaria ou unha escrita uniforme¹⁵; ou, por exemplo, afirma que “non hai un grao absolutamente «decisivo» de semellanza intrínseca” (*ibidem*) entre varios dialectos que decida se pertencen a linguas históricas diferentes.

É curioso neste sentido que o autor considere o galego dialecto do portugués (o que el chama sistema galego-portugués, *ibidem* p. 8) e esqueza que os galegos lle dan un nome á súa lingua¹⁶ e a individualizan fronte ó castelán e ó portugués. Tamén esquece que o galego presenta cultivo literario independente desde hai máis de 150 anos, período de tempo no que se forxou unha lingua común e literaria. O propio Ricardo Carballo Calero escribiu unha gramática dese galego común fundado “na abstracción das realidades do *galego*” (1979, p. 48, cursivas miñas) antes de que aparecese a normativa oficial, aparentemente iniciadora dunha tradición de cultivo secesionista do galego.

En todo caso, é claro que o uso que se lles vén dando a estes termos na discusión normativa non coincide co uso que Coseriu lles dá. Se isto é así, non creo que os autores que usan os termos tal e como os describe arriba Monteagudo poidan seguir apoiando os seus asertos, as súas crenzas e as súas opinións nas investigacións do lingüista romanés.

4. Bibliografía citada

AGAL (1989): *Estudo crítico das Normas Ortográficas e Morfolóxicas do Idioma Galego* (Instituto da Lingua Galega - Real Academia Galega 1982), Ourense: AGAL.

Carballo Calero, R. (1979): *Gramática elemental del gallego común*, 7ª edición, Vigo: Galaxia.

¹⁵ Resulta por isto sorprendente atribuírle a Coseriu a definición de lingua histórica que aparece en AGAL (1989, p. 17): “A lingua, encanto instrumento, desglossa-se em diferentes *linguas funcionais* (Coseriu), que se reconhecem e/ou definem como realizações de um diassistema ou *língua histórica*, feita explícita em manuais e normas que dirigem a escrita correcta (Coseriu)”. Resulta tamén sospeitoso que os autores non nos digan *onde* Coseriu di o que lle atribúen, como é común en calquera traballo científico.

¹⁶ Para Coseriu unha lingua é un obxecto histórico, e define obxecto histórico como “un obxecto individuado absolutamente, dentro da súa especie, como *tal e non outro* polo saber orixinario que se manifesta na linguaxe; é dicir, un obxecto que ten un nome propio [...]. Calquera obxecto (un can, un cabalo, unha espada) pode eventualmente concibirse como «obxecto histórico» e nomearse cun nome propio. Pero coas linguas isto ocorre sempre e necesariamente, pois non hai lingua que non teña a súa designación individual. Podería argüírse que as lingas se chaman cos nomes dos pobos, pero isto non se comproba sempre e, por outra parte, orixinariamente non son as linguas as que se determinan polos pobos, senón viceversa” (Coseriu 1978, pp. 20-21, n. 27).

- Coseriu, E. (1973): “Sistema, norma y habla”, en *Teoría del lenguaje y lingüística general*, cito pola 3ª edición, Madrid: Gredos, 1982, pp. 11-113.
- (1978): *Sincronía, diacronía e historia*, cito pola 3ª edición Madrid: Gredos, 1988.
- (1981a): “Los conceptos de «dialecto», «nivel» y «estilo de lengua» y el sentido propio de la dialectología”, *Lingüística española actual*, III/1, pp. 1-32.
- (1981b): *Lecciones de lingüística general*, Madrid: Gredos.
- (1981c): *Principios de semántica estructural*, cito por Madrid: Gredos, 1986.
- (1986): *Introducción a la lingüística*, Madrid: Gredos.
- Cunha, C. e L. Cintra (1984): *Nova gramática do português contemporâneo*, Lisboa: Edições João Sá da Costa.
- Dubert García, F. (1999): *Aspectos do galego de Santiago de Compostela*, anexo 44 de *Verba*.
- Fernández Rei, F. (1990): *Dialectoloxía da lingua galega*, Vigo: Xerais.
- González, M. e X. L. Regueira (1994): “Estudio acústico das vocais tónicas galegas en posición fonética normal”, en R. Lorenzo (ed.): *Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas (Santiago, 1989)*, Vol. 6. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, pp. 141-179.
- Ladefoged, P. (1993): *A course in phonetics. 3th edition. International edition*. Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers.
- Laver, J. (1994): *Principles of phonetics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Monteagudo, H. (1997): “Modelos de lingua. Consideracións teóricas ó fio do debate sobre a estandarización do galego”, en *Cadernos de Lingua* 16, pp. 5-33.
- Regueira, X. L. (coord.) (1998): *Os sons da lingua*, Vigo: Xerais.
- Saussure, F. de (1916): *Cours de linguistique générale*, Paris: Payot; cito pola traducción española *Curso de lingüística general*, Buenos Aires: Losada, 1945, 1970⁸.
- Trask, R. L. (1996b): *Historical linguistics*, London and New York: Arnold.
- Veiga, A. (1983): “Cantei no sistema temporal do verbo galego”, *Verba* 10, pp. 203-222.
- Veiga, A. (1994): “Marca, neutralizacións e relacións xerárquicas no subsistema vocálico galego”, *Verba* 21, pp. 67-84.

Lahuerta Mouriño, F. e Vázquez Álvarez, F.X., co tratamento terminolóxico de González González, M. (2000): *Vocabulario multilingüe de organismos acuáticos*, Santiago de Compostela: Termigal (Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades - Real Academia Galega), 621 pp.

O *Vocabulario multilingüe de organismos acuáticos* foi concibido como un contributo para favorecer a normalización do galego no mundo das ciencias. Este traballo foi realizado por Fernando Lahuerta Mouriño e Francisco X. Vázquez Álvarez, coordinados polo director do Termigal Manuel González González. O Termigal, como todos sabemos, é o servizo de terminoloxía galega dependente da Real Academia Galega e do Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades. Un dos obxectivos principais do servizo de terminoloxía é o de proporcionar a terminoloxía galega tanto na linguaxe técnico-científica coma nas linguas de especialidade. Coa saída á luz desta obra vemos un dos resultados do traballo realizado polo Termigal, traballo realizado con rigorosidade e froito dun proceso de investigación por parte dos autores das premisas que rexen a área científica dos organismos acuáticos.

A presente obra é unha achega importante nun campo da ciencia fundamental dentro da cultura galega. Se hai pobos, culturas e linguas cunha enorme sensibilidade, riqueza e orixinalidade léxica naquelas franxas da realidade que máis familiares lles son, o galego reúne estes trazos no ámbito do mundo mariño. Non debemos esquecer que Galicia é, desde sempre, un pobo que mira cara ó mar desde as súas costas tan orograficamente variadas (cheas de cantís, rías ou praias) e desde tódolos mares e océanos navegados por barcos nos que hai un mariñeiro galego. Galicia sempre terá unha débeda co mar por ser este unha fonte de riqueza económica e cultural.

En relación co mundo do mar, debemos contar coa importancia que ten dentro da realidade galega o mundo da auga a consecuencia da situación xeográfica que Galicia ocupa no continente europeo. Galicia é unha das zonas húmidas máis importantes de Europa e, polo tanto, unha das zonas onde podemos atopar unha gran riqueza de variedades de organismos acuáticos.

E sendo o mundo do mar e o da auga, sobre todo o do mar, un dos máis importantes dentro da cultura e da etnografía galega, é tamén un dos lingüisticamente menos estudados por nós, a pesar dos esforzos que se están levando a cabo para recolle-lo léxico patrimonial relacionado con este ámbito. Este volume, que foi presentado o pasado mes de Nadal, quere ocuparse daquel léxico cun carácter máis marcadamente científico na área dos organismos acuáticos, buscando que o galego teña presenza nas diversas disciplinas científicas e áreas do saber. A principal diferenza entre estes dous tipos de traballos, ademais da variación de rexistro, radica en que mentres o corpus de léxico patrimonial responde a unha visión da taxinomía antropolóxica dos usuarios da lingua, o tratamento terminolóxico que nos ofrece o *Vocabulario* baséase nunha taxinomía científica, tratando de ofrecer unha denominación para cada un dos organismos acuáticos, tanto mariños coma fluviais.

Un dos principais valores deste vocabulario é, xa que logo, ser unha ferramenta que contribuirá a unha maior presenza e vitalidade da nosa lingua no eido da ciencia, axudando deste xeito ó proceso de normalización lingüística no que se atopa embarcado o galego.

Para levar a cabo as súas propostas terminolóxicas os autores someten a exame toda a información existente relativa ós nomes galegos de organismos acuáticos. Mostra disto é a bibliografía realmente exhaustiva. A maioría das obras nas que se basean son traballos específicos de carácter científico nos que se fai unha descrición das características de cada especie acompañada de debuxos ou fotografías, e nos que se pretende estudar un determinado tipo de organismos acuáticos como poden ser as algas, aves ou moluscos. Probablemente a obra da que é mais debedor este *Vocabulario* é a *Nomenclatura de la flora y fauna marítimas de Galicia* (Ríos Panisse: 1977 e 1983)¹, na que se levou a cabo un labor de recollida do léxico dialectal existente en Galicia para denominar as diversas especies acuáticas marítimas.

De gran parte disto é do que nos falan os autores da obra na súa introducción na que, ademais de atopármolos coa intencionalidade da obra, tamén se nos explican as dificultades máis importantes coas que se tiveron que enfrontar para a realización do traballo, entre as que destacan os problemas de tipo lingüístico, por mor de traballaren nun campo no que para o galego pouco se tiña feito. Por iso, moitas das solucións lingüísticas que se nos ofrecen dentro da obra pretenden ser só un punto de referencia á hora de buscar solucións léxicas que poidan ser consideradas normativas:

“Cando se trata de recursos pouco coñecidos na nosa cultura, ou de nomes xenéricos que abranguen diferentes organismos, é cando se realiza o exercicio de Adán, de dárles nome ós seres que van saíndo ó paso. Este é un exercicio necesario para poder chama-las cousas polo seu nome, pero que presenta moitos riscos e que deixa, por suposto, moita oportunidade para a discrepancia, circunstancia da que non podemos senón alegrarnos, sempre que sexa a orixe de novas iniciativas neste campo (páx. 10).”

En moitos casos estamos ante solucións lingüísticas que son tradución dalgunha das formas existentes noutras linguas que recolle a obra, por seren estas especies denominadas primeiramente no mundo dalgunha destas linguas. Para cada entrada ofrécesenos, ó lado do termo galego, a súa denominación científica e os equivalentes en español, inglés, francés e portugués. Isto permite contrastar con facilidade a proposta terminolóxica galega coa existente nas outras linguas, pero sobre todo, fai posible a comunicación dunha maneira precisa entre catro linguas nas relacións referidas ó mundo da pesca, tanto dentro do ámbito do estado español -denominacións en español- como a nivel internacional -denominacións en portugués por se-la lingua dos nosos veciños máis próximos xeográfica, lingüística e culturalmente; e denominacións en francés e inglés por seren linguas de comunicación internacional.

¹ Ríos Panisse, M.C. (1977): *Nomenclatura de la Flora y Fauna Marítimas de Galicia I: Invertebrados y Peces*, Anexo 7 de *Verba*, Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.

Ríos Panisse, M.C. (1983): *Nomenclatura de la Flora y Fauna Marítimas de Galicia II: Mamíferos, aves y algas*, Anexo 19 de *Verba*, Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.

Outro problema co que se atoparon os autores foi a necesidade de facer unha escolla das especies de organismos acuáticos que ían incluír na nomenclatura. Tal e como nos din “só de peixes hai no mundo máis de 18.000 especies”, e os criterios que seguiron para facela escolla foron “os xeográficos e os de interese comercial”. Polo tanto, non debemos ser críticos se, á hora de consulta-lo *Vocabulario*, botamos a faltar algunha especie que pensabamos atopar nas páxinas deste traballo.

A introducción da obra, na que os autores expoñen os aspectos metodolóxicos máis salientables, vai seguida dun mapa moi valioso no que se detallan as principais áreas de pesca mundiais (as augas continentais e as áreas marítimas). O mapa é imprescindible, porque serve para que poidamos coñecer a área marítima na que se atopa cada especie. Esta información é necesaria se temos en conta que moitas das especies que hoxe en día son comercializadas dentro de Galicia, e tamén de Europa, proveñen de áreas de pesca de todo o mundo, onde se sitúan os principais caladoiros onde pescan tamén os barcos galegos.

A continuación ofrécesenos un índice no que se desenvolve a clasificación das diferentes especies de organismos acuáticos, baixo as que se procederá a clasificar as diferentes denominacións lingüísticas. A clasificación que segue a ordenación dos organismos é a denominada CEIUAPA (Clasificación Estadística Internacional dos Animais e Plantas acuáticas), que engloba tódolos organismos acuáticos atendendo, sobre todo, ó seu hábitat e ás súas características taxonómicas en: peixes de auga doce, peixes diádromos (non se fai diferenza entre peixes anádromos e catádromos), peixes mariños, crustáceos, moluscos, mamíferos acuáticos, animais acuáticos diversos, produtos dos animais acuáticos, plantas acuáticas e aves.

Temos, posteriormente, a nomenclatura das diferentes especies de organismos acuáticos coas súas respectivas denominacións. Cada especie de organismo é introducida por un esquema, a modo de árbore conceptual, no que se recolle a súa respectiva clasificación taxinómica (categorización en Filum, Subfilum, clase, subclase, orde e familia). Así, se temos dentro dos peixes diádromos as diferentes especies de zamborcas, todas terán a seguinte clasificación taxinómica: Chordata, Vertebrata, Teleostomi, Actinopterygii, Cupleiformes, Cupleiformes.

As entradas atópanse en galego, pero a ordenación que segue réxese pola orde alfabética da denominación científica. Cada entrada, que leva un código numérico segundo a súa clasificación taxinómica, ofrece a seguinte información: a clasificación taxinómica; a denominación galega co seu xénero; o nome científico acompañado do naturalista que o nomeou e clasificou, e o ano no que o fixo; as áreas de pesca nas que se pode atopar a especie; as diversas denominacións en español, inglés, francés e portugués; e un apartado dedicado a posibles variantes lingüísticas, correspondentes ás diferentes denominacións que poidan existir tanto do nome galego coma do nome científico (sinonimia). Vexamos un exemplo, collido ó chou, co fin de vermo-lo sistema de organización de cada entrada:

33-78-558 FANCA BRAVA f

Echiichthys vipera (Cuvier, 1829)

Áreas de Pesca: 27, 34, 37

[E] Salvariego

[I] Lesser weever

[F] Petite vive

[P] Peixe-aranha-menor

Sinonimia:**[C]** *Trachinus vipera***[G]** Peixe araña menor

O sistema de código numérico serve para realizar unha clasificación e proceder a localizar facilmente cada especie. A *faneca brava* sería, xa que logo, un peixe mariño do tipo dos escarapotes (33), da orde dos Peciformes e da familia Trachinidae (78), e ocuparía o nº 558 dentro dos peixes do mesmo tipo, atendendo á ordenación seguida polos autores que ten por referencia o nome científico.

Por último, o volume conta cun apartado dedicado ós índices alfabéticos do nome científico, dos termos en galego, español, inglés, francés, portugués, e da clasificación sistemática. Estes índices alfabéticos, empregando o sistema de código numérico que acabamos de explicar, facilitan moito o acceso á información por parte do usuario, xa que lle permiten atopar con bastante facilidade a entrada que busca a partir da denominación lingüística coa que conte.

Se ben este volume, tal e como nos din os seus autores, vai dirixido ós profesionais da bioloxía, a “todos aqueles que se interesan pola bioloxía dos organismos acuáticos e para aqueles outros que se interesan polo nome das cousas en xeral”, o traballo tamén pode resultar unha ferramenta interesante para os que se dedican ó estudio do léxico en xeral. Estamos a pensar, principalmente, nos dicionaristas e no útil que pode ser para eles esta obra e outro tipo de obras do mesmo carácter. Non debemos esquecer que aínda carecemos dun gran dicionario normativo do galego, e que antes de realizar tal proxecto é moi conveniente que existan traballos, coma o presente, nos que se recolla todo aquel léxico terminolóxico que poida ser introducido, parte del, nun futuro dicionario de tal índole.

Este volume contribuirá a que os dicionaristas eviten erros nas definicións referidas a estes termos, e a que non consideren algúns termos como sinónimos cando en realidade non o son. Da localización e crítica deste tipo de eivas que podíamos atopar nos dicionarios que ata hai moi pouco se publicaron, encargouse en varias das súas obras Daviña Facal (1993 e 1999)², onde dá conta das principais incorreccións que se poden atopar neste tipo de obras lexicográficas. A propósito do tema que nos ocupa, este autor, por pormos un exemplo, explícanos cómo determinados dicionaristas caeron no erro de considera-lo termo “tiburón” como un castelanismo, ofrecendo o termo “quenlla” como o correcto. En realidade, tal e como nos explica o autor, estamos ante a extensión do “nome de quenlla a tódolos pleurotremados (tiburóns)” (Daviña Facal: 1993), sendo a quenlla só unha especie de pleurotremado. Este tipo de cuestións tenas moi en conta o volume que presentamos e que animamos a consultar a tódolos dicionaristas.

Da consulta deste *Vocabulario* tamén poderíamos tirar unha serie de conclusións sobre o comportamento das linguas. Se realizamos unha consulta detida da obra, vemos como as linguas botan man de calcos lingüísticos á hora de denominar certo tipo de especies; como existen falsos amigos entre o galego e o portugués (véxase o caso do termo portugués “tamboril” que equivale ó termo galego “peixe sapo”, e o termo galego “tamboril vermello” equivale ó termo portugués “baiaçu-vermelho”); como o español ten que botar man do galego á hora de denominar certo tipo de especies (santiaguiño, percebe, zamburiña, etc...); como o galego adopta o termo máis patrimonial para a especie máis común e ou-

² Daviña Facal, L. (1993): *Problemas do Léxico Científico*, Santiago de Compostela.

Daviña Facal, L. (1999): *Lingua e Ciencia*, Vigo: ed. Xerais.

tros, ás veces calco doutras linguas, para as menos coñecidas (caso de “quenlla” fronte ás diversas especies de tiburóns), etc...

En definitiva, agardemos que desde o Termigal se continúe a realización de obras deste tipo, que teñan como finalidade dota-lo galego de instrumentos léxicos que contribúan a afianza-lo actual proceso de normalización lingüística, para favorece-lo uso da nosa lingua en tódolos terreos e campos científicos. Desexamos que tódolos traballos de Termigal teñan a rigorosidade e o coidado no tratamento da terminoloxía que ten este. Os amantes da bioloxía agardamos, con impaciencia, futuros traballos deste tipo, e saboreamos mentres tanto o tratamento da terminoloxía que se fai neste volume.

LUÍS ANTONIO JUNCAL PEREIRA

David Crystal (2000), *Language Death*, Cambridge: Cambridge University Press, 198 pp.

David Crystal é un coñecido lingüista e un celebrado autor de enciclopedias, entre elas a *Cambridge Encyclopedia of Language*, publicada pola Cambridge University Press. Agora regálanos cun libriño sobre a morte das linguas, *Language Death*, da mesma editorial. O libro é importante porque o tema, practicamente ignorado, se non totalmente descoñecido, hai só unhas décadas, está agora a se pór cada vez máis de moda. E non sen motivo. Segundo M. Krauss, un dos escritores máis activos e influentes neste campo, o século XXI “vai ver a morte ou a condena a morte do 90% das linguas da humanidade” (Krauss 1992: 7, vd. Crystal, p. 18; todas as traducións son nosas). Crystal quere ser máis optimista e predí só unha “perda dun 50% nos próximos 100 anos” (p. 19). Pero non debemos sentirnos aliviados: segundo o cálculo de Crystal, “para acadar este ritmo, polo menos unha lingua ten que morrer de termo medio cada dúas semanas” (p. 19), de tal modo que “unhas seis linguas máis desapareceron desde que empecei a escribir este libro” (p. 166). Crystal é, obviamente, un escritor rápido ($6 \times 2 = 12$ semanas = 3 meses, para escribir un libro de 166 páxinas, máis engadidos), pero o ritmo de morte de linguas no noso mundo contemporáneo aínda o supera: 6 linguas máis mortas fronte a só un libro máis vivo.

O libro de Crystal é particularmente importante no contexto galego, unha lingua fortemente ameazada, mesmo en camiño de se converter en semimoribunda. Crystal non menciona o galego, porque non pode mencionar máis ca unha mancha das 5 ou 6 mil linguas que hai no mundo. Ou máis, se a definición de lingua se liberaliza a dialecto, que é o que realmente existe (a noción de lingua é política, ou, polo menos, cultural, máis que biolóxica). Por iso, pola súa importancia, facemos esta recensión do seu libro. As conexións coa situación do galego e as leccións que podemos tirar son tan evidentes, que aforrarei o esforzo de facelas explícitas, deixando a tarefa ó atento e alerta lector¹.

¿E por que vai interesarnos, non digamos xa preocuparnos, a morte das linguas? En realidade, para moita xente a morte das linguas é motivo, non de preocupación, senón de gozo e alegría: “hai moita xente neste planeta que non pode aturar a idea de diferenza, ou de xente con identidade diferente á deles, e que fan todo o que poden para rexeitalos, atacalos ou oprímilos” (p. 66). Para moitos, a torre de Babel significou o inicio das dificultades entre os seres humanos, o inicio do odio, o inicio da guerra. Pero isto, como sinala Crystal, é unha fantasía: “cando un se pon a reflexionar sobre as zonas bélicas do mundo, é notable cuántas delas se atopan en países predominantemente monolingües -Vietnam, Camboxa, Ruanda e Burundi”. E un longo etcétera, no que debemos incluír a España, que non loitou a outrora chamada Cruzada de Liberación por diferencias

¹ O lector interesado pode consultar as nosas contribucións á materia: Roca (1997) e as ponencias presentadas no primeiro congreso internacional “A lingua galega: historia e presente” (Roca 1996a, b, c, d, e).

de lingua, senón por diferencias de ideoloxía, entre xentes que, na súa grande maioría, falaban a mesma lingua. En cambio, a abertamente plurilingüe Suíza leva non sei cántos séculos en paz.

Para Crystal, a morte das linguas é unha traxedia: se se chegase a falar só inglés na terra, “sería o maior desastre intelectual xamais coñecido polo planeta” (p. viii). No capítulo 2, Crystal enumera as seguintes razóns en apoio da súa tese: 1) porque necesitamos diversidade, 2) porque as linguas expresan identidade, 3) porque as linguas son os depósitos da historia, 4) porque as linguas contribúen á suma do coñecemento humano, 5) porque as linguas teñen un interese intrínseco. Necesitamos diversidade lingüística como necesitamos diversidade biolóxica, porque “cada lingua constitúe un certo modelo do universo, un sistema semiótico de entender o mundo” (Ivanov 1992; vd. Crystal, p. 36) e “cada lingua reflicte una cristalización e interpretación únicas da existencia humana” (p. 44). “As culturas transmitense principalmente a través de linguas” (p. 34), de modo que “a crecente uniformidade encerra perigos para a supervivencia da especie [...]: os ecosistemas máis fortes son os que son máis diversos” (p. 33). As linguas “representan a destilación do pensamento e a comunicación dun pobo a través de toda a súa historia” (Mithun 1998: 189; vd. Crystal, p. 38): en palabras dun recitador africano, “nós somos os vehículos da fala, os depósitos que gardan segredos seculares ... Somos a memoria de humanidade” (Edwards & Sienkewicz 1990: 15; vd. Crystal, p. 42). “O cerebro humano ten a capacidade natural de aprender varias linguas”, e por iso o multilingüismo é “a condición natural do ser humano” e “a metade da raza humana é polo menos bilingüe”. Pero “a xente que pertence a unha cultura predominantemente monolingüe non está afeita a ver o mundo desta maneira”, e “as nacións que son máis monolingües en habilidade e en actitude son as que teñen a maior historia de expansión colonial ou relixiosa” (p. 45). “O desprezo que tiñan os colonizadores polos pobos que subxugaban era transferido automaticamente ás súas linguas” (p. 55). Sen embargo, “cantas máis linguas estudiemos, máis completa vai ser a nosa visión de conxunto das opcións lingüísticas humanas”. En resumo, a mensaxe que nos deixa Crystal é que “a diversidade é [...] un factor de fortaleza na evolución humana, e debe preservarse como un fin en si mesma” (p. 53).

Ata aquí vimos falando da morte das linguas sen aínda ter dado unha definición, ou polo menos unha descrición, deste tipo de evento. ¿Qué é a morte dunha lingua?, pregunta Crystal no capítulo 1. A resposta máis obvia é que “unha lingua morre cando non queda ninguén que a fale” (p. 1). Pero mesmo se queda alguén que a saiba falar, a lingua está efectivamente morta se non ten ninguén con quen a falar: “en realidade, unha lingua está viva mentres haxa alguén con quen falala” (p. 2). Evidentemente, podemos levar esta idea máis aló e dicir que ten que haber alguén con quen falala no ámbito do falante en cuestión: se non o hai, a lingua morreu xa efectivamente para este falante. Vista desta maneira, a morte dunha lingua non é un acontecemento único e puntual, senón un acontecemento múltiple e puntillista, como pode ser a exterminación dun rabaño por unha epidemia: os animais non morren todos simultaneamente, pero o rabaño xa está condenado, mesmo cando aínda lle quedan algunhas cabezas en pé.

¿E cántos falantes se necesitan para dar viabilidade a unha lingua? “As cifras de falantes nunca deben verse illadas, senón que deben verse sempre en relación coa comunidade coa que están relacionadas” (p. 12). Por exemplo, Karitiana, unha lingua falada no Brasil, con só 185 falantes, pode considerarse relativamente

a salvo, porque estes 185 falantes, de todas as idades, constitúen (ou constituían, no momento en que se levou a cabo a pesquisa) o 96% da comunidade, que só tiña 191 persoas (Yamamoto 1997: 12, vd. Crystal p. 12). Por outra parte, o holandés, cuns 21 millóns de falantes, que inclúen a práctica totalidade da poboación dos Países Baixos, “está ameazado de perder dominios [e] eventualmente pode converterse nunha lingua meramente coloquial” (Van Hoorde 1998: 6; vd. Crystal, p. 22). Este sería un síntoma serio de decadencia, porque “as linguas ameazadas van usándose cada vez menos na comunidade, e algunhas das funcións que desempeñaban ou ben desaparecen ou ben son transferidas a outra lingua” (p. 21). Outros síntomas son: “un aumento dramático da alternancia de linguas [= ‘code switching’] [...] Os trazos gramaticais poden resultar afectados [...] O coñecemento do vocabulario declina” (p. 22). Pero “ás veces a velocidade do cambio pode ser moi dramática, resultando nunha substitución lingüística [= ‘language shift’] abrupta e rápida con moi pouca interferencia previa -o que se ven chamando substitución lingüística ‘catastrófica’ ou ‘radical’” (p. 23).

Un gran número de linguas están actualmente ameazadas, en diversos graos: “ó longo da historia sempre morreron linguas, pero nunca nos enfrontamos coa masiva extinción que agora ameaza o mundo” (declaración inaugural do comité directivo da Fundación de Linguas Ameazadas, constituída en 1995; vd. Crystal, p. vii). Crystal cita varios sistemas de clasificación do grao de ameaza. O sistema máis simple distingue tres niveis: 1) “segura” (cando a lingua non está ameazada), 2) “ameazada”, 3) “extinta”, ós que se pode engadir a categoría de “moribunda”, cando os nenos xa non a aprenden. Outro sistema distingue entre 1) viable, 2) viable pero pequena (linguas con algo máis de mil falantes, illados e cun forte sentido de comunidade), 3) ameazada, 4) case extinta, 5) extinta (Kincaide 1991: 160-3, vd. Crystal, pp. 20-1). E outro, enfocado nas linguas máis débiles, entre 1) potencialmente ameazada (baixo forte presión dunha lingua maior, e empezando a perder falantes infantís), 2) ameazada (con poucos nenos aprendéndoa), 3) seriamente ameazada (cando os bos falantes teñen polo menos 50 anos), 4) moribunda (con só unha mancha de bos falantes, a maioría moi vellos), 5) extinta (Wurm 1998: 192; vd. Crystal, p. 21).

Quedamos, pois, en que os tempos que corren non son moi propicios á supervivencia das linguas. E non xa agora, senón desde hai polo menos medio milenio: “os últimos 500 anos foron un período de dramático declive. Por exemplo, o número de linguas faladas no Brasil ó redor do ano 1500 pode estimarse nunhas 1.775; agora son menos de 200” (Rodríguez 1998; vd. Crystal, p. 69-70). ¿E por qué morren as linguas (capítulo 3)? Hai, primeiro, factores físicos, que exterminan á poboación ou a poñen en serio perigo físico: por exemplo, o terremoto que o 17 de xullo de 1998 matou máis de 2 mil aldeáns e desprazou polo menos outros 10 mil en Papua Nova Guinea (na costa da provincia de Saundau Leste), todos eles falantes de linguas minoritarias (p. 71). Ou como a fame da patata en Irlanda, que matou a máis dun millón de persoas entre 1845 e 1851 (p. 71). Ou como as epidemias que levaron os europeos a América, que en 200 anos causaron a morte do 90% dos indíxenas (p. 72). Ou como a desertización agora en marcha en África, que ocasiona a migración de comunidades enteiras, coa conseguinte ameaza á súa cohesión social e á súa cultura, lingua incluída (p. 74). Tamén a explotación salvaxe dos recursos naturais dos territorios das comunidades indíxenas, como ocorre na Amazonia (p. 74), ou a guerra, civil ou internacional, moitas veces mesturada coa economía, como ocorre en Colombia (pp. 75-6).

Pero a causa máis común da morte das linguas é a asimilación cultural (p. 77). Esta causa agudizouse notablemente no século XX co desenvolvemento das comunicacións, que fai que “os círculos de influencia sexan cada vez máis amplos” (p. 77). E “a centralización do poder na metrópole sempre resulta nunha inevitable perda de autonomía das comunidades locais, e moitas veces nun senso de alienación, ó decatárense que xa non controlan o seu propio destino”, de tal maneira que “a lingua da cultura dominante infiltraise por todas partes, apoiada pola implacable presión diaria dos media” (p. 78).

“Cando unha cultura asimila a outra, a secuencia de acontecementos que afectan á lingua ameazada adoita ser a mesma en todas partes” (p. 78): 1) inmensa presión sobre os falantes, 2) bilingüismo, 3) semilingüismo e monolingüismo. A presión pode vir de sectores políticos, sociais e económicos, e exercerse de enriba abaixo (ou sexa, polos que exercen o poder sobre o cidadán de a pé) ou de embaixo arriba (en forma de modas e presións dentro dos grupos sociais de base mesmos). O paso do bilingüismo ó semilingüismo, e deste ó monolingüismo, é tamén máis ou menos uniforme: a xeración nova atópase máis a gusto na nova lingua (tanto lingüística como emocionalmente), de tal maneira que a lingua vella úsase cada vez menos cos nenos, ou diante dos nenos. Para Crystal, cando se chega á terceira fase xa é demasiado tarde: “é na segunda etapa -a fase do bilingüismo emerxente- cando hai posibilidade de progreso” (p. 79). Porque dá por sentado que a primeira etapa non pode evitarse no mundo en que vivimos.

O bilingüismo pode ser estable, porque as dúas linguas desempeñan papeis diferentes: “a lingua dominante [...] facilita o movemento ó exterior” (p. 80), mentres que “a lingua dominada [expresa] a identidade dos falantes como membros da súa comunidade” (p. 81). Ademais, “algúns pobos ven o simple feito de ser bilingües [...] como unha vantaxe real”, e de feito “hai moitas circunstancias nas que unha lingua indíxena pode ter un valor práctico -por exemplo, usándoa como lingua común entre dous países” (p. 112). Pero para chegar a este estado de equilibrio, “a terminoloxía de ‘dominio’ ten que desaparecer” (p. 81), pois “cando se percibe outra lingua como máis desexable e útil, non é sorprendente que a xente a queira aprender” (p. 87). Noutras palabras, as actitudes negativas cara á lingua dominada débense superar, tanto por parte dos seus falantes (autoodio) como por parte dos falantes da lingua dominante: “Ninguén nace con sentimentos de vergoña ou de inseguridade con respecto á súa lingua. ¿De onde [lles] veñen? Virtualmente en todos os casos, introdúcellos unha cultura máis dominante, os membros da cal os estigmatizan a eles [...] e á súa lingua” (p. 84). Casos extremos de agresividade dunha lingua dominante cara a unha lingua dominada (ou, máis, exactamente, dos seus respectivos falantes) son os castigos, de diversos graos de crueldade, a que eran sometidos os nenos sorprendidos a falala na escola: no caso do Kikuió, en Kenia, cinco azoutes coa vara nas cachas nús, ou unha placa de metal pendurada do pescozo coa inscrición ‘son parvo’ ou ‘son un burro’, ou sancións pecuniarias que eles, na súa pobreza, mal podían pagar; no País de Gales, unha peza de madeira ou lousa pendurada do pescozo coas iniciais ‘WN’ (Welsh not = galés non); no caso do Tínglit, en Alaska, lavarlle a boca ó rapaz con xabón: “cada vez que falo Tínglit aínda me sabe a boca a xabón”, manifestou un Tínglit (Dauenhauer & Dauenhauer 1998: 65; vd. Crystal pp. 84-5), etc. É evidente, daquela, que o chamado “suicidio lingüístico” (a situación na que “a xente toma unha decisión consciente de deixar de usar a súa lingua, ou de non pasárllela ós seus fillos, porque a ven como unha carga intolerable”; p. 86) non

adoita ser accidental nin realmente voluntario, senón que é efectivamente forzado pola lingua dominante (polos falantes da lingua dominante, para ser máis precisos). É coma cando o atracador nos di: ‘a bolsa ou a vida’. ¿Podemos dicir cando lle damos a bolsa que lla damos co beneplácito do noso corazón, porque queremos?

Supondo que somos daqueles que pensan coma Crystal e queremos evitar, ou polo menos intentar evitar, a morte dunha lingua, ¿qué podemos facer (capítulo 4)? O primeiro que temos que saber (en realidade, xa o sabemos) é que non é fácil, non vai ser fácil. Pero intentar, pódense intentar moitas cousas. E “se a metáfora que adoptamos é a dunha batalla, entón temos que actuar en varias fronteiras ó mesmo tempo” (p. 101)

O máis importante é que as iniciativas partan das bases, non do poder: “os gobernos poden ser indiferentes ou antagónicos [e] as estatísticas sobre os falantes pódense manipular” (p. 100); “as institucións non poden substituír ós individuos[.] os cimentos deben vir das familias e das comunidades” (p. 118). O primeiro que hai que facer é establecer con obxectividade o estado da lingua. J. Edwards (1992; vd. Crystal, p. 94) propón 11 factores, cada un dos cales pode aplicarse á lingua, ós seus falantes ou ó contexto: 1) demográfico, 2) sociolóxico, 3) lingüístico, 4) psicolóxico, 5) histórico, 6) político, 7) xeográfico, 8) educativo, 9) relixioso, 10) económico e 11) tecnolóxico. A estes pódese engadir o factor de alfabetización, e o modelo tamén pode enriquecerse coa introducción dos niveis local, rexional, nacional e extranacional para cada factor (Grenoble & Whaley 1998; vd. Crystal p. 94).

Se queremos influír na xente temos que ser conscientes de que “a xente non cambia de opinión nin desenvolve actitudes positivas sobre linguas ameazadas a base só de información: os argumentos teñen que captar as súas emocións” (p. 99). “As actitudes negativas cara á propia lingua son sorprendentemente comúns” (p. 102), aínda que o normal é que en calquera comunidade atopemos unha mestura de actitudes. “Algunhas actitudes [...] son negativas pola mellor das razóns. É axiomático que o benestar físico ten que ser a primeira prioridade” (p. 103).

“A maioría da xente é moi ignorante da natureza da linguaxe” (p. 107). Por exemplo, “non saben con qué rapidez unha comunidade bilingüe se pode volver monolingüe. Non coñecen o fenómeno da substitución lingüística rápida, catastrófica” (p. 108). E, “como a aprendizaxe dunha lingua nativa é tan natural, inconsciente e rápida, a xente dá por sentado que os rapaces de máis idade van ter a mesma facilidade cando aprenden a mesma lingua artificialmente na escola” (p. 110). Os falantes nativos adultos poden reforzar este erro pensando que os rapaces, en certa maneira, levan a lingua nos xenes, “a chamada falacia xenética” (p. 110). Todo isto confirma que a decisión dos falantes nativos de abandonar a súa lingua (o suicidio lingüístico) non sempre é tan consciente como se pode supor e como debía ser: “é fundamental que decidan eles, pero deben decidir con coñecemento de causa” (p. 111).

Fronte a actitudes estandarizadoras inflexibles, Crystal afirma que “a *totalidade* dunha lingua é auténtica, con todos os seus dialectos, variedades e estilos. Un axioma da lingüística é que todas as linguas cambian” (p. 115). A lingua forma parte da cultura: “a longo prazo, o traballo pola conservación dunha lingua será máis eficaz se se comeza por apoiar o medio ou matriz cultural onde se atopa esa lingua, e do que a xente tira a motivación para usala” (p. 124). “A nivel local, a ‘in-

signia' que fornece a lingua pode ser tan importante, que a xente que non a ten pode sentirse en seria desvantaxe" (p. 125).

Crystal singulariza seis factores relevantes para a revitalización dunha lingua (capítulo 5): 1) o incremento do prestixio da lingua na comunidade dominante, 2) o incremento da riqueza dos seus falantes en relación cos falantes da lingua dominante, 3) o incremento do poder (lexítimo) dos seus falantes na opinión dos falantes da lingua dominante, 4) a presenza (importante) dos seus falantes no sistema educativo, 5) a alfabetización dos seus falantes, 6) o uso da tecnoloxía electrónica polos seus falantes. "O prestixio vén cando a xente comeza a notalo a un" (p. 130). "A necesidade de manter a presión sobre os gobernos [...] é tan fundamental [agora] como ten sido sempre" (p. 135). "O sector de servizos e as industrias lixeiras manufactureiras adoitan ser os dominios nos que as linguas ameazadas poden beneficiarse máis do crecemento económico" (p. 132). "A promoción da presenza [da lingua] no lar é prioritaria [...] Pero se non ten ningunha presenza no sistema escolar [...] o [seu] futuro tamén é negro", aínda que "a educación tamén ten desvantaxes [porque] introduce os alumnos ás mesmas influencias externas que trouxeron a ameaza á lingua en primeiro lugar" (p. 137). "Os profesores debían vir da poboación de falantes nativos" (p. 137), e "o seu traballo [...] require un status e remuneración adecuados" (p. 138). É importante decatarse que "só porque unha lingua se escriba non quere dicir automaticamente que vaia sobrevivir", pero cando unha lingua é "transmitida interxeneracionalmente como primeira lingua do lar, o seu futuro está moito máis asegurado se se sabe escribir" (p. 138). Aínda que "ás veces o risco é [que] a xente se volve tan positiva sobre a alfabetización que desenvolve un falso senso de seguridade" (p. 140). Finalmente, a internet "fornece unha identidade que xa non está ligada a unha locación xeográfica". Ademais, "un dos signos máis prometedores radica na [...] noción de *localización*", ou sexa, "a adaptación dun produto a unha lingua e cultura determinadas", en contraste á globalización (p. 143).

"As linguas necesitan comunidades para viviren. Así, só unha comunidade pode salvar unha lingua ameazada [...] Moitas linguas precisan ser xestionadas para subsistir" (p. 154). Cando morre unha lingua, a pregunta xorde de se pode ser resucitada: e se o é, "¿o resultado non vai ser un monstro de Frankenstein lingüístico?". De feito, "en varios casos tense acadado un éxito limitado", aínda que o tan mentado caso do hebreo é contencioso, "debido á cuestión de cánta continuidade houbera no uso da lingua na diáspora xudía desde o período clásico" (p. 162).

O apéndice de *Language Death* contén unha lista utilísima de organismos relacionados coa problemática das linguas ameazadas, con enderezos, números de teléfonos e enderezos electrónicos. O libro remata coas referencias bibliográficas, un índice de dialectos, linguas, familias lingüísticas e grupos étnicos, un índice de autores e falantes e un índice de temas.

Á vista do seu contido e da actitude do autor, a relevancia e importancia de *Language Death*, tanto nun contexto global coma no contexto galego, non precisa ser salientada. Só mencionarei dúas áreas que podían recibir unha avaliación algo negativa. En primeiro lugar, é un libro máis de divulgación ca de erudición. A vantaxe disto é que pode (e sen dúbida vai) chegar máis ó público. A desvantaxe, nembargantes, é que o lector ávido de profundidade pode se sentir algo defraudado. O segundo defecto é tal vez unha certa inxenuidade roussoniana, segundo a cal os indíxenas teñen que ser bos, e os non indíxenas menos bos, ou mesmo

malos. Eu diría que pode haber bos e malos en calquera parte. E, a fin de contas, como xa vimos que o mesmo Crystal reconece, a prioridade dos seres humanos é a súa supervivencia, sexan malos ou sexan bos, e falen a lingua que falen.

Remataremos a recensión cun correo electrónico que nos cita Crystal: “As linguas non son ‘obxectos’ a salvar, senón procesos de interacción social que definen a certos grupos. Se non hai límites sociais significativos entre un grupo e a sociedade do seu contexto, non hai nada que os lingüistas e os educadores vaian poder facer para preservar a lingua, a non ser como artefacto documentado” (Golla 1998: 20; vd. Crystal, p. 132).

Referencias bibliográficas

- Dauenhauer, N.M. & Dauenhauer, R. (1998): “Technical, emotional, and ideological issues in reversing language shift: examples from Southeast Alaska”, in L.A. Grenoble & L.I. Whaley (compiladores), *Endangered languages: current issues and future prospects*, Cambridge: Cambridge University Press, 57-98.
- Edwards, J. (1992): “Sociopolitical aspects of language maintenance and loss: towards a typology of minority language situations”, in W. Fase, K. Jaspaert & S. Kroon (compiladores), *Maintenance and loss of minority languages*, Amsterdam: Benjamins, 37-54.
- Edwards, V. & Sienkewicz, T.J. (1990): *Oral cultures past and present*, Oxford: Blackwell.
- Golla, V. (1998): “Contribution to ‘What language is revitalized after all?’”, *Ogmios* 8. 20.
- Grenoble, L.A. & Whaley, L.I. (1998): “Toward a typology of language endangerment”, in L.A. Grenoble & L.I. Whaley (compiladores), *Endangered languages: current issues and future prospects*, Cambridge: Cambridge University Press, 22-54.
- Ivanov, V. (1992): “Reconstructing the past”, *Intercom* 15 (1).
- Kincade, M.D. (1991): “The decline of native languages in Canada”, in R.H. Robins & M. Ullencebeck (compiladores), *Endangered languages*, Oxford & New York: Berg, 157-76.
- Krauss, M. (1992): “The world’s languages in crisis”, *Language* 68, 4-10.
- Mithun, M. (1998): “The significance of diversity in language endangerment and preservation”, in L.A. Grenoble & L.I. Whaley (compiladores), *Endangered languages: current issues and future prospects*, Cambridge: Cambridge University Press, 163-91.
- Roca, I.M. (1996a): “A historia moderna do galego e o continuo poscricioulo”, in *Actas do primeiro congreso internacional ‘A lingua galega: historia e presente’*”, no prelo.
- (1996b): “A práctica lexicográfica en linguas en estado de bilingüismo”, in *Actas do primeiro congreso internacional ‘A lingua galega: historia e presente’*”, no prelo.
- (1996c): “A(s) fonética(s) do galego”, in *Actas do primeiro congreso internacional ‘A lingua galega: historia e presente’*”, no prelo.

- (1996d): “O debate Lapa-Piñeiro e a planificación lingüística galega”, in *Actas do primeiro congreso internacional ‘A lingua galega: historia e presente’*”, no prelo.
- (1996e): “O falante nativo na enquisa sociolingüística da Real Academia Galega”, in *Actas do primeiro congreso internacional ‘A lingua galega: historia e presente’*”, no prelo.
- (1997): “On language death and language survival: the case of Galician”, in B.F. Salgado (compilador), *Actas do IV Congreso Internacional de Estudos Galegos, I – Lingua*, Salamanca: Oxford Centre for Galician Studies, 449-89.
- Rodríguez, A.D. (1998): “Linguas indígenas: 500 anos de descubertas e perdas”, *DELTA* 9, 83-103.
- Van Hoorde, J. (1998): “Let Dutch die? Over the Taalunie’s dead body”, *InfoNT* 2 (Conférence des Services de Traduction des Etats Européens, A Haia), 6-10.
- Wurm, S.A. (1998): “Language death and disappearance: causes and circumstances”, in R.H. Robins & M. Ullenbeck (compiladores), *Endangered languages*, Oxford & New York: Berg, 1-18.
- Yamamoto, A.Y. (1997): “A survey of endangered languages and related resources”, *Newsletter of the Foundation for Endangered Languages* 5, 8-14.

I. M. ROCA

Normas para a presentación de colaboracións

1. Os *Cadernos de Lingua* están dedicados á publicación de traballos de investigación sobre calquera aspecto da lingua galega, así coma á difusión de notas e informacións lingüísticas relevantes para o coñecemento e a promoción da lingua na sociedade. Tamén se publican recensións de obras de interese para eses mesmos fins.

2. Os traballos, notas ou recensións recibidos serán revisados por especialistas do Consello de Redacción ou do Comité Científico. En calquera caso a decisión final sobre a publicación correspóndelle ó Consello de Redacción.

3. A lingua de publicación é o galego, aínda que excepcionalmente poderán aparecer traballos escritos en portugués ou noutras linguas.

4. Os editores poderán efectuar correccións ortográficas, de puntuación ou de estilo sempre que sexan de pouca entidade e non afecten ó contido. Doutro xeito solicitarase a autorización do autor.

5. Sempre que sexa posible, o autor entregará dúas copias en papel e unha copia electrónica, compatible cos procesadores de textos máis usuais para PC. Os gráficos, de os haber, estarán inseridos no lugar correspondente do texto.

6. Nos artigos e notas aparecerá en primeiro lugar o título, seguido do nome do autor e do centro ou institución no que desenvolve o seu traballo. As recensións deben estar encabezadas pola referencia bibliográfica completa da obra comentada; o nome do autor incluírase ó final.

7. Recoméndase que o texto teña, como máximo, tres niveis de encabezamentos, numerados correlativamente 1., 2... 1.1., 1.2... 1.1.1., 1.1.2., etc., segundo o seu nivel na xerarquía.

8. As notas a pé de páxina deben evitarse na medida do posible. As citas incluíranse no texto indicando entre parénteses o apelido ou

apelidos do autor, o ano de publicación da obra e, cando sexa conveniente, as páxinas; p.e., "... (Lorenzo 1996)" ou "... Kabatek (1996: 108)...". De seren necesarias, as notas ó pé deben aparecer indicadas cun número superescrito.

9. Ó final dos artigos e das notas deben aparecer recollidas todas as referencias bibliográficas, co seguinte formato:

Referencias bibliográficas

Kabatek, Johannes (1996): *Die Sprecher als Linguisten. Interferenz- und Sprachwandelphänomene dargestellt am Galicischen der Gegenwart*. Tübingen: Max Niemeyer.

Lorenzo, Ramón (1996): "Breve historia da lingua galega", in Jacyra Mota / Vera Rollemberg (eds.): *Atas do I Congresso Internacional da Associação Brasileira de Lingüística (Universidade Federal da Bahia, 1994)*. Salvador: ABRALIN / FINEP / UFBA, 33-48.

Asaka, Takekazu (1994): "O emprego do futuro do pretérito de indicativo en galego", *Studia Romanica* 27, 47-51.

10. Os orixinais para publicación enviaranse a:

XOSÉ LUÍS REGUEIRA

Hórreo 31, 2º

15702 Santiago de Compostela

CONTIDO

- 5 I. GALANES SANTOS,
¿Existe unha lingua xurídica galega?
Unha reflexión sobre a variedade
creada a partir da traducción
xurídica en Galicia.
- 39 A. IGLESIAS ÁLVAREZ,
Consecuencias sociolingüísticas
dos movementos migratorios internos
en Galicia: o caso de Vigo.
- 71 S. BRAGADO TRIGO,
Relacións sintáctico-pragmáticas
diverxentes en galego e portugués.
- 81 C. MARTÍNEZ MAYO,
Descrición acústica de tres
fricativas galegas:
[ʃ], [θ], [j].
- 101 F. DUBERT GARCÍA,
¿Norma galega, sistema galego-portugués?
Aplicación dos termos de Coseriu ó
“galego” e ó “portugués”.